

83.3(2-6321)3
Т 610

ТӨРӨЛ ЖЕР

КЛАССТА ЭМЕС
КЫЧЫРАРЫНА
КЕРЕКТҮ БИЧИК

1 9 7 7

537782.

4
КОНТРОЛЬНЫЙ ЛИСТОК
СРОКОВ ВОЗВРАТА

КНИГА ДОЛЖНА БЫТЬ
ВОЗВРАЩЕНА НЕ ПОЗЖЕ
УКАЗАННОГО ЗДЕСЬ СРОКА

Коллж. прод. выдан

Сук. тип. № 7. 10206 — 10.000.000.

ТӨРӨЛ ЖЕР

Класста эмес
кычырарына
керектү бичик

5—6 класстарга

АЛТАЙДЫҢ БИЧИКТЕР ЧЫГАРАР
ИЗДАТЕЛЬСТВОЗЫНЫҢ
ТУУЛУ АЛТАЙДАГЫ БӨЛҮГҮ · 1977

83.3(2=632.1/-3я42

8С (Алт.) 075

Р-604

Т 610

Тургускан кижил М. В. Опонгошева

337782

Горно-Алтайская
общественная
Библиотека.

ИБ № 273

Р $\frac{М138(0377)}{60601-007}$ 108-77

© Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного издательства, 1977 г.

5-ТГ-77

У К Л А С С.

АЛТАЙ ЈЕРИС.

ЈАНҢЫ АЛТАЙ.

Јаскыда өскөн чечектей,
Јаш жүрүмис чечектейт,
Јараш чанкыр Алтайда,
Јараш чанкыр Алтайда
Карануй жоголот.

Јаан жалбышту одудый,
Тандак ойноп көрүнөт.
Бистин айткан сөстөрдө,
Бистин айткан сөстөрдө
Чечектү Алтай макталат.

Јырада куштар кожондойт
Јажына уя ол тартат.
Јангы Алтай чүмделген,
Јангы Алтай чүмделген
Ырысту кожондор чөйилет.

А Л Т А Й.

Алтайымнын суулары
Каткырыжып аккылаган
Бийик, бийик туулары
Чечектерге көмүлген.

Эмди менин Алтайым
Ўргүлјиге јыргалду,
Эмди менин албатым
Ўргүлјиге ырысту.

Алтайымнын чөлдөрин
Кылгалу аштар бүркеген.
Аң тепсеген јерлерин
Колхозтын малы ээлеген.

Алтайымнын ичине
Јайым кожон јайылган.
Коммунизмнин јолына
Партия бисти баштаган.

П. Куцияк.

АЛТЫН-ҚОЛ.

Мен база ла сенин жарадында
Айылдап келген аяқтап турым.
Теренинде жүзүн жаражынды
Ончозын көрөргө күүнзеп турум.
Баштап сени көрөримде,
Сенин кеениге жүрегим ойногон!
Он жылдын туркунына десе,
Жаражын сенин көзимде толгон.
Сени кижі канайда сүүбес?
Сен Алтайдын сууларынын жүскүзі...
Түрген канатту суулардын келип,
Амырап алатан энчүлү турлузы.
Қышкы күндер келгежин
Тенгеридай күркүреп жадазын,
Жажыл торко жай келгежин,
Қайнап тургандый жымырайзын.
Бийдин суузын сен бойын
Қыстың чачындый жайылттын.
Жок! Сеге түңейди көрбөдим!
Эмди де сенен көрөрим көп,
Менин көзим озолодо көрөт:
Сенин кеен жалбак сыртында
Жымжак жорукту керептер жүри.
Жарадында жатқан деремнелерде
Жаркынду жылдыстар жарыды.

М. Юдалевич.

АЛТАЙ.

Алтай дегени не? —
Слер геологтон сурап жадыгар.
Геолог слерге
Алтын керегинде каруун жандыгар.
Кижі билбес өйдөң бери
Алтын-жөбжөлө Алтай макталат.
Онын учун улус ортодо
Ол «алтын жер» — деп адалат.

Алтай дегени не? —
Слер анчыдан сурап жадыгар.
Анчы дезе слерге
Алтын керегинде каруун жандыгар.
Ол тийиндер, түлкүлөр,
Сарастар ла киштер.
Ол жүзүн-жүүр аңдар,
Жымжак алтын — алулар.
Алтай деген сөс керегинде
Слер койчыдан сурап жадыгар.
Ол алтындый түк деп,
Слерге каруун жандыгар.
Комбайнерди, трактористи
Жартазын деп суразаар,
Алтай деген сөс —
Алтын аш — деп айдыжар.

Л. Кокышев.

АЛТАЙЫМ.

Кутук суузы
 кургабай аккан,
Кулаазы чанкыр
 мөңкүлик Алтайым,
Такып ла санаам
 мен сеге салатам,
«Тайатан болзон,
 Тай!» — дейтем.
Төнгөзөк-жыраалу
 жолына илинип,
Туулу жеринге
 катап ла баратам.
Жыргап отурган
 каргандар ошкош,
Жыш-тайганды
 аыктап кайкайтам.
Сүүри-калбан
 бөрүктөр ошкош,
Сүмерлер алдында
 аыылдарын билетем.
Ага-карындаштый
 албатын мени

С. Суразаков.

АНДЫЙ АЛБАТЫ БАР!

Мен кунбадыштан келген
буржуйла эрмектешкем.
Ол бойын учений деп айткан.
«Мен алтай» дееримде, ол бутпеген.
«Андый албаты бар ба?» — деген.
Эх, буржуй! Нени сеге айдар?
Билерим слерди, уйалбас тагмаларды.
Слер менин кичинек албатымды
Картадан чек кырып салганаар.
«Алтайы байлык, албатызы кийик.
Оро чыкпас, оспос» — дешкенеер.
Азыдан бери Торолиме умзанып,
Јеримди блаап аларга јургенеер.
Јок, буржуй, андый албаты бар!
Туулу Алтай, Торолим де бар!
Слердий буржуйлар бисте де болгон,
Је Октябрь оморды јалмап койгон.
Онон бери коп јылдар отти.
Эмди, буржуй, тундештирип короли
Слердин ле бистин јадын-јорујмисти,
Кемибис артыктаар, акалаар эмеш?
Алтан јыл Улу Октябрга!
Алтан јыл — озумнин јылдары.
Ончогор коригер: канайып јаранган
Менин јерим — Алтайдын Туулары!
Менин албатым — ырысту албаты.
Јайрап туры туулардын байлыгы.
Бистин культура слердийинен артык.
Бистин искусство слердийинен бийик.
Бис слерден эмеш те јабыс эмес,
Слердин амадугар бистийине јетпес.
Кедери тур, буржуй јыдымар,
Мен алтай кижини... Андый албаты бар!

КЕЕН АЛТАЙЫМ.

Чакпынду суулары,
Туманду туулары —
Бу менин Алтайым,
Бу менин Төрөлим.
Алтайда сен кунукпазын,
Качан да болзо омок жүрерин,
Ырыс табарын, сүйүмү табарын.
Жалакай кыстары,
Жалтанбас уулдары —
Бу менин улузым,
Бу менин жииттерим.
Алтайда сен кунукпазын,
Кандый да күчти женип чыгарын.
Ырыс табарын, нөкөр табарын.
Же сен ыраак жорукка жүрзөг,
Алтайга жанарга мендеерин.
Кеен Алтайым — ол санаалар,
Кеен Алтайым — ол түймеелер.
Алтайыңды сен ундыбазын,
Качан да болзо омок жүрерин.
Ырыс табарын, жолдор табарын.

А. Ередеев.

К О Ч У Ш.

Кыйгы, маараш, сыгырыш
Сары таңла коолоды.
Таленко деген омок куш
Тал-табышты өткөнди.

Буулып аккан көбүктый,
Койлор эмди көндүкти.
Жаан байрам келгендий,
Койчы сүйүнип көкүди.

КУДАЧЫ ТҮЛКҮ.

(Алтай чөрчөк)

Козыр ташту кырда кызыл Түлкү уйуктап жаткан. Канча кире уйуктаганын ол бойы да оңдобогон. Ойгонып келеле, бажын жайкап, кулагын кыймыктатты — куру карды кабыргазына жапшынып калтыр, чилекей жок оозына кургак тобрак урулып калгандый болды.

— О-ой, мен кандый коркушту аштагам! — деп, жүк ле арай-дан унчукты.

Аштаганына коркыырын ундыйла, агаш жаказында турган чирик айылды көстөп, мантап келди.

«Улустын жанынан кижин кандый бир немени таап жиир болбой: такаа да болзо, сөөк-эш те болзо, меге орды жаңыс, аштаганымды ла жоголтотон болзом, жакшы болор эди» айылды айландыра жемзеп жүрөлө, түлкү сананган. Же айыл жанында бир болчок сөөк тө, чирик-сарык туйгак та, бир тынду мал да жок болордо, ол айтты:

— Кандый ачап улус, челдеген сөөктөрүн айлына жууп тургулаган эмтир ине!

Түлкү сүүри тумчугын айылдын тежигине сукты, көзине мындый неме көрүнди: отты жүс кат ак кубал базып койтыр, өчүп калган оттын жанында жалбак турунды жастанган бир жиит кижин уйуктап жадыры. Өлгөн-тирүзи жарты жок. Түлкү айылга араай киреле, онын кулагынан тартып ийерде, ол бажын билдирер-билдирбес өрө көдүрди. Онын көзү торт ло таң чолмондый эмтир.

— Батаазын, кандый жараш уул! — Түлкү үшкүрди. — Мындый жараш уулды мен качан да көрбөдим. Караты-Кааннын кызын барып кудалабай, өчүп калган оттын жанына не жадырың?

— Ненин учун дезе, менде кийим жок, жылаңаш — адым да жылаңаш. Менин аркамдагы турганы жаңыс эликтин терезин көрүп туруң ба?

— Сен мында нени эдип жадың, жылаңаш?

— Өлүм сагып жадым. Мен он күнгө бир де курсак жибедим.

— Э-э! Айдарда, мен сондобой келген эмтирим. Мен бодозом, Караты-Каанла сеге төрөөнзижерге сыраңай ла эптү ой эмди.

Жыланаш жастанып жаткан турунды алала, Түлкү жаар таштап айтты:

— Сен мени шоодорго бо?

Түлкү өрө түрген секирип ийди, же ондо до жок турун будына табарды. Түлкү бир эместен аксап, Караты-Каанга келди:

— Улу каан! Жыланаш слерден жаан казан сураткан. Ол казанга сарју кайылтып, кемјирге јат.

Караты-Каан, бууры көжүгенче каткырала, айтты:

— Сен, тенек Түлкү, Жыланашта јаныс та уй жок деп билбезин бе? Калбак сүт те алар јери жок. Сарју ого кайдан келген?

— Ала-күнле чертенип турым, улу кааным, Жыланашка сарјуны кем бергенин кайдан көрөйин, же онын сарјузы эжиктен чыгара, суу чылап, агып јат. Мен ого тайкылала, будымды арай ла сындырбадым. Аксап турганымды көрзөгөр.

Караты-Каан, каткызын токтодып болбой, сыраңай ла жаан казанын Түлкүге алып берди. Түлкү казанды алган бойынча, айылдар керип, ончо улустаң суранды:

— Аштап жүрген Түлкүге эмеш сарју беригер!

Кем кижі бир калбак, кем кижі јарым калбактан бергиледи, Түлкүнинг казаны удабай ла толо берди. Ол сарјуны Түлкү Жыланашка экелип береле, айтты:

— Караты-Каан сеге сыйлап сарју табыштырды. Сенин чырайың ого јараган деп айтты.

Аштап калган Жыланаш јарым казан сарјуны јип ийди. Артканын Түлкү Караты-Каанга казаныла кожо экелеле, айтты:

— Алкыш болзын слерге, улу кааным, казаныгарды экелдим,

— Казанда кемнин сарјузы? — деп, Караты-Каан сурады.

— Чындап та. Жыланаш ундып койтыр ине. Же ол сарјуны кайылта-кайылта, кемјий-кемјий күүнине тийген. Арткан сарјуны да аларга болбогон эмтир.

Караты-Каан казанды узак ајыктап көрди, анда сарју да эмес, ай ошкош билдирди.

— Э-э, э-э-эй... — Түлкү токтобой чыкты. — Э-эй, улу кааным, Жыланаш слерден беске сураткан. Ол акча бескелеерге јат.

— Јүүлгек ле бүткен, Түлкү, акчаны бескеле бескелеп жүргенин кайдан көрдин? Оны бескелебей, тоолойтон — деп, Караты-Каан айтты.

— О-о калак, улу каан! Бис беш күн, беш түн тоолодыбыс, тоолоп учына чыкпадыс. Оны тоолойтон деп турала, менин санаам да бажымнан чыга берди. Жыланаш бойы да торт терлеп калган отуры. Караты-Каан бескезин берди. Күлүмзиренип болбоды: каткызы тамагына токтоды.

Түлкү десе бескени алала, айылдар сайын акча жууп барды. Жарым акчаларын бир акчага толыды, бир акчаларды салковойлорго толыды, салковойлорды он салковойлорго толыды. Анайда жүрүп, тапкан акчазын Жыланашка экелип айтты:

— Эй, жалку, сен күлгө уймалып, канча кире жадатан кижиге? Жакшы уулдар сыйды кыстын адазына беретен, сеге десе сыйды кыстын адазы табыштырып жат.

Бу тушта Жыланаш тура жүгүрди, Түлкүни бек кучактайла, окшоп ийди:

— Ак санаалу Түлкү. Нени ле этсин дезен, оны эдерим.

Түлкү десе сүйүнгөн бойынча жаңы деген алтын акчаларын бескенин жиктерине эптеп кыстайла, Караты-Каанга мангедди.

— Батаазына барып, мында кандый көп акча кысталган! — деп, Караты-Каан айтты.

— Чын эмеш пе? — Түлкү кайкады. — Бис десе торт көрбөдүс те.

Караты-Кааннын как мандайынан тер чыкты, канду көзүн жырты көрди. Түлкү десе кийин бутка тура жүгүрди, куйругун сол ийинине ажыра салынды, он көзүн жумала, айтты:

— О калак, улу кааным, уйадымды кайдаар эдейин? Ол жаан бай Жыланаш слердин жаңыс кызыгарды кудалаарга жат.

Караты-Каан кара-боро боло берди. Кезекке сананды. Жыланаштын бойун сагышка алынала, жапсык үниле мыңайда айтты.

— Караты-Каан ого кызын берерге туры деп, Жыланашка айт. Же Жыланаш шаалтага бодоп, көдүрөзи ак, бир мун кой берзин, мун тажуур аракы тургуссын база жүс кара киш экелзин. Ол кандый да болзо, каан кижинин кызын аларга турган болот.

— Улу каан, слер сыраңай ас сурап турыгар. Жыланашта канча кире койлор, анча ок уйлар ла төөлөр бар. Сенин күрүн чыдашкадай болзо, ол сеге жүс мун тоолу мал айдап экелер.

Каан тарынып айтты:

— Бу күрди Желбеген баатыр бойы да канча ла катап кечкен!

— Жакшы болзын! Бир неделенин бажында Жыланашты сакыгар — деп айдала, Түлкү жүре берди.

Түлкү күрдин алдына киреле, тиргештерин тижиле кемирди. Тиргештер чичкере берерде, түлкү Жыланашты Караты-Каанга бар дейле, бойы озо барып, кыйгырды:

— Төөлөргө жол беригер, улустар, жол беригер! Букалар келип жат! Эй, чыгып, койлорды алыгар!

Караты-Каан ла онын көдөчилери айылчыларыла кожо Жыланашты уткырга чыктылар. Жыланаш күрден кечерде, күр жемирилип, Жыланаш сууга түже берген.

— Ой, ой! — Түлкү кыйгырды. — Меге мал да, аракы да, киш те ачу эмес, жаңыс ла Жыланаш өлбөйтөн болзо кайдат!

Караты-Кааннын талдама баатырлары сууга атту кирип, чамчазы жок Жыланашты суудан чыгарала, өлөңгө отургузып койдылар. Алтын тонду баатырлардан ла күмүш тонду алыптардан Жыланаш жараш болды.

— Жыланашка сары торко тон ло киштин бычкагынан эткен бөрүк берзин — деп, Караты-Каан жакарды.

Караты-Кааннын кызы Жыланашты көрөлө, тизеленип туруп, онын он колын тутты. Той баштала берди: канча жүзүн ойын болды, тууга түндөп эт жигилеп, талай кептү аракы ичкиледі.

Сегизинчи күнinde аттарын ээртеп, Жыланашка айылдаарга бардылар. Түлкү дөзө озо барып кыйгырып турды:

— Эй, улус! Караты-Каан келип жат! Эмди ле мал өлтүрүп, кара киштин терезин экелигер!

Кайа-ташту кырдагы Жылан-Кааннын өргөзине Түлкү мантап чыкты.

— Эй, жыландар! Караты-Каан келип жат, слерди ончогорды эмди ле өлтүрөт!

Жыландар алтын өргөзинен чыгып, Түлкүдөн сурадылар:

— Бис канайдатаныс? Канайып коруланатаныс?

— Мени ээчий барыгар, мен слерди ончогорды жакшы жажырып саларым — деп, Түлкү айтты.

Түлкү жыландарды ээчидип алып, өлсннин чаап салган жерге келди, анда бийик обоо турган.

— Бу обоого ончогор киригер! — деп, Түлкү жакарды.

Коронду жыландар шырлажып, өлөңгө кирдилер. Обоо, көбш-төги саржу чылап, шырлап турды.

— Эй, слер тал-табышты киреледигер! — Түлкү олорго кату кыйгырды. — Караты-Каан угуп ийбезин! — Бойы дөзө обооны айландыра жүгүрүп, отугын чагып ийди, чедирген өлөңгө түжө берди. Кургак өлөң тирт эде күйерде, коронду жыландар ончозы кожо күйди. Түлкү ойто кайра Жыланашка удур келди. Жыланаш дөзө бойынын чирик айлына жууктап келиптир.

— Ой-ой, Жыланаш! — Түлкү кыйгырды. — Сенин эзиригин кандый жаан! Бойыннын алтын өргөнө баратан жолды не ундыдын? Бу кирлү, чирик айыл жаар улу каанды не керек баштап барадын? Аттын тискинин он жаны жаар тарт!

Жыланаш Түлкүлө сөс блаашпады, алтын өргөнi көстөп жортты. Андый бай чүмдү өргөнi Караты-Каан качан да көрбөгөн. Канча мызылдап турган алтын-күмүшке кааннын кызынын көзинин чогы арай ла жоголбоды.

Түлкү дөзө Жыланашка күлүмзиренип, көрөлө, — «Жакшы болзын, көөркийим!» — дейле, ага аразына мантай берди. Ол бойынча андый керсү-сүмелү Түлкүгө туштаган кижі жок. Жыланаш оны жазап күндүлеген бе, жок по, база да жарты жок.

САҢЫСКАН, ТҮЛКҮ ЛЕ СЫГЫРГАН.

Тарсыл бажы жалтырашкан, канча тууларга курчаткан, кажат болгон жаратту тегерик сүт көл жатты. Тегерик көлдин жаказында, айры талдын бажында ак мыкынду Саңыскан уя жаап алган. Ичин жакшы жылулап алала, жети жымыртка салып, жети баланы базып алала, оморды жакшы чыдадып аларга энези жаантайын килеп жүрди. Энирде, түнде соокко тонурбаска, эки канадыла жаап турды. Энезининг экелген жемин балдары тойо жигилеп, конжсоорыла экелген ару сууны маказы канганча ичкилеп отурды.

Жети бала жергележи, күнүн сайын жаанап турды. Уйанын түби тапчы болды. Оны көргөн эне-адазы айдары жок сүйүништи.

— Удабастан балдарыстын куркун-канады тыгый берер, айдын-күннин алдына омор жыргап, учкулап жүрер! — дешти.

Бир жакшынак аяс күнде үргүлжиге анданышкан тегерик көлдин жарадына сүмелү Түлкү базып келди. Бастыра талдардан арай бийик айры талдын бажында Саңысканнын балдарынын чуркурашкан унин угуп ийди. Ачап-сыйап Түлкү айры тал жаар көрди. Эки кулагы сертейижи, көстөринен от чагылды.

Саңысканнын балдарынан бирүзүн тиштеп көрөргө айры талды алты айланды. Тал айдары жок бийик болды. Саңысканнын балдарынан тудуп жиир эбин бедреп, ак жалаңга желип чыкты, эки көзүн кайра көрди, азу тижин ырсайтты. Соок жаман көзиле коркыдып, Саңысканды мекелеп айтты:

— Саңыскан, бир баланды бери ташта, кулугур. Таштабан, ак жалаңына от таштаарым, сүт көлинди соолто ичерим, айры талынды жыга сүзерим, жаш балдарынды ончозын жиirim.

Эне-ада эки Саңыскан эки канаттарын согуныжып, экилези ыйлажып ийди. Ачап Түлкүнин мекезин омор чынга бодоп укты, соок, жаман көзүн көрүп, Саңыскандар коркый берди. Бир балазын сыктадып, агаштын төзи жаар чачып ийди. Жерге једип түшкелекте, ачап Түлкү ала койды, агаштар жаар мантай берди.

Эне Саңыскан айдат:

— Эртең Түлкү катап келзе, база бир балабысты апаратан туру. Арга-сүме не болотон, оноң канайып артып калатан? — деп, эки Саңыскан ыйлажып отурды. Эки көстөринен аккан жажы талдын бүрине тамчылап турды.

Анча-мынча болбоды, боро таштардын ортозындагы баргаа өлөңди шылыраткан база бир неме келетти. Оны уккан Саңыскандар: «Түлкү база ле келип јат» — деп, коркый берген сыктажып отурды.

Корум таштын кыбынан кылчыр көстү Сыгырган чыкты. Саңысканнын сыгыдын угуп, оморго килеп, сурады:

— Јети баланы азыраган, јетире јакшы Сагыскандар. Қандый түбек боло берди? Не ыйлажып отурыгар?

Қостинг јажы көл төгүлген, эрин суузы мыс төгүлген, көксине түшкен үндерилене эки Сагыскан айдып турат:

— Ээ, калак, Сыгырган! Амыр јаткан журтыбысты ачап-сыйап Түлкү тапкан. «Ак јалангына от таштаарым, сүт көлинди соолто ичерим, айры талынды јыга сүзерим, бир баланды бери ташта, таштабас болзонг, менен јакшыны сақыба» — деп коркыдып, балабысты бирден тажып туру. Эртең келзе, база бирүзин апарар, анайып ончозын тажыыр туру, оның корон-ачузына канайып чыдажарыс — деп, экилези ыйлажа берди.

Боро-күрен Сыгырган андый солунды угала, бажын јайкап, ачу-корон сыгырып ийеле, сүме айтты:

— Ак-јарыктын алдында айдары јок төгүнчи, мандайы терлебейтен, балтыры сыстабайтан, белең курсак таап јийтен ачап-сыйап Түлкүнинг сөзине бүдүп, азыраган балдараарды не берип турганаар? Эртең Түлкү база келзе, эр санааны сананып, мынайда айдыгар: «Ак јалангына от таштаарым» дезе, «ташта!» деп айдыгар; «Сүт көлинди соолто ичерим» дезе, «ич» дегер; «Айры талынды јыга сүзерим» дезе, «сүс» дегер — деп айдала, боро ташты аралап, боро Сыгырган јүре берди.

Туу ары јанынан күн өксөп чыккалакта, сүт көлдинг туманы таркагалакта, азу тижин ырсайткан, ачап Түлкү базып келди. Алдындагы амтажыганынча Сагысканды база коркытты. Ак мыкынду Сагыскан канадыла балдарын јапты, каруузын јандыра мынайда айтты:

— Ак јалангыма от таштаар болзонг, ташта! Сүт көлимди соолто ичер болзонг, ич! Айры талымды јыга сүзер болзонг, сүс! Баламды база бербезим, бажын оодо чайнатпазым.

Түлкү шорлонгонын билинди. Канду көзин кайра көрүп, кара канын јудунып, јаланг јаар мантады. Арысканду тууны алты айланды, отты таап болбоды. Сүт көлгө јелип келди, чайбырт-чайбырт ичип турды. Чандыр ичи тастайа берди, көлдөн калбакча суу корободы. Ичип түгеспезин билинди, күүн-күчи јок болуп, туура базып барала, тал јаар көрүп, Сагысканнан сурады:

— Алу-тенек сени, Сагысканды, анайып айтсын деп кем сүмеледи?

Түлкү кара неме эдип болбогонын Сагыскан көрүп, сүүнеле, тили јенгил каруузын айтты:

— Биске андый јакшы сүмени көө корумнынг ортозында јүреечи боро-күрен Сыгырган айткан — деди.

Түлкү оны угала, түп тиштерин кыјырада чайнанды. Куйругын өрө чычайтып ийеле, арбанып айтты:

— Сенле кетежип эш неме болбос туру. Сүме айдаачы, тили узун, кылчыр жөстү боро Сыгырган менен ырап барбасболбой. Оос-тилин тудунбас кулугурды тудуп алзам, суралтазын берерим — деп айдала, Сыгырганды кетеп, корумды аралай жүре берди.

Үлүш түги кургаганда, көкпөк ичи тенийгенде, тижининг сызы жылыйганда, ачап Түлкү жылым кайанын алдына келди. Узун элөңди бүктеде баспай, кургак жалбыракты шылыратпай, оок таштарды көчкөлөтпөй, көө корумды аралада Сыгырганды кетеп базып жүрди. Ол баскан бойынча Сыгырганнын ичегенине учурап базып келди.

Сыгырган Түлкүни көрүп ийеле, сыйт этире сыгырып ийеле, ичегенине жире берди.

— Ичегенин табылганда, бойун кайда барадын эмеш, колго кирер болбойун — деп, Түлкү иженип айдала, Сыгырганнын чыгарын сакуп отурды. Алты күн сакиды, Сыгырган чыкпайды. Түлкү чөкөгөнчө отуруп аштады, курч тиштерин чайнанды, туруп барарга сананды.

Бу өйдө Сыгырган база аштады. «Түлкү, байла, барган болбой» — деп айдала, бажын ичегенинен чыгарып көрди. Түлкүни көрөлө, жүреги чочып, ойто кирди. Эңчигип отуруп болбоды, сыңар көзиле шыгалап көрди.

Оны Түлкү көрүп ийеле, көстөрүн сыкыйтып, оозын ачала, жалканчып, куйругун чычандадып, жада түжүп, жарамзып сурады.

— Сен кандый узак уйуктаган? Сени сакуп, уйкум келди — деп айдала, Түлкү куйругун төжөнүп, армакчы чылап түрүлүп, Сыгырганнын көзүн көрүп, айтты: — Бу сенин көзүң кандый жараш! Кылчыр десе кылчыр! Кара десе кара, жөдрө ошкош! Же бажың, байла, тас болбой кайтсын.

— Менин бажым тас эмес ле — деп, Сыгырган бажын чыгарып көргүсти.

— Айдарда, андар мени төгүндөгөн эмтир ине. Сенин мыкынын кырыкту деп айдыжат, чын ба айса төгүн бе?

— Менин мыкынымда кырык та жок — деп, Сыгырган чугулданып, түги атрайып, ичегенинен бастыра бойы чыгып келеле, мыкынын ла арказын көргүсти.

Түлкү эстеп ийди. Куйругун чычандадып жадала:

— Айдарда, мени база төгүндөгөн эмтир. Же сенин бир буудын аксак, базып болбос деп айдыжат — деди.

— Менин будым аксак эмес — деп, төө чилеп, күркейип, буудын, турна чылап, суна тебинип ийеле, көргүзүп турды.

— Же, ары-бери бир-үч алтам мантап ийзен, ол тушта мен бөүдерим.

Сыгырган ичегенинен ары үч алтам мантап ийерде, Түлкү

Сыгырганды кенетийин тарс ла тудуп алды. Азу тижиле араай тиштенип алала, куйругын саадактап алып, агаш аразы јаар мантады.

Сыгырган божонып болбозын билип, сүме бедреди.

— Түлкү, сен кырдын кызыл түлкүзи бе айса арканын ачап түлкүзи бе?

Түлкү унчукпады.

— Кырдын кызыл түлкүзи болзо, Сыгырганды ары-бери таш-тайла, жиир, арканын ачап түлкүзи болзо, алган бойынча јудуп ийер — деп, Сыгырган айтты.

Түлкү шүүнеле, кырдын кызыл түлкүзи болорго сананып, Сыгырганды ого-бого таштап турганча, Сыгырган сыйт этире сыгырып ийеле, кокпы таштын алды јаар түрген калып ийди. Түлкү јастыра туткан бойынча, тижн тарс эдип калды.

Јалбак таштын үстине отурып алала, Сыгырганнын чыгарын сакуп, Түлкү тогус күн отурды. Кызыл түгн такталды, сакуп чөкөндн, арайдан ла туруп алала, эзирик кижн чилеп, таралјып, «байа ла бажын оодо чайнап ийзем кайдат» деп арбанып, јыш јаар араай јүре берди.

Тарсыл бажн јалтырашкан, канча тууларга курчаткан, кажат болгон јаратту, тегерик сүт көлдин јарадында айры талда уйалу Сангыскан ла јылым кайанын алдында, көө корумнын ортозында, ойноготло јазаган кургак јылу уйалу Сыгырган экү уур-јенгилди көдүрижер, јаман-јакшыны көрүжер, адаанга кн-рижер, айнык, јакшы најылар болуп, ал санаалары арыј берген, онон ары јуртай бергиледи.

П. Кучияк.

ЛЕНИН — СЫРАҢАЙ ЖАРЫК БОЛЬШЕВИК!

(«Арбачы» деп поэмадан алган үзүк)

Көп жайлар жажарып өтти.
Канча кыштар соогын көргүсти.
Бир мун тогус жүс он жети жылда
Тенгери күкүртиндий восстание
башталды.

Каанның генерал-бийлеринен,
Карды тойбос буржуйлардан,
Калыкты тоногон којойым-байлардан,
Камчызы коронду жайзандардан,
Кара мекелү кам-жарлыктардан,
Оноң до өскө кара кускундардан
Качаннаң жуулган кату некелтезин
Локту албаты эмди некеди.
Алтайдын бийик тууларына,
Ак чөл жалаңдарына
Сүүнчилү жар угулып келди.
Албаты каймыгып туруп чыкты.
Айдылганы мыңдый болды:
«Жайзандардын жааны — жайзан —
Кан-кереде кийген каан агтарылган.
Арткан калдыктарын онын чачала,
Башкаруны ишмекчи-крестьян алзын!
Каан ширееден агтарылганы —
Коммунист партиянын ийдези!
Бастыра кыйналгандар жарык көргөни —
Большевиктердин сүмези» — дешти.
Ойгор Лениннинг улу адын
Ол тушта Арбачы база укты.
Жаанду-жашту кыйналган албаты
Жүрегинде ырысту оны адады.

сүүнчизи

маанызы,

Ленин — јоктулардын јалтанбас

Ленин — ойгор, Ленин — улу, јалакай,

Жоктуга өскөн алтай албаты

Жыргалду жүрүмнинг келерине

Жеэзелеп јуртаган буржуйлардын

Тазылдары ол тушта кодорылган.

Жер үстінде ишкүчтүлерге

Жаркынду тандак көрүнген!..

Мыны көргөн печник
Айдары жок арбанды.
— Эй, анда кем базат?
Покосты не тепсейдин?! — деди.

Озогы жан тужында
Онойдо ол арбанар беди?
Келеткен кижы токтой түшти,
— Арбанып билетен эмтиринг —
деди.

Жаманым ташта деп тургандый,
Ол жалакай күлүмзиренди.
Печник там ийдеркеп,
Коркыдарга муканды,
— Обөкөн кем? — деп кыйгырып,
Ойто каруузын сакыды.

Онызы уур үшкүрди,
— Ленин — деп айда салды.
— Ленин! — дейле, карганак
Чочып, жерге отурды.

Араайынан жай өтти,
Ажы жайраган күс келди.
Ленинле болгон учуралды
Печник эмдиге ундыбай жүрди.

Баштапкы кар жаарда,
Айлына улус түшти.
Экпинделген чанакту
Эки жуучыл једип келди.

Көөркийдин билези шакпырап,
Көзнөк алдында тургулады.
Айылчылар кирип келеле:
— Печник слер бе? — деп сурады.

Карганак алаатыйла,
—Ээ, печник кижы мен... — деди.
— Шыйдыныгар! — дежерде,
Кийинерге мендеди.

Желбер тонын алала,
Јенгин таппай кыйналат.
— Јаман тилинг учун эмди
Карууна тур... — деп, үйи айдат.

Бойы өбөгөнине
Кийинерге болужат.
— Инструментти кожо алаар —
Јуучылдар печникке айдат.

Карганак ла јуучылдар
Элес эдип јүре бердилер,
Анча-мынча болбой туруп,
Ак турага јеттилер.

Тура ээн турган эмтир.
Тынду не де көрүнбейт.
Ыш јытанат, чык тартат —
Печке торт коомой эмтир.

Печник төмөн энчейип,
Таарын јерге түжүрди.
Кенейте ээн турада
Кижининг базыды угулды.

Печникке базып келеле,
Ленин оныла эзендешти.
— Арбанарга сен тыг ла — деп,
Карганды танып, ол айтты.

Оног не де болбогондый,
Омок үниле мынайда айтты:
— Печке бош ло божогон,
Болушкайыг не? — деп сурады.

Мастер чала кызарып,
Араай јөткүрип ийди,
— Јазап болбос кайткан?
Јазап та ийбей а — деди.

Тонын суурып чачты,
— Је иштенедим — деди.
Голландский печкени
Доктор чылап чокыды.

Шылтагын билип алала,
Шымыранып, ишти баштады.
Кайнадып алган суузына
Той балкашты чейди.

Кумак, кирпич — ончозы
Куучын жогынан табылды.
Печник ле Ильич
Унчуклабай иштегиледи.

Таскап калган аайынча
Печник чыйрак иштенет.
Мастердин Ильичке
Мактадар күүни келет.

Ильич ле су-кадык болзо,
Ончозы жакшы болор.
Кандый да одынды салза,
Ышталбай, печке жылыдар.

Чаазындарды бичиирге
Жылу болзын туранда.
Салган одын тиркиреп,
Күүлеп турзын трубанда.

Ыш тартпайтан трубанды
Ылтам жазап берерим,
Жазаарга оны күч эмес,
Жалакай, кару нөкөрим...

Анайда печник сананып,
Кирпичтер салып отурат.
Кожондоп ол тургандый,
Коркушту чыйрак иштенет...

Печке бүде берерде,
Энгиргери от салды.
Ленин базып келеле,
Печник ижин мактады:

— Жакшы иштейтен эмтирин,
Сүрекей жакшы, карганак. —
Кару мындый сөстөрдү
Качан да печник укпаган.

Столго коштой отуруп,
Ленин ле печник чайладылар.
Печке керегинде ишти
Куучындажып баштадылар.

Эмеш отурган кийнинде
Обогон энчигип болбоды.
Отконин эске алынып,
Оско куучынды баштады:

«Якшы күндүүни мен көрүп,
Жажырган санаамды айдайын.
Жаланда слерди айткылап,
Жастырганымды ойто алайын...»

Ленин печниктин сөзине
Күлүмзиренип жара киришти:
«Ол керекти туку качан
Ундып салгам...» деп айтты.

Мастер турадан чыгала,
Трубаны лаптап аяктады.
Буркураган ышты көрлө,
Печке якшы деп сананды.

Бойын ырысту деп бодоп,
Базыды жеңил жанып браатты:
Ленинле коштой отуруп,
Жастырганын айдып берди...

— Же, не болды? — деп, эмеени
Энчигип болбой сурады.
— Ленинле кожо чай ичтим — деп,
Обогони ого жартады.

Л. Кокышев көчүргөн

С. Мирер.

ПРИМОРСКИЙ ВОКЗАЛДА.

Бу керек он жети жылда жайгыда болгон. Россияны ол тушта Керенскийге башкарткан Удурумга турган башкару башкарып турган. Ол башкару байлардын: коjoyимдардын, фабриканттардын ла помещиктердин башкарузы болгон. Ишмекчилер ле крестьяндар керегинде ол бир де сананбай турган.

Ленин ле большевиктер албатыны Удурумга турган башкаруга удурлажа тартыжуга кычырып турган. Олор Россиядагы

жан албатынын, ишмекчилердин ле крестьяндардын колына көчөр учурлу деп айдыжып тургандар.

Анайтканы Удурумга турган башкаруга жарабай турганы жарт. Ол тушта Керенский Ленинди табала, түрмеге отургуссын деп жакару берген.

Владимир Ильич Петроградта жаткан. Кайда, кажы квартирада, кемде — мынызын бир де кижиле болгон. Ол Удурумга турган башкарунын ишканаларынан жажынып жүрген.

Же Петроградта жадарга күнүн ле сайын чочыдулу болуп браткан. Керенскийдин агенттери Ленинди истегилеп турган. Городто качып, бектенип жажынар ой жеткен. Же Лениннин барган жерин шпиктер сезип ийбезин деп, Петроградтан сүрекей жажытту барар керек болгон.

Бу жеткерлү керекте Владимир Ильичке онын чындык нөкөрлөри — Питердин большевиктери болужын жетирген. Олордын бирүзине — ишмекчи Николай Емельяновко — Ленинди туйказынан өскө жерге жетирип салзын деп жакылта берилген.

1917 жылда, тогузынчы июльда, энирде он час киреде, Емельянов Приморский вокзалдын кассазына базып келеле, база бир вокзалга жетире билеттер алды...

Ол станциянын адын жангыс ла кассирге угулгадый эдип, «Разлив» деп, сүрекей араай шымыранды.

Билеттерди карманына сугуп алала, Емельянов айландыра айтканды. Онон вокзалдын жанындагы площадкага чыгып келеле, ол чазын көрди. Поезд атанарга жетире бир часка шыдар ой арткан. Емельянов Жаан Неванын жарадына келди. Ыраакта учтал көрүнүп туру. Мында жолугужар болуп куучындажып алган жер. Емельянов Ленинди бу агаштардын жанында сакый берди. Ой өдүп жат. Ильич оройтып калбазын. Бүгүн база катап поезд болбос ине.

Ол жаратла чыданыкпай телчип базып турды.

Түн жарык, карануй тегериде каа-жаада ла булуттар көрүнөт. Ай ажарга жедип брааткан. Городто ын-шын. Жоон талдардын жалбырактарынын шылыраганы, Жаан Неванын боромтык суузы араайынан толкуланып жатканы угулып турды.

Жаратта тынду неме жок. Каа-жаада ла улустар өдөт.

Емельянов ойди көрди. Поезд атанарга жетире жүк ле он беш минут арткан.

Ол Строганов күрге чыгып келди. Куру! Бир де кижиле жок! Катап ла ойди көрди.

Учы-учында ыраакта кижинин сомы көрүнди. Ол араайынан сууны жараттай базып клеетти. Емельянов талдарга жапшына туруп алды. Кижиле жууктай базып келеле, жанынча токтобой өдүп жадала, айтты:

— Анда, эмеш ары... — дейле, карагуйда жоголып калды. Емельянов улу тынды. Айдарда, Ленин мында, коштой, бу ла жуугунда болор...

Жарым минуттын бажында карагуйдан кижиге көрүнүп келди. Сыны ла базыды аайынча болзо, Ленин клеет.

Емельянов ого удур басты. Ол Ленинди адап ийеин деп сананала, тидинип болбоды, жангыс ла көксинде «Ильич» деп айдынып калды...

Же ол ло тарыйын тура түшти: онын алдында турган кижиге Ленин эмес. Онын алдында кандый да өскө эек те, эрин де сагал жок, элбек жука пальто кийген, кулагына жетире кептей тартып алган кепкалу кижиге турды.

Емельянов манзаарый берди... Таныш эмес кижиге онын колына тийеле, араай айтты:

— Чочыбагар, кайкабагар. Бу мен.

Емельянов Ленинди жангыс ла таныды. Ынинен таныган. Ал санаазы ол ло тарыйын жарый берди.

— Бу слер бе? Мен слерди таныбагам.

— Онызы сүрекей жакшы — деп, Ленин араай каруузын жандырды. — Керектер кандый?

— Поезд атанарга жетире он минут арткан.

— Оройтыбазыс. Жолды баштагар, нөкөр Емельянов.

Же бу ла өйдө кийин жанында араай базыт угулды.

Емельянов кайа көрди:

— Кем де келип жат... Эмеш сакып алза кайдар?

— Кем жок — деп, Ленин араай айтты. — Ол бистинг кижиге. Мени үйдежи келген нөкөрлөрүм... Кем жок, кем жок...

Олор товарный станциянын каалгазы жаар бастылар. Каалга когузада ачык болгон. Лениннинг кийининен нөкөрлөргө брааткан. Товарный станцияга жедип келдилер... Алдында узун составтар тургулады.

Боромтык отту перронго чыгып келдилер. Анда тынду неме көрүнбейт. Поезд эмди ле кыймыктаар. Кичинек шведский паровоз мыжылдап турды. Вагондоры кичинек, жажыл-кара, площадкалары ачык.

Емельянов учынан ары экинчи вагоннын кийининдеги площадкасына калып чыгала, вагонго кирип, ачык көзнөктинг жанына отуруп алды. Онын кийининен Ленин түргөн ле жеңил кире коноло, одоштой полкага отуруп алды. Көзнөктинг алдында перронло составты сын кууза нөкөрлөргө телчип баскылап турды.

...Чөйбө үндү гудок... Паровоз шыркырады... Буферлер кыжыража берди... Поезд кыймыктанды...

Емельянов көзнөктөн карап көрөлө, нөкөрлөрине бажыла билдирер-билдирбес кекип ийди.

Перрондо патрульныйлар турган. Олор өдүп брааткан поезд-
тин көзөктөрин карап, аяктагылап турды. Ленин тескери бу-
рылып алды.

Патрульду перрон кийнинде артып калды. Поездтин жоругу
түргөндөй берди..

— Эзен болзын, Петроград! Жаантайын өйгө эмес, удабас
туштажарга жетире эзен болзын!

Ш. Шатинов.

ЛЕНИННИНГ ТУРАЗЫНДА.

Москванын жуугында
Жүрөкчө болчок тура бар.
Жүрүмүнүн жолында
Күчсинбей ого кирип бар.

Ады онын — Горкилер
Ак-жарыкта таркаган.
Албатыдый кайындар
Аралай оны курчаган.

— Ээзи онын өлгөн — деп,
Сен айдарын санааркап,
— Жок, ээзи онын тирүү! — деп,
Мен айдарым сананып.

Онын ээзи күнүн ле
Эртелеп чыгат ижине.
Амыраарын сүүбей жат, —
Ленин — улу иштерде.

Эмди десе ол, байла,
Эмесе Кремльде, съезде,
Эмесе калыктын ортодо,
Кандый бир жуунда.

Айса болзо, Ангаранын
Жарадында турган болор.
Калапту сууны буурга
Таш чогужып турган болор.

Эмезе Бхилай, Асуанда
Најыларыла кожо болор.
Казыр суулар сыртына
Најылык кўрди салган болор.

Ленинге мында туштаарга
Айылчылар кайдан ла келгилейт.
Кажы ла таладан бого
Калыктар тўжўп жүргўлейт.

Лениннинг кыбы. Мында тым.
Чўми јок, је агару не-неме.
Стол. Шкаф. Орын.
Онын бөрўги илмекте.

Ачык көзнөк ары јанында
Ајас тегери чаңкырайат.
Ак көбўктиј көжөгө
Араайын салкынга јайканат.

Бу көзнөктин алдынан
Бўткўл Россия чөйилген.
Јүзўн укту албатыга
Ойгор санаа таркаган.

Телекеј чарыган ол јолдор
Мында улай эбелет.
Јаан городтор табыжы
Бого улай торгулат.

Јер ўстинин јолына
Горки јери јылдыс болгон.
Он талалу јарыкка
Оостон тўшпес ат болгон...

П. Кучияк.

АДЫЈОК.

Адыјок таадазынан уккан чөрчөктөр аайынча бойын баатырларга бодоп, туркаары ок-саадакты бойынан айрыбайтан. Бийик кырларга чыгып келгенде, он жолунун сабарын өрө уулап, тенеринин түбине жол чийе тартып тургандый, туманды чийе тартып жүрөтөн. Кезикте ол бойунун сынын карагайдый көрүп сананатан.

Кайыннын будагында отурган боро кучкаштарды жаңыс окло тизе адып аларга албаданып жүрөтөн. Онын санаазында жаңыс окло аткан алуны бойы көдүрүп болбой салза, адазын барып айбылаар; адазы келеле: «Сен торт ло чын баатыр кижиге болдың» — деп мактаар. Мындый сагышты Адыјок жаңыс ла уйкуда ундыйтан. Эртең тура түндүккө келип отурган кушкаштардын табыжына Адыјок ойгоноло, жанында жаткан окжааны ала койып, оморды адып туратан. Баатыр кептү андаш эртең турадан энирге жетире болотон. Бу өйдө Адыјок торт эзирик кижидий жүрөтөн.

* * *

Чынын айдар болзо, Адыјок, өскө балдар чылап, ан керегин тын кичеебейтен. Же андый да болзо, жаан улус күскиде андап атанарга шыйдынар тушта, онын жүреги база токунабай туратан. Черткени, чактырманы түн-түш эдетен. Өскө улустын эткенин жаратпай, бойунун ла эткенин ол эмезе адазынын кичү карындажынын эткенин жарадатан. Ол анчадала жааны сүрекей жакшы эдет. Тегеннин кургак будагынан курч эдип саптап салза, эликтин де жыга адардан маат жок.

Адыјок тирү эликтин жуугынан качан да көрбөгөн, аткан эликтин көп көргөн. Эликтин жажыл өлүмтик көзүн, кара тумчугун, жымжак жайылчан түгүн, талбак кулагын, чичке сары буды-колын, курч болоттон эткендий туйгактарын Адыјок эрке көрүп, ачынып туратан: «Мындый жакшы, жараш анды ненин учун өлтүрөтөн, мен болзом, ончозын колло сыймап көрөлө, бойунунун жыргаш жүргөн алтайынга бар, — деп айдар эдим». Же андый да болзо, эликтин эдин Адыјок сүйүп жийтен.

Анчылар жыштан тийин, киш өлтүрерге атанды. Адыжок кыштуунун кендирина жуулган кучкаштарды андаарга чактырмазынын жаазын онтоп туруп тартты. Болчок башту саадагын октоды. Кучкашты ол сүүри башту окло атпайтан: кучкаш өлө берер. Болчок баштула адар болзо, кучкаш тала берер. Оны ондолтып алаала, азыраарга кем жок.

Айылга чактырмазын куруп ла аларда, түнүкте боро кучкаштар кожондожо бергиледи. Адыжок оноор көрзө, кучкаштар толтыра отурдылар. Ол сүүнди: «Ырысту анчыга ан бойы келетен эмтир» деп сананды.

Жаазын тартып алган чактырманы өрө көдүрип ле келеткенде, кириш божонды. Ол эпши жанында турган жааназы жаар уулады.

— Жо-оо! — деп, ол тын үнденеле, жыгылды.

— Кижининг бажы ойылды!.. жааназын өлтүрди! — туш талазынан кыйгы угулды.

Адыжок бир де эмеш сананбай, чактырманы таштайла, айылдан чыгара жүгүрди.

— Туда-ар оны, ол жааназын өлтүрө аткан!..

— Кийниненг жүгүреер!..

— Ол жааназын чын ла өлтүрген бе? Мен оны! — Бу калганчы кыйгы Адыжоктын адазынын кыйгызы болгон.

Адазы ого карузып, сокпойтон керегинде ол бир кезекке токойло, кайра көрди. Жок, ичи ачык чамчалу адазы колында тал чыбыкту келеткен эмтир. Оны көргөн Адыжоктын буды жерден өрө көдүриле бергендий болды. Сыртында билдирткен соок жүрегинин одожына келди. Онын кийниненг жагыс та кару адазы эмес, же тоозы жок улус оны сүрүжип келип жат деп сананды. Ол эмди кайра көрбөй барады. Незин көрөр? Онын кару адазы колында чыбыкту сүрүжип келеткенде, ол улуста ого килеер бир де киж жок. Өскө керек эткен болзо, жааназы ок болужар эди; жааназы эмди жок, — ол, байла, оттын жанында жыгылып, каны да үзе агып калган болбой кайсын. Адыжок онойдо санаып, там ла тын жүгүрди. Бу сагыштын ортодо, ол жааназынын учун бойы да ыйлагадый кирелү болды. Өскө киж жанааназын онойдо аткан болзо, Адыжок оной өчин тутканча ла алар эди. Жүгүргенинен онын чагы чыкты. Кийиндеги улустын табыжы угулбайт. Анайдарда ол айлынан ыраган туры... Күн ажа бериптир. Удабас түн кирер. Адыжок айлынан ыраак жагыска качан да жүрбейтен. «Эңир кирзе ле, туунын, суунын ээлери өрө-төмөн баскылайтан» деп жаан улустын айдыжып туратанын ол көп угуп жүрген. Канайдатан болотон? Олордон канайып айрылатан?

Тазылыла кодорылып, жыгылган үч кучак болгодый тыт жадык-

тын алдына киреле, жатты. Энезинин үрөткенин эске алынала шымыранды:

«Адыган тайгам, Ак-жайыгым, жеткерден мени аргадагар». Ол ок тарыйын бойында сананды: «Кижн өлтүрген учун омор карын мени бойымды бурулайтан болбозын».

Түн киргелекте, жанарга сананды. Жадыктын алдынан бажын чыгарып көрди. Таандар жонотон жерлерине быжыктажып, өзөкти өрө учуп бараттылар. Уч-төрт кире каргаа омордын кийнинен: «Бисти таштабагар, кожо конолдор» дежип тургандый калактажып, учуп бараткылады. Омор эмди койу будакту жышка барып, жангыс жерге кожо конор. Кандый макалу!

Адыжок дезе жангыскан.

Чын ла жанатан ба? Кайдатан?

Жок, ол жанбас. Не де болзо, ол мында ла артар.

Улус оны кижн өлтүрөөчи деп айдыжарлар. Чынын алза, ол бурулу эмес. Кучкаштар ла адазы бурулу ине: чактырманын жаазын адазы жазаган, кучкаштарды да түнүкке кем кычырган? Бойлоры келип отургандар.

Айса, жааназы алдырбаган? Ол окты көрөлө, бажына тийер болор деп коркыйла, жыгылган эмес пе? Айса ол тегин жерге жүгүрген, жүгүрбес керек болгон.

Күски карануй энир бүркелип келди. Адыжоктын эки келтейинен жыбар жаба эреп келгендий болды. Бирде эди оттый изип келет, удабай ойто соой берет.

Эмди ле ойто жүгүргенче, айлына жанар керек. Кемге барар? Адазы оны көрөр күүни жок, ненин учун дезе, ол адазынын кару энезин өлтүрө аткан. Ого үзери Адыжоктын качып жүргенин көп балдар көргөн. Ондо онын өштүлери де, нажылары да бар болгон. Омор эмди де айлына киргилебеген: Адыжоктын ойто келерин сакып тургылаганы жарт. Анчадала бай Балчактын көзи кылчыр Манзу деп жакшыркак уулы Адыжоктын коркыйла, ойто келгенин көрзө, сүрекей сүүнер. Ончо улуска угуза кыйгырар:

— Адыжок коркынча-ак, Адыжок койон, Адыжок куш жүректү, Адыжок кады-ыт...

«Жок, торт бу жадыктын алдына, суунын ээлерине өлтүртейин. Ойто барыш жок!..» — деп, Адыжок сананып жатты.

Ол көзин жумуп алды. Эки кулагы күүлеп, жүреги түрген согулып турды. Онын тынын аларга кандый да коркушту неме келзе, көзин ачпаска бек сананды. Онын чырайына көрбөс, ол өлгөн кижн болуп жадар. Айса, келген көрмөс керекснбей, көндүрө өдө берер. Ол тушта эртен тура Адыжок эки мыкынын тайанып алала, айылдардын ортозына базып барар. Онын жерге конуп келгенине ончозы кайкажар: «Јети јашту бала јерге, коркыбай, канайып конгон?».

Онын ады-чуузы Алтай ичине жарлалар. Ол тушта онын нажылары да, өштүлери де — ончозы кайкажар. Адыжокко туштаарга ыраактан көп улус келер. Жааназы өлбөгөн болзо, эртен Адыжокты ыйлап туруп окшоор:

«Кайран балам, жерге жангыскан канайып кондың? Мен десеңи түниле бедреп, таппагам. Сен коркыбас күлүк кижиге эмитирин...»

Соок түжүп, түн кирди. Жок, эртенге жетире, байла, жадып болбос болорым. Кандый да кара барыңкый немелер оноор жууктап келеткен ошкош. Кайда да түнүрдин табыжынды немелер түнкүлдейт. Айсак болзо, адазы камды камдадып, бедреп келеткен болбос по? Жок, бу бойынын жүрегинин табыжы эмитир.

Кандый бир түбек болзо, кижиге ыйлап алганда, жүрегине жетил боло берет деп жааназы айдатан. Ыйлаза кайдар? Жок, эмдиге ыйлаарга жарабас. Айсак, бир де немелер оны таппастан маат жок. Ого үзери энеси айдатан: «Эр кижиге ыйлабайтан, кыс эмес».

Кыс болорго Адыжок качан да жөпсинер күүнү жок болгон. Айдарда кайдар?

Байла, өлүмнөң жастыгар арга жок туру. Адыжок эмдиге торт сананды: «Мен бүгүн бу жадыктын алдына өлөрүм. Менин мында жатканымды бачым таап болбостор. Көп улус жуулар, ончозы жадыктардын алдынан, жыраалардан бедреерлер, оны таппастар. Адазы ыйлаар:

«Кайран жангыс уулымды коркытпазам кайдат. Эмдиге андый уулды кайдан аларым!»

Жааназы айдар: «Адыжок балам өлгөнчө, карган мен өлзөм кайдар? Жааны-жажыла кайткан улус, баланы андый тын коркыды?».

Бу сагышты Адыжок сананарда, ого улус онойдо ачынып турганына маказы канып жатты.

— Адыжо-ок, балам... — кенетийин кайда да чөйбө тарткан жымжак үн угулды.

Адыжок тургуза ла адазынын үнин таныды. Же ол унчукпай көзүн ачпай, уйуктап турган кижиге болуп жатты.

— Балам, жаналы. Жаанан алдырган жок, «Баламды неге коркыттаар» деп биске чугулдап жат. Тур, жаналы! — деп, адазы кычырды.

Бу ээсти ээчий онын колынан жымжак, жылу колду кижиге келип туткан.

Качан Адыжок көстөрүн ачып ийерде, адазы онын колынан тудуп алган, каткырып турды.

АРАТТЫҢ СӨЗИ.

(Повестьтен алган үзүктөр)

Бистинг анчыларыс.

Бистинг Черликпен бийик, чакту, көмүрдий кара өңдү ийт болгон. Куйругынын түги таакыланып калган учун ого кийинстин үзүктөрүн жаба көктөп салгандый көрүнөтөн. Ол жоон үндү ийт болгон. Бис Черликпенге ат адап берген күннөн ала оны сүүгенис. Черликпен биске база сүрекей үренген.

Бис азыйда, Черликпен жок тушта, энем кырга эмезе Мергенди төмөн узак өйгө жүрө бергенде, коркып туратаныс. Эмди бис неден де корккбайдыс.

Бир катап соок айас энгирде, Черликпен бойынын баштапкы ла тапкан-жөөгөнүн чадырга экелерде, бис канча кирелү сүүнгенис! Ол тушта очоктогы от өчүп брааткан, күлдин ортозында костор жүк ле кызарып жаткан. Чадырдын ичиндеги соокко жабынчынын алдынан колынды ла тумчугынды чыгарып ла келген, того берерин. Бис соокко тогуп, уйуктап болбой жатканыс.

Кенетийин Черликпеннин сүүнчилү кыгзыганын угуп ийдис. Бир кезек өй өткөн кийинде, ол чадырга араай базып кирип келеле, бистинг алдыска бойынын тапканын салып ийди. Бу жаан ак койон болгон. Байла, оны Черликпен агааш аразындагы күрттинг ары жанына жажынып жадып алала, тудуп алган болор. Бистинг анчыбыс, база ла бис чилеп ок, бир де неме жибеген куру, же ол аштаганын билдиртпей, ойто араай базып барала, оттын айагына жада берди.

Бис койоннын терезин тургуза ла сойоло, эдин кайнадып алала, таң атканча койоннын жымжак эдиле ажанганыс. Бажын бистинг анчыбыска — Черликпенге — бергенис.

Онон ло бери. Черликпен бистинг энебисле кожо бедренип баратаң. Же курсак табатан учурал ас болуп, көп сабазында олор куру келетен.

Бир катап бис эдер неме жок, соок чадырда очоктын жанына бойысты соодондырып узак отурганыс: каргананы эргизип алала, терезин сойып чайнап, суу кайнадып, будактар жууп экелип турдыбыс, энебис дезе келбей турган.

Бис чыгара жүгүрдис. Төннөн база бир төнгө чыгара жүгүрүп, ак карда карарган ла немелерди көс талганча көрүп турдыс. Жарык чаңкыр тегеридеги күн жерге тийип турды. Же бистинг тоныбысты өдүп турган соок күннин чогынан канча-канча катап курч болгон. Бежендей ыйлай берди:

— Бистинг энебис качан келер?

Кангый оны силкий тартып ийди:

— Ыйлаба, эмди ле келер.

Бежендей онын сөзине бүтпей, мыжылдап ыйлап турды. Же кенетийин секирип чыгала, сүүнчилү кыйгырып ийди.

Бис Бежендейдин көргүзип турган эки кара немени көстөй бердис. Олор там ла жаанап келетти. Учү-учында бис олорды јарт анылап ийдис. Энем ле Албанчы кезикте чичкечек јолло, кезикте карлу. јаланла араайынанг биске јууктагылап келетти.

Бис бастыра күчисле олорго удүра жүгүрдис. Олордын жүктенип алган баштыктары куру эмезин көрүп ийдис. Онын ичинде не бар? Бис терен кардын үстиле жүгүреристе јымжак өлөңлө жүгүргендий билдирип, будыстын алдында неме билдирбей турды. Энебистин јанына једип келеле, онын эдегиненг тудунып алдыс: эмди кайда да барбазын!

— Кайда барып жүрдигер? Нени экелдигер? Таарда не бар, көргүзеер.

Энем ол ло тарыйын каруузын бербеди. Же биске сөс тө керек јок болгон. Олордын тапкан-јөөгөнин бис көрүп ийдис.

Бис билинбей сүүнип, сүүнгениске ыйлажып, энебистинг эдегиненг салбай турдыс. Онын чырайы јарып, бистинг кажысты ла бойына бек јаба кучактанып, окшоп айдып турды:

— Эх, менин кураандарым! Тын аштадыгар ба? Тонгдыгар ба?

Бис блаажып, энем ле Албанчы үйде јок тушта не болгонын куучындадыс. Бежендей озолоп айдып ийди:

— Черликпен карданг ак торлоо казып алган.

— Слерге эки канадын артырганыс... — деп, мен ичкери жүгүрип, бијелеп јөмөштим.

— Онын кийнинде оны јип салганыс — деп, Бежендей блаажып айтты.

— Эртезинде — деп, мен кожуп айдып ийдим.

Калганчызында Кангый куучындады:

— Таш-Чалан бисти база ла чыгара сүрген...

Бис чадырга кирип келеле, энемниг ле эјемниг экелген таарларына чурап бардыс. Албанчы олорды чечип ийерде, бис баштапкы таарды көрүп ийдис. Ондо, сөөктөринге јетире куукайта челдеп салган койдын мойны, тонуп калган јерге түнгей, талганнын¹ оодыктары, тонүрүп салган чайдын шагы ла кирлү бөскө ороп койгон кургак чайдын оодыгы болгон. Олор ончозы буудайла база элгентилене колыжып калган болды.

— Ончозы ла бу. Байдын айлына кирзең, чыгара сүрер. Јоктуларда не бар, оны ла берер — деп, энем айтты.

¹ Талган — тараанныг кулурынанг эткен теертпек.

Бис таарларды айландыра туруп алала, колдорысты таар жаар озо сугарга албадандыс.

Энебис бисти токтодып ийди.

— Тийбегер. Мен бойым үлөп берерим.

Бис туура бастыс, је көзисти таардан албай, оны үлеерин сагып чыдашпай, оосторысты ачып, чилекейисти ажырып туратаныс.

Энем экелген немелерин биске үлештирип берди. Жаан эјебис чайдын кичинек оодыгын алала, сокыга согуп салган тыттын чобразына кожуп ийди. Чайды кайнадала, эчкининг сүдин кошты.

Агаш аразынын кужы жымыртказын базып чыгарып алала, оморды корулап, азырап жүрөр. Балдары уйазынан учуп барбаганча, иштенкей энези бир де амырабас. Жаан көстү балдары узун мойындарын чөйип, комудалду чыйкылдажары токтобогончо, бойы бир де чарак аш, бир де курт жибей, бастыразын балдарына экелип берер.

Бистин энебис база андый ок. Чөлдөрдүн ле кырлардын эдегинде турган айылдардан энемнин иштенип жүреле, тапкан-жөөгөн немелери ол ло тарыйын божой беретен. Бис калганчы чаракты үзе жиирге, калганчы чайды үзе ичерге жетире ол качан да отурбайтан, ол биске аш-курсак бедреп улам барып туратан.

Эмди не болор?

Энем биске аш-курсак бедреп барарга араайынан катап ла белетене берди. Мен мынайда санандым: база ла жүре берер, мени база ла ээчитпес. Кангый ла Бежендей жаантайын ла аркада жүргүлөйт. Олорло кожо Черликпен барат. Мени алгылабайт. Мен айылда база ла жагыскан артарым.

Энемле, Албанчыла кожо барар күүним келип турарда, айдып ийдим:

— Сен кайдаар-кайдаар барар болзон, мен жагыскан артпазым. Сен «удабазым» деп жаантайын айдатан, онын кийнинде удап калатан.

— Тегин јерге куучындаба. Мындый тын соокто јыланаш кайдаар барайын деп турын?

— Јок, мени кожо алыгар! — деп, мен албадандым.

— Тегин јерге куру сөстөрдн катап айтпа, сөс блаашпа, түней ле айылда отурамын.

— Мында мен жагыскан артып болбозым.

Энем мени кабыра тудала, тизезине кыстап алала, кандый да жалбак немеле согуп ийди, је эдимнин ачыганы билдирбеди. Мен јерге јадала, өнөтийин бар јок кўчимле тынғыда ыйладым.

— Бат, мынайда ла јат, шулмус.

Кӱнкӱрӱ жадала, уйуктап јаткан кижѝ болуп јада бердим.

Энем ле Албанчы-эјем чадырдан араай чыккылай бердилер.

Мен будымды оройло, олордын кийнинен чыгара јӱгӱрдим.

Канайдар? Олорго једижип алзам — ойто јандырып ийерлер. Мен сананып турганча, энем ле эјем кӱрӱнбей јылыыйп баратты, је олордын кийнинен јӱгӱреле, удабай ла олорды јаба једип алдым. Энем мен јаар бурылып келди. Мен, чадырдагы ыйлаган чылап, ыйлап ийеле, онын колына артыла бердим.

— Бас, чыдашпаган шулмус! Эмди мен сеге јетирерим... — деп, энем кыйгырды.

Албанчы мени бойы јаар јаба тартып алала, айтты:

— Је, ого не адылатан? Кем јок, бисле кожо барзын!

Энем каруузын бербей, тонынын уштугыла кӱзин арчып, кай-ра да кӱрбӱй, Каа-Хем сууны јакалай ичкери басты. Бис учу бир канча айылдар кӱрӱнип келгенче, кыјырууш ак кардын устиле ээчий-деечий бастыс.

Оскӱ айылдардын ортозында бир айыл бийик те, јараш та болуп аңыланып турды. Ол айылга јууктап келеристе, јӱзӱн-јӱӱр ундӱ ийттер кижинин кулагы тунгадый урӱп, удур манташты. Ончозынын ла алдында Черликпенге тӱней јаан кара ийт мантап келди. Је онын ырызына мында Черликпен јок болгон. Онын кызыл тили оозынан чыга конуп, ойто тиштеринин ары јанына јажынып, кӱстӱри чоктый кӱйӱп турды. Мен энеме јапшына бердим. Албанчы энемнен тайакты алала, ичкери базып кыйгырды:

— Ийттереерди токтодоор, кижини јара тартып, тӱбек болбозын!

Јараш айылдан бир кижѝ бажын чыгарып келди. Ол ийттерин токтотпой, кӱлӱмзиренип, не болорын сакып турды. Эјем ийттерди тайакла уркӱдип, бисти айылга јетирип салды. Эжиктен кӱрӱп турган кижѝ, не де болбогондый, ойто айыл јаар кире берди. Бис јерге јетире эңчейип алала, бозогоны ажыра алтап, ак айылга ээчий-деечий кирип бардыс. Энем оттын аяагына чӱгӱдӱп отурала, јабыс бӱкӱйип, айылдын ээлеринен, эзен-амыр сурады.

Орто јашту, тазада кырып салган башту, арык тӱӱнин ӱркӱжиндий, салактап калган тумчукту, сары торколо кыптаган, кураан тере тонду, чӱмдеп кӱктӱгӱн ӱдӱктӱ кижѝ энемнин эзен-амырына каруу бербеди. Ол оттын јанынан бис јаар соок кӱрӱп отурарда, койоннын балазын теберге турган тейлегенге тӱней болды. Онын јалмажында калтазы, арчымак чылап, калбандап турды. Ол јаан сабарыла калтазынын тӱбине чертип ийеле, онон бир чымчым тазымай алып, тумчугына тартынала, чӱчкӱрип, бистен сурады:

— Кайдаар барадыгар?

Энем мен јаар колыла уулап көргүзеле, айтты:

— Бу былар олббзин деп, азырап аларга иш бедреп жүрис.

Алтынла чүмдеген кайырчакта чокыр күлер кудайычактарды көрүп ийеле, энем бажырды, энем кудайычактарга бүдүп бажырган ба эмезе ламага жарамзып бажырган ба, мен билбедим.

— Охаай! Слер нени эдип билерее? — деп, ол айдала, каруузын сакыбай, жанында отурган жаанай берген үй кижиге айтты:

— Сен олорло келиштире куучындажадын ба? Олорго бергедий неме бисте ас болотон эди, је иш табылар.

«Эмди бу үй кижиге биске ончозын айдып берер» — деп, мен сананала, оны айкап отурдым.

— Нени жакараар, оны ла эдерис — деп, энем омоксырап, — жагыс ла баазын айдыгар — дейле, үй кижиге жууктай базып келеле, жабыс бажырды.

— Суранарга мендебе. Коштой турган айылга барзан; нени эдетенинди айдып берер. Ишти бүдүрген кийинде сарзу ичип аларын. Баа керегинде кандый куучын болор? Курсакты тегин тыгарга келген бе? Жылу айылга тегин отурайын деген бедин?

Мен катап ла айылдын ээзи үй кижиге јаар көрдим. Ол база кураан терези тонду, онын тонынын кыбы чанкыр торко болгон. Ол үй кижиге чачына пекинский кара лента өрүп алган, кулактарында — мөнүн сыргалар, жаактарын кызарта будып салган эмтир, куучындаарда, оозында чокыр соруулду китайский кангазы тиштерине согулып турды.

— Айдынарга јоп берзегер: ишти эдип божойло, кандый ла кижиге онын баазын алатан учурлу эмес пе? — деп, эјем сурады.

Үй кижиге оозынан кангазын уштыйла, эш неме керектебей, каруузын мынайда берди:

— Иштеер күүндү болзогор, менин айткан јерим јаар барыгар, — иштеер күүнигер јок болзо, кайдаар баратанаарды бойыгар билеер.

Айылга кирген чилеп, ойто ээчий-деечий чыгала, эмеш туура турган жабызак кара айыл јаар бардыбыс.

Ол айылда бир кезек үй улус ла эр улус отурды. Олордын ортозында јаантайын ла өскө улуска иштеп жүретен бистин таныжыс Тостай-Уул отурды.

Бу отурган улустын тыш бүдүми бистен де артык эмес, база ла бис чилеп, үлбиреген-самтыраган кийимдү отурдылар. Айландыра аттардын комуттарынан, шлейлеринен өскө бир де неме јок болды. Бай кижинин улузы, бис ошкош самтар болордо, кайкап отурдым.

Энем ле эјем отурган улусла эзен-амыр, су-кадык суражып куучындаштылар.

— Слерге база су-кадык болзын — деп, отурган улус каруузын бергилейле, биске отурар јер јайладып бердилер.

Төрдин бажында ак-боро тонду, тѳбѳзинде кејегелѳ, јиит бѳдѳмдѳ эр кижѳ отурды. Бу кижѳ јуукта ла ламалардын колтыкчыларынан — хурактардан келген кижѳ деп билдирет. Онын тумчугында, кайыннын тозындагы корчойгон болчок ур ошкош, кара мен бар. Бастыра улус бисле эзендежерде, јангыс ла ол јааныркап, чѳмеркеп, бисле эзендешпеди.

— Бис иш керегинде куучындажарга, аргалу болзо, баазын угарга келгенис. Бисти Хелин ийген — деп, энем араай айтты.

— Иш керегинде бе? — деп, тумчугында мендѳ кижѳ эстеп, энем јаар кылчайып кѳрѳлѳ, кѳѳн-кѳч јок оног ары айтты: — Сен, тас баш, тере туптаарын. Баазы кандый болор — бойын билерин: бир терени табыштырзан — чайдын јемтигин берерим, ѳдѳк кѳктѳзѳн — бир аяк тарааннын кулурын берерим. Је тон кѳктѳп ийзен, карамдабай, бир ууш дунза¹ берерим.

Анайып айдып ийеле, ол уур иш эдип ийгендий, тѳрген-тѳрген тынып, кангазына танкыдан тыгып, ышты буркурадып отурды.

Танкынын ыжын канча-канча катап тартынып ийеле, Албанчы јаар эрке кѳрди:

— Сенле кожо, тешпегичек, эртен эрте танган ала одын белетеерис. Экѳден ле экѳ аркада иштеерис. — Коштой отурган кижѳини чаганагыла тѳртѳрип, кандалып калган кѳзинин кырыла кылас эттирип, оног ары айтты: — Мындыј јараш, јиит те, коо до кысла бистин керек айдары јок барар!

Ол јѳлѳнип отурала, кажы ла сѳсти чѳйѳ айдып отурды.

Анайып отурала, кенетийин мен јаар кѳзин тазырайта кезе кѳрди.

— Ээ, сен, кулугур, нени эдерин? Байла, нени-нени уурдаар деп шиндеп отурын? Бу сенин ижин бе? Айт!

Мен энеме там ла јапшынып, онын самтар кийимине бажымды јажырдым.

Мен ненин учун келдим? Энемнин айтканын ненин учун укпадым? Эмди не болор?

Ойто ло кыш.

Бир кѳсти эске алынадым. Андый казыр ѳй бистин јерде качан бирде болды эмеш пе! Каа-Хем суунын јаказында ла онын айрыларынын јаказында јаткан улуска оспо деп оору табарган. Јергелей турган ѳлѳндѳрди курч чалгы кезип турган чылап, оору-јоболдон балдар ла јаан улус кырылып турды. Јоктулар бастыра јурттарыла, аймактарыла кырылып турган.

Энемнин айтканынча болзо, сырагај ла коркушту ѳлѳм, бис

чилеп, тос ло чобра айылдарда јаткан Тоджиннинг ак-кийик азы-
раачыларына табарган. Анда, Кольский аймакта, Хоюк деп јурт-
та, ак-кийик өскүретен көп турлулар болгон. Эмди ондо јүк ле
јарымдай чирип калган казыктар арткан. Ак-кийик азыраачы-
лар бастыразы кырылгылап калган. Ак-кийиктери јерликшип,
тайга јаар јүргилей берген. Өлүм Мерген сууны да јакалай јат-
кан улусты табарды. Байлар оорыган јалчыларын өлзин деп,
јуртка артырып салала, су-кадык јалчыларын алып, өскө јерге
көчкилей беретен. Мерген суунун јаказында турлу јер ээн арт-
кан. Суунун јарадында јангыс ла бистинг самтар чадырыс артып
калды, онын јанында үч эчки отогылап јүргиледи.

Черликпен үрерде, онын үни ыраак кырларга, ээн таштарга
јаңыланып туратан.

Энем нени де сананып јүрген. Онын кийнинде бисти јууйла,
меге мынайда айтты:

— Сен чомур уратан баштыкты ал, слер экү тос табакты
апарыгар.

Энем бу сөстөрдү кату айдала, айылдан чыкты. Энебис бис-
ти сүүп јат деп бис билерис.

Неге, кайдаар баратанын билбей, энебистинг кийнинен бас-
тыс. Ол базыдын там ла түргендедип, кайра көрүп, арбанып
турды:

— База ла артып турыгар ба! Түрген јүгүригер.

Энебис аш-курсак бедреп јүре берерде, бис арыктайла, ча-
дырдан чыкпай отурала, базарын ундып салганыс. Онын учун
эмди куру баштык ла тос табак та тудунып алган болзобис,
базып болбой, бүдүрилип, энебистен артып турдыс. Ого не бол-
зын! Ол камык јерди керип келген! Онон түрген, байла, кем де
базып болбос болор.

Бис аш кескен јерге келдис. Снопторын тартканы удаба-
ган ошкош.

Энем биске бурылып келди:

— Јерде јаткан мажактарды көрүп тураар ба? Олорды мен
чилеп, теригер.

Анайып айдала, јерде јаткан мажактарды терерге энчейе
берди. Энем мажактарды түрген терип турды. Тос табакка тү-
жүп турган уур мажактардын табыжы күкүрттү күнде чадырда
отуарыста, мөндүрдин табыжына түнөй болды.

Мажактарды бис база тере бердис. Мажактарды эдегиске
терип, баштыкка ла табакка уруп турдыс. Бир канча мажактар-
ды уужап алала, амтанду ашты јип алдыс.

Ажын кезип салган јерде туулардын эдектеринен учуп кел-
ген дрофалар¹ базып јүргиледи. Бистинг колыста олорго јеткер

¹ Д р о ф а — чөлдө јүретен. турнага бүдүштөш куш.

эткедий неме јок болордо, озор јайым баскылап, кеспеген аш-тын мажагын ла јерге төгүлген ашты јип турдылар. Күн ашты, дрофалар уча берди, ажын кезип салган јаланда јангыс ла бис јүрдис.

Айлыска јанып келеле, мажактарды актайла, эзип ийерибис-те, терип алган ажыс сүрекей де көп эмес болды. Энем актаган ашты эзип турганча, бис чырбагалдардан јууп, отко салала, чой казанды отко астыбыс.

Албанчы-эјем казанга ашты уруп, Кангыйга айтты:

— Ме, куур, калак, өртөдин.

Кангый булгушты алып, ашты куура берди. Куурып турган аш тызырап, јарылып, казаннан чыгара секирет.

Бир минуттын бажында, Кангый казанды туткушла тудуп, оттон чыгарала, куурган ашты тос табакка урды. Куурып салган аштан койу буу чыгып турды, бис дезе күрен өңдү чаракты ууштап алала, алакандарыска уруштырып, үрүп, соодып јип турдыс.

Энем нени де сананып отурды. Онын кийнинде мен јаар кунукчылду көрди.

— Бери кел, уулым.

Ол менин бажымды төжине јаба тудала, сыймап, окшоп турды. Онын кийнинде ойто ло кунукчылду сананып, чадырдын јыртыктары јаар көрди.

— Тайгада соок, байлардын көстөри база соок. Мал кабырарга, тере ужаарга ойто ло озорго барарым. Бойымды азырана берерим, је слер не болороор? Бу кышта мен слерди өлүмнен айрып болорым ба?

Энем бастыра бойы тыркыража берди. Бис оны көрүп турала, токтодынып болбой, өксөп ыйлай бердис.

Айылдын јанынча өдүп јаткан түжүметтер¹, байла «Сууда бөрүнинг балдары энезиле кожо аштаганына улыгылай берип-тир» деп, кокырлаган болор.

Бис бар јок немелердегн јабынып алала, корчойып алып, уйуктаарга јадарыста, караңуй кире берген. Бис ол ло тарыйын уйуктай бердис.

Је мен удабай ойгонып келдим. Чадырдын түнүгинен ле јыртыктарынан чадырга кар толо берди. Јоткон тыңыйла, чадырды јайкап, тосторды калырадып, чадырдын өзөктөрүн арай антарбай турды. Чадырдын бир канча тосторын салкын учурып, јалан сайын таштап салган, кезик базыруларды кыйалада согуп салыптыр.

Соок казырланып турды. Мен төжөгиме там ла јапшына бердим.

¹ Түжүмет — јамылу кижн, чиновник.

Мен түш јеримде эт, быштак, тараан ла өскө дө жүзүн-жүүр амтанду курсак көрүп тургам. Ол түнде мен нени жибедим деп айдайын! Ойгонып келзем, таң жарып калган эмтир. Тура жүгүрө-ле, түжимди куучындадым. Бежендей жаан көстөрүн тазырайгып, мен жаар көрди:

— Эх, сенин түжинди бистин ончобыска үлештирип берген болзо, кандый жакшы болор эди, ийним!

Мен айландыра көрдим: энем ле Албанчы кайдаар барган?

Чадырдан чыга коноло көрзөм, оло Мергеннин жарадында база жок эмтир.

Бу ой өткөнчө, канча кире сууны кайнадып, ичкедий болгонун билбейдим, же ол ой бастыра жүрүмнөн узун болгон: энебис сүрекей узак келбеген.

Энем једип келеле, айтты:

— Бис Албанчыла кожо кайдан-кайдан нени-нени иштеп алар дежи, Мерген ичинин айылдарын ончозын керип келдис. Кем де айлына кийдирбеди, — эжиктин бозогозын алтап, жаңы ла кирип келеле, эзендежер болзобус, чыгара сүрүп ийет.

Энем эниргери Албанчыны чадырдан кычырып алды:

— Сарыг-Сеп жаар барар керек.

Мен олордын кийининен чыга жүгүрип, энемнин эдегине када-ла бердим.

— База кайдаар барарга турыгар? Бис сени божотпозыс.

Энем мени јерден өрө көдүреле, бажымды окшоды.

— Божот, уулым! Бис Сарыг-Сепке барып келерис, ондо орус-тар журтап јат, ологго одын кезерис, кажагандарын арчыырыс, тегин де суранарыс, слерге сүреен көп курсак экелерис.

Күн ажып бараткан. Азыйда энем мындый орой качан да барбайтан. Ол түн бис отты узак одырдыс.

Ноябрьдын учы болгон: эртен тура көрзөбис, калын кар жаап салган эмтир. Күн тайганын ары јанынан жаңы ла чыгып келеле, карды сүүнчилү мызылдадып турды. Салкын жок болордо, бастыра јер жарып, тургуза ла јылу боло берди. Мен энемнин барган јолына чыгара жүгүрип бардым. Тышкары јылу эмес болды, удабай ла будым, жаан сооктордо чылап, тогуп турды.

Менин энчиге жаан карындаштарымнан ла эјелеримнен май-чыйта басып салган јыртык башмак өдүк арткан. Тайгага ол эмезе чөлгө барарга келишкенде, өдүгимнин таманында јыртыктардан кар кирбезин деп, јалбак агаш тагып алатам. Эки учы бүктеп салган агаштар менин конёкторым болгон. Ылтангы жок өдүкке јаба тагып салган агаш кандый јылу берер? Бут тургуза ла соокко тоно беретен. Кыш болгондо менин тамандарым ужуп калган жүретен, эки-үч катап онын терелери түлөп түжүп туратан.

Мен айлыма келеле, будымды жылыдып отурзам, Черликпеннин араай үрген үни угулат. Ол та сүүнгенине, та коркыгына шанкылдап үрүп турды.

Бежендей ле Кангый чадырдын эжигин ачып ийеле, кыйгырдылар:

— Энем келди! Түрген, Тока!

Мен капшайлап өдүктеримди кийдим. Бежендей ле Кангый озолоп жүгүрзе, энем нени экелгенин менен озо көргилеп ийер. Агаш таманду өдүктерим бойыма сүрекей жаан болгон. Онын учун мен жүгүреримде, озор ээрдинг арчымагындый капылдажа берди.

Мен төндөрдүн бирүзине чыгып келдим. Чичкечек жолло Черликпен келетти. Карга бүркөлип калган агаштардын ары жанынан энем ле Албанчы чыгып келдилер. Озор нени де экелип жадылар.

Озорло коштой Бежендей ле Кангый келеттилер. Энемнин жүзи терлеп калган эмтир. Мен ого кыйгырдым:

— Нени экелип жадын? Кайдан алдын?

— Алгырба! Аш экелип жадым. Жиирин — деп, энем колыла жаныды.

Бежендей, сүүнгенине бүдүрилип жыгылып, энемнин алдына айланып, менен тын кыйгырып турды:

— Мындый көп ашты кайдан алдыгар?

Энем ачынчылу, же эрке айтты:

— Кайдан да алган болзо, сего түней ле эмес пе? Куурзам, жиирин.

Энем чадыр жаар ууланды. Бис онын кийнинен бастыс. Албанчы айылдан табак экелеле, баштыктын оозын чечип, күрере быжып калган жылтырууш буудайды табакка урды.

Ол күн жакшы да, сүүнчилү де болгон.

Бис кокырлажып, каткырыжып турганыс. Казанда куурып турган буудай быжырайт. Ончобыстын тиштеристе куурып салган буудай кажырайт.

Ш а а г а й.

Энгирде Черликпен тын үрүп, бистинг сүүнип турганысты токтотып ийди.

— Чыгып көр — деп, энем меге айтты.

Мен чадырдан чыга кондым. Тан атту үч кижин жортып келди. Баштапкызы чололу көк торко узун тонду, ээрде ары-бери жайканып, тискинин өрө тартып, ойто аттын мойнына божодып, те-

Ш а а г а й — буру эткен улусты соготон кайыш камчы.

миккен аайынча «Чу-чу!» деп турды. Экинчизи кўренг торко тонду болгон. Баштапкы кижини кишинин терезиле бөөлүп салган, төбөзінде кўренг болчокту, сўүри бөрүктү, экинчизи төбөзінде чанкыр болчокту, кара килин бөрүктү болгон. Учинчи кижини көрүп болбодым. Ол адынан тўжеле, онын ары жанында турды.

— Анда кем келди? — деп, энем сурады.

— Атту кандый да улус келди — деп, мен тунгак ўнимле каруузын бердим:

— Биске шыра! Тўбек! — деп, энем шымыранды.

Бу өйдө улус аттарын буулагылап салала, чадырга жууктап келдилер. Олордын бирўзи казырланып кыйгырды:

— Уу, каргышту, немелер! Чадырда кем бар? Ийдигерди токтодыгар!

Бис, эжебистин жакарузы аайынча, Черликпенди Мergen суунын жаказында тыттын будагына буулап салдыс. Онон башка келген улусты, тўнде чадырдын жанына келген бөрүлерди ўзе тарткан чылап, ўзе тартып ийер эди.

Энем чадырдан чыгара жүгүреле, келген улустын алдына тизеленип, мынайып айдып бажырды:

— Слерге, амыр-энчў, слерге амыр-энчў!

Энемнин эзенине келген улус каруу бербеди. Олордын көстөрү жаманданып, кандала берди. Олор кемди де көрбөй турган улус чылап, унчукпай чадыр жаар баскылады. Көп жуурушкынду тондорынын жегдери колдоруна чик жок узун, олор камчы ла меелейди солып, калбандажып турды.

Бис, жыландар чылап, жагыртыктардын алды жаар жыла бердис. Ўсле сўркўштеп салган өдүктөр эжикке жууктап келдилер. Ары көрөргө жеткелегисте, олор бистин жаныбыста болды. Келген улус унчугышпай, ачуркангылап турала, колдорула жаңый бердилер:

— Бис слерге «амыр-энчўни» берерис, бис слерге «амыр-энчўни» көргүзерис, өлгөн сектер! Бистин айтканыбысты ук, кижинин сеги!

Олордын бирўзи казанда уруп койгон аш жаар көргүсти:

— Кемнин ажын тыгып турыгар?

Энем каруузын берерге турарда, же экинчизи онын сөзин ўзүп айтты:

— Мындый ийттерде аш кайдан келер? Узун-Чоодурдын ажын уурдаганы жарт.

Баштапкызы ого жөмөшти:

— Узун-Чоодурдын ажын уурдаганыс деп жартын айдыгар, жыландар!

Бис баштарысты ол жаар бурып келдибис. Ол тижин ырсайтып, чилекейи чачылып, кыйгырып турды.

Энем тизеленип отурала, јерге јетире бажырып турды.

— Оо јайла, јок, менин јаандарым! Бис Сарыг-Септин улузы берген буудайды куурып турыбыс. Бис орустарга барып жүргенис. Одын кескенис. «Удабай база келерис» деп сөзибис бергенис. Бис өскө буудай көрбөдис — деп, энем айдала, база ла бажырды.

Мен јаан бийди — Таш-Чаланды танып ийдим. Онын жүзи, алдындагы ла чылап, кызара тижип калган тумчугынын ордына кандый да болчоктор болды. Ол ончозынан озо оттын айагына жабыланып отурды.

Ашты кайдан алганын энем јартап айдып берерде, Таш-Чалан, јаан бака чылап, ого чурап келди.

— А? Нени айдадың? Јескинчилү черепаха! Сен уурдабаган болзон, кем уурдады? Айт, јылан! — деп, Таш-Чалан алгырып ийеле, јегинин учыла энемнин тумчугына согуп ийди.

Энем јыгылды. Мен оны көрөринен коркып та турган болзом, је көзим энемнен айрылбайт. Кан атып калганын көрүп ийдим.

Таш-Чалан менин кулагымнан тутты:

— Энен ашты кайдан алды, айт?!

Мен јаагымды бултыйтала, нени де айтпадым.

Бийлер чадырдын ичиле жүргүгилеп, буттарына ла тийген немелерди антара тарткылап, мергедегилеп турдылар.

— Јакшы ла бедрегегер. Олор оны кайдаар да сугуп болбогон. Аш табылбаза, энезин камчыла бир катап тартып ийгер, ол тушта ол тургуза ла айдып ийер — деп, Таш-Чалан јакару берди.

Чадырдын ичинен ашты таппай салала, тышкары барып, чадырды айландыра бедредилер.

Ол ло тушта узун сагалду, кара чырайлу бай кичи чанакту келди. Бийлер ол байды Узун-Чодыр деп адап турдылар.

Олор ол кижиле кожо чадырды тинтидилер, је нени де таппадылар. Онон энемнин колын кайра күлип ийеле, чадыр јаар көргүзип, тизелендире отургустылар. Таш-Чалан айтты:

— Сабазын!

Күрен тонду бай энемнин күлип салган колдорын јерге јаба базып алды, бажын тизезине кыстап алала, эки јаагына шаагайла сого берди. Энемнин жүзиле кан ага берди.

Бирүзи энемди согуп турарда, арткандары чадырды айландыра бедрегилеп тургылады. Күртеп салган карга түңей кичи-нек таскактын јанында жүрген бий ачу-корон кыйгырып, колыла јаный берди. Ончозы оноор жүргүгиледи. Бистин эчкибис турган таскактын үстинде карла јаап салган таарда буудай јатты. То-мыртканын тумчугындый курч тумчукту, кичинек сынду бий сүүнгенине көстөри јалтырап, таскактын үстине чыгып алала, колында агажыла таарды айландыра кадап турды. Байла, ондо

јүзүн-јүүр өскө јөөжө сугуп салган болбозын деп, билерге албаданган болор. Онон аштан өскө неме таппады, таап алган ажын Таш-Чаланга берди, онызы кемненг де сурабай Узун-Чодырга берди.

Бийлер Узун-Чодырга јалканчыгылап, оны јааныбыс деп күндүлү адап турат.

— Бу слердинг ажыгар, оны алыгар. Ол ашты бис мынанг таппаган болзобус, өскө јерденг, өскө улустаң табар эдис. Бистинг колы-будус та сынза, кыйалтазы јогынанг түңей ле табарыс — деп, бийлер баштарын кекип, кекип, колдорын төштөрине јаба тудуп айдып турдылар.

Узун-Чодыр сагалын сыймады.

— А! Сүрекеј јакшы, таныш улус болорыс: сен мениң айлыма келеринг, чай ичерис, эт, аракы база бар — деп, ол тува тилле јастыра-мыстыра айтты.

Узун-Чодыр таарда ашты чанагына салып алала, камчызын јырсылдадып, карды буркурадып, Сарыг-Сеп јаар мантада берди.

Бийлер тизеленип отурган энемнинг јанына баскылап келеле, шаагајды алып, оның јаагына база ла соккылай берди. Энемнинг јаагына јырсылдап турган кайыштын табыжы тымык энгирдинг кейине торгылып турды.

Томырткага түңей бий Албанчы эјемди тудала, оның колдорын кайра күлүди. Бийлер аттарына минип алала, энемди ле эјемди айдап апарарга белетенгиледи. Энем јүзининг канын эдегиле арчыйла, өрө турбай, јерге отура түжүп, кыйгырды:

— Өлтүрер болзогор, мында, айлымнын јанына, балдарымнын көзинче өлтүригер! Кайда да барбазым!

Күренг тонду бай узун камчызыла јырсылдадып ийерде, өрүп койгон кайыш энеме ороло берди.

Атту үчинчи кижі канјаазынанг армакчыны чечип алала, энемнинг белиненг буулады. Ол онон ары удурлажар аргазы јок болды. Олор Албанчы эјемди озо айдап, атанарга белетендилер.

Албанчы Таш-Чалан јаар бурылала, бис јаар көрүп онтоды:

— Бу јаш балдар не болор?

Таш-Чалан каткызына селенгдей берди. Оның јүзине кызыл, көк чырыштар түрүлди.

— Уу, кодурлу эчки! Санаанг кирип келди бе? Хо-хо-хо! Бастыразы өлүп калзын! Чыдап келзе, олордон нени аларын? Уурчынын уйазы! Бойынг өлгөлөгинге унчукпай ичкери бас.

Ол эјеме јаба јортып келеле, оны јудруктады.

Бийлер аттарын камчылагылап, энемди ле эјемди чөллө айдай бердилер.

Түн өтти, эртенгизинде күн өтти.

Эгирде, энемнин ле эжемнин жүстери тижип, бастыра бойло-ры кандалып калган јанып келдилер.

— Олор ак ла караны да ылгабай, кижини јангыс ла согуп турат. Иштеп алган ажыбысты база блаап алдылар. Эмди нени эдерис, кызым? — деп, энем эжемнен сурады.

Мен унаачы боло бердим.

Баштапкы эгирде бис узак куучындашпаганыс. Түжиле иштейле, арып калган јалчылар түрген уйуктай бердилер. Бистин јер турабыста јаткан кажы ла кижини, мен чилеп, јакшы түш көргөн болор. Түжимнин талортозында мен кенетийин ойгонып келдим. Менин алдымда Чолдак-Степан турды; онын сагалы барбандап, мандайында тамырларынын каны согулып, менин ээгимди силкип турды. Энемле кожо баштапкы ла катап јоруктап жүреримде, Хелиннин үйи кулагымнан тудала, јаан наадайды тарткандый, тургуза тартып, чичке үниле чуулду кыйгырды:

— Каргышту таңма, ненин учун узак уйуктап јадын? Туруп иштенер керек. Иштеерге келген бе, айла уйуктаарга ба, а-а?

Мен, ичегенине кире конгон чычкан чылап, бойымнын јаан кийимимди кийе соктым. «Иштеерге келеле, узак уйуктап калгам» деп санандым. Мен коркып, айландыра ајыктандым. Јер туранын ичинде кижини јок болды. Стенеде комуттар да, дугалар да јок эмитир. Туранын ичинде аттын тери јытанат, база чачылып калган төжөктөр јатты. «Байла, улус меге килейле, эрте ойгоспогон, онын кийининде ойгосорун ундып салган болор».

Мен Чолдак-Степаннын кийининен чыга кондым. Тышкары дезе карануй эмитир. Ол чакыда турган аттардын колтыгына сабарыла түртүп турды:

— Бу кер ат, бу јеерен ат, бу конгыр ат. Бу сенин иштейтен аттарын — чанакка јек. Билип турун ба?

Ол мени ойто јер тура јаар экелди. Сабарыла аттарды түртүп көргүскөн чилеп, комуттарды ла седелкелерди сабарыла түртүп көргүзөле, унчукпай мен јаар кезе көрүп турды. Аттардын комут-бууларын солыштырбас керек деп, мен сананып турдым. Мен энчейип келеле, комуттарды ла седелкелерди, үйгендерди ле боожолорды ылгаштырып, олордын аттарын шымыранып катап-катап айдып турдым.

— Чойлошкон чылап, незин казынып турун? — деп, Чолдак-Степан кыйгырып, мени эжиктен ийде салып чыгарды. Чиймелишип калган үйгендердин тискинине бүдүрилеле, бозогого јыгылып, алаканымды сыйрып алдым. Ойто түрген тура жүгүрөле, үйгендерди сүүртегенче, колымнын канын чамчамнын эдегине арчып, аттардын јанына једип келдим.

Меге айдып берген аттарын чанакка жегеле, чеденге буулап салдым. Мында жалчылардан жаңыс ла Чолдак-Уул артыптыр. Ол бойынын аттарын комуттап салала, мени сакуп турган.

— Јүгүрип барала, түрген ажанып ал, өлөңгө баратан жер ыраак. Бүгүн ого эки катап барып келер керек — деп, Чолдак-Уул айтты.

Мен жүгүрип барадала, ого кыйгырдым:

— Эмди ле келерим, сакуп ал.

Турага келеримде, байагы ла аякка чай урала, менин алдыма, тактанын үстине, тургузала, калаштын андый ок кадарын салып берди.

— Капшай кыймыктан, жаңыс сен артып калган — деп, айыл ээзи үй кижиге айдала, соок көстөриле туура көрди.

Мен ажанып отурганча. Чолдак-Уул бойынын аттарын чеденге коштой ээчий-деечий тургузала, менин чанактуу аттарымды бойынын аттарынын кийининен тургузып салды. Ол жортор ло деген темдекти укса, баштапкы атты камчылайла, жортуп ийерге белен болды. Чанактын үстинде тизеленип отурала, сол колында боожо, он колында кайыш камчы тудунып алган, жол жаар көрүп отурды.

Мен калганчы чанакка отуруп алала: «Је баралык» — деп айткалагымда, чеденнин ары жанынан Чолдак-Степан чыга конуп келди.

— Боро айгырды јексин деп кем айткан? Каргышту таңма, сен сокор бо, а-а?

Јиткеме не де тырс эдерде, кулагым шуулай берген, јер айланжып, сагыжым энделе берди.

Билинип келзем, бастыра бойым көжүп калгам, чанакта чалкойто јаткан эмитирим, салактап калган будым карды чийип баратты. Аттар заимка өрө арайынан јелип бараттылар. Өрө турарга күчим јетпей турды. Озо баштап көңкөрө анданала, будымды тартып, отуруп алдым. Оорып турган бажым каландап турды.

Чолдак-Уулдын аттарынын кийининен бараткан коңыр ат ла менин адым өскө аттардан артып калыптыр. Чолдак-Уул кайра көрүп, кыйгырып ла турды:

— Түрген јорт! Түрген јорт!

Мен камчыны алала, бойымнын чанагымнан түжеле, коңыр аттын чанагына өңөлөп барала, отуруп алдым. Онын кийинде өрүлү кайыш камчыла талайып келеле, бар јок күчимле коңыр атты камчылап ийдим. Коңыр ат кийин буттарына карайлап чыгала, ичкери мантады. Эмди оны токтодып болбозын. Ол јолдын кырына чыга коноло, Чолдак-Уулды куйундый өдө коноло, ойто ло јолго кирип, жарыжып турган чылап, јалаң јаар элес эт-

ти. Он јанында Чолдак-Степаннын обоолоры турган Кыс-Кежик деп јердин бурылчыгы, је санаазы чыгып калган атка ол не керек? Ол бурылчык јаар бурылбай, өскө јолго кирип алала, онон ары мантады. Чолдак-Уул менин адыма једижерге бойынын адын камчылап, түргендедип турды. Је бу керек менин адымды там ла көкүдип ийди. Онын кийнинен сүрүжип келеткенин сезип, ол мойнын узада чөйип, онон тын мантады. Мен нени эдерин билбей, чанактын үстинде кыймыктабай отурдым. Боожо болгон болзо, мен оны токтодып алар эдим. Ол ат чанактардын кийнинен жүретен учун боожо јок болгон, менин чалаңыма ол аттардын алдына кире берген.

Эмди нени эдер? Чолдак-Уулдын кыйгызы меге угулып турды.

— Түжүре калы! Менин чанагыма кел!

Мен кар јаар калып ийдим. Ол мен јаар колыла јангып кыйгырды:

— Ичкери! Јүгүр!

Мен карла жүгүрдим, ол меге јаба једижип келерде, мен чанактын кырынан тудунала, калып чыгып, чанакка отурып алдым.

Чолдак-Уул адын эмеш сол јаны јаар бура тартала, камчылап ийди. Адынын боожозын меге береле, бойы армакчы алып алды. Бис једижип болбой турган чанакту ат алдыста он јаныста болды. Эртең тура карануйда ат жүк арайдаң ла көрүнип турды. Чолдак-Уулдын неме чалмадаарга окпыры мында көрүнди. Онын чалмадап ийген армакчызы чанактын сол јанында бажына илинди. Ол мени атты сол јаны јаар бура тартала, камчылап ий деп јакыды. Армакчыла бириктире тартып ийген чанактарыс келтейеле кыры, шүүн чилеп, карды эжип баратты. Аттар јорыгын араайладып, учында токтой бердилер.

Бис јолдын белтиринде арткан чанактарыска једип келдис.

Таң жарыгалак, энгирден ала бүркелип калган тенгери, айаза берди. Јылдыстар таң аткалакта чаңкыр тенгериде карануйда суркурап аларга мендеп тургандый болды. Эбиреде бир де табыш јок, тымык болгон.

Менин кулагым шуулап, бажым оорып, колымда балу сыстап турды.

— Степан меге байа ненин учун чуулданды? — деп, мен Чолдак-Уулдан сурадым.

— Неге бе? Сен онын ээртеп минетен айгырын чанактаган.

— Оны јегип јадарымда көрөлө, сен не айтпаган?

— Степан сеге онойдо јакыган болор деп бодогом. Јаңы келген кижиге айгыр берип јат деп адаркап та турган болгом. Эмди көрөр болзом, андый эмес эмтир.

Бис чанактарысты ээчий-деечий тургузып алала, ичкери жор-
тып ийдис. Удабай ла Каа-Кемнинг жарадында ак бөрүктү обоо-
лор жарарып көрүнип келди.

Эң ле жаан обоо турган чеденнинг каалгазына једип келеле,
Чолдак-Уул омок кыйгырды:

— Эмди бис једип келдис.

Мен чеденнинг каалгазын ачып ийдим.

— Эмди нени эдер?

— Армакчы экел.

Мен эң алдында турган чанактаң армакчыны чечеле, Чолдак-
Уулга бердим. Ол армакчыны эптү түрүп алала, обооны ажыра
таштап ийди.

— Армакчынын учынан тың тут, мен бир учынан тудунып,
обоого чыгарым.

Ол обоонун ары јанынан меге кыйгырып турды:

— Је бе?

— Је! Је!

Армакчы тартыла берди. Мен армакчынын учын божотпой
албаданып тудуп турдым. Чолдак-Уул менен уур болгон.

Кенетийин армакчынын учы божой берерде, Чолдак обоонун
үстине чыгып алган болор деп бододым.

Армакчынын учын салып ийеле, обоонун үсти јаар көрүп
турдым, Чолдак-Уул кайда? Ол обоонун ары јанынан чыгара
јүгүрип келеле, колыла талайып согордо, мен јерге барып
түштим.

Мен бойымды качан да мынайда базынчыктатпаган эдим
деп санандым. Мен билбегем... Мен өнөтийин эткен эмезим... ол
менин нөкөрим. Мен туруп келдим, көзимнинг јажы агып турды.

Чолдак-Уулды көрөлө, чуулым өдө берди: ол бийиктен кату
карга јыгылала, бастыра бойы карга уймалып калган, тумчугы-
нан кан агып турды. Мен онын алдында жаан бурулу болгоным-
ды билип ийдим.

Чолдак-Уул армакчыны обооны ажыра катап таштап ийеле,
меге иженбей, учын айруушка буулап салды, айруушты обоого
кадайла, меге айтты:

— Айрууштын учын јерге јаба басып ал. — Бойы дезе, обоо-
нын ары јанына база ла ойто барды. Онын бажы, бий кижининг
агасла бөөлјиген бөрүгининг төбөзиндеги болчогындый, обоонун
үстинде көрүнип турды.

— Чанакта күрек бар — бери ташта!

Мен чанак јаар јүгүрип барала, күректи алала, ого таштап
бердим. Чолдак-Уул күректи тудуп алала иштеерде, кар чачып
турган эмес, тургузып салган сүттинг каймагын калбакла алып
тургандый көрүнөт.

Ол ойто јерге түжүп келди. Јерге түшкен карды бис чеденге жаба таштап, чанакка өлөн салза, өлөн јерге тепселбезин деп, обоонын јанын жазап арулап турдыс. Чанактарды обоого јууктадып алдыс.

Чолдак-Уул, чанактарды кечире төрт агашты салала, армакчыны база катап обооны ажыра таштайла, меге јакыды:

— Обоого чык!

Мен онын јакылтазына оморкой бердим. Арыганымды ундып, мөшкө чыккан тийиндий, обоо өрө түрген јенил чыгып бараттым. Мен обоонын талортозына чыгып ла келеримде, буу кайра чачылды, мен төмөн уча бердим.

Јакам јаар кирип калган карды кактап, Чолдак-Уулга чугулду жүгүрип келеле, айттым:

— Сен кандый кижі? Армакчыла кижі чыгып турарда, оны ненин учун тутпай јадын?

Ол сүүнчилү каткырды:

— Кем бурулу? Мени јыкканды ундып ийдин бе? Түрген чык, эмди тын тударым.

Учында мен обоонын үстине чыгала, јенил тынып, эбиреде ајыктандым.

Тан јарып келген. Каа-Кемнин карлу јаландарынын учы көрүнбейт. Ыраакта-ыраакта тенериге једип калган бийик кырлар көрүнөт. Олордын ары јанынан, тенеринин јарык учынан, тандак кызарып чыгат.

Мен ончозын көрүп турдым. Чолдак-Уул нени де кыйгырып турды. Онын сөстөрін эртен турагы жаңылга таскылдан таскылга јетирип турды. Је мен жаңылгадан эки ле сөсти ондоп уктым.

— Айр-у-уш... айр-у-у-уш... аа-а-а-ал...

Мен айруушты алала, колымнын оорузын да ундып, түрген иштене бердим. Өлөннин јалбак кыптары меге јенил немедий билдирет. Мен айруушла олорды кадап, төмөн чанак турган јер јаар чачып турдым. А чаначактагы өлөнди Чолдак-Уул секирип тепсеп, кожондоп турды.

Удабай өлөнди чанакка салып алдыс. Ол мени кычырып алала, өлөнди канайда бастрыктаарын үредип турды.

Учында бис экү алты чанак өлөнди салып алала, ойто кайра жүрүп ийдис.

Кышкы күннин баштапкы јаркыны бийик туулардын тепсенин бажына тийип ийди.

ОКТАБРЬСКИЙ РЕВОЛЮЦИЯНЫН ЛА ГРАЖДАНСКИЙ ЖУУНЫН ГЕРОЙЛОРЫ.

А. Голубева.

«АЙЛЫНА ЖЕТИРИП БЕРГЕНИ».

Суббот күн Томсктын кезик улустарынын айылдарына кем де листовкалар таркадып турган.

Томсктын ишмекчилери революцияга ла тартыжуга кычырып турган листовкаларды сүүнип ле кайкап кычыргандар.

«Оны сананып тапкан кижжи эр эмтир!» — деп, революционерлерди ишмекчи кварталда мактадылар.

Жангыс ла Томсктын полициязынын Почтамтский оромдо жаткан начальниги полицмейстер Петухов ачынганына јудруктарын түүнип алаала, кезедип, айлынын ичинде јүгүрип турды.

Полицмейстер бойынын билезиле суббот сайын јаантайын мылчага барып туратан. Ол субботто база мылчага барып келдилер. Мылчадан келген кийинде, Петухов көзнөктин ставняларын јабарга барган, үйи айылда чай уруп турган. Петухов үч көзнөктин јаан ставняларын јаап ийеле, турага кирип келген. Бозогодо оны үйи сакып турган. Үйинин бөрүгежи чыкпыды јаар келтейип, үлүш чачы јардына јайылып калган болды. Үйи колын јудруктай тудала, ичкери сунуп алаала, аайы-бажы јок чочып, коркып калган турды.

— Феофан Иванович, бистин турада прокламация¹ јадыры! — деп, үйи айдарда, үни тыркырай берди.

— Сен не калырап турун? Қандый прокламация?

— Бу — деп, үйи айдала, јудругын ачып ийди.

Полицмейстер көрзө, онын алаканында болчоктоп койгон прокламация јатты. Полицмейстер прокламацияны ачып, кычырды:

«Каан јанын јок эдер! Революция эзендик болзын!..»

Полицмейстер үйине чурап келди:

— Сен бу листовканы кайдан алдын? — деп кыйгырып, листовкалу јудругын үйинин көзинин алдына јангып турды.

¹ Прокламация — кепке базып салган политический учурлу кичинек бичик.

— Бойың оны айылдын ичине кийдире чачып ийеле, меге не кыйгырып турый!

— Канайда чачып ийгем? — деп, полицмейстер айдала, алаа-тып, кайырчактын үстине отура түшти.

— Мынайда! — деп, үйи айтты. — Сен ставнялар жаап барган. Мен десе чай уруп тургам. Буфеттин жаңына туруп алала, вазочкага бороноттон эткен варенье салып тургам. Сен бир көз-нөктин ставнясын жаап ийеле, экинчизин жаптың. Үчинчи ставняны жаап турарыңда, листовка стенеден пол жаар түжүп келген! Сен листовканы тышкартынан тура жаар бойың ла кийдире чачып ийген.

— Андый ба! Анайдарда листовка стененин жарыгында жаткан эмтир! — деп, полицмейстер сезип ийди. — Байла, оны студенттер эткен. Мени студенттер электеген эмтир! Дарья, сен листовка керегинде бир де кижиге айтпа.

Полицмейстер листовканы болчоктой тудала, печкеде күйүп жаткан отко чачып ийди. Чаазын жалбырап күйе берди.

— Же, божогоны ол! — деп, полицмейстер үшкүрүп ийди. — Эмди чай ичектер.

Же полицмейстер стаканда чайды ичкелекте, кем де бөктү каалганы аайы-бажы жок токулдадып ийген. Карый берген Полкан казырланып, кыңыны арай үзе жартпай үрүп турды.

Полицмейстер шинелин жабынып алала, тышкары чыкты.

Удабай ол айылдажыла кожо кирип келди. Айылдажы манзарыган бойынча бөрүгүн де кийбей, пальтозын жүк ле жабынып алала, келген эмтир.

— Жаңы ла жееним Воскресенский кырдан жүтүрүп келеле, мындый неме экелди... — деп, айылдажы шымыранып айдала, чочып, ары-бери аңганып турды.

— Кайкамчылу неме, бойының ла колыла бойының туразына кийдирип ийген!..

Айылдажы база нени де айдарга сананган, же полицмейстер ончозын билип ийди. Ол листовканы алала, айылдажын үйдежип ийди. Онын кийнинде шинелин кийеле, болгон керекти начальственного жетирерге жүре берди.

«Жаңыс та меге эмес, бастыра городтын улузына листовканы жетирген болгодый» деп, полицмейстер сананды.

Томсктын полициясы канайдатанын үч күннинг туркунына шүүшкен. Учы-учында бир сүме сананып тапты.

* * *

Листовкаларды городко чачкан кийнинде үч күн өдөрдө, Серёжа Городской управада инженерге белен чертөжтор табыштырарга барды.

Айас, јакшы кўн турган.

«Кўс те деп бодобозыгар» — деп, Серёжа сананып, бойынын Кондратьевский оромынан главный оромго чыкты.

Второв којойымнын јаан магазиниле коштой турган үч этаж таш туранын јанында уулчактар городскойды айланыжып ла секирип турганын Сергей көрүп ийди. Сергейге адаш уулчак база мында эмтир. Городовой кандый да сан башка неме эдип турган. Ол бир көзнөктөн база бирүзине барып, тизеленип отурып алала, стенедеги үйттен нени де көрүп, кезикте бойынын жоон сабарын сугала, онон нени де кодорып аларга ченежип турды.

— Дяденька, дяденька, слер ол үйтти көригер! Ондо өлүп калган чычкан јадыры! — деп, балдар кыйгырыжып, каткырыжып турдылар.

Эп јок отурганынан улам јүзи кызарып калган городской уулчактар јаар бурылала, бастыра оромго кыйтырып турган.

— Мен слерди, көрмөстин балдарын! — деп, ол кыйгырала, үлдүзин ала койып турган.

Уулчактар каткырыжып, кыйгырыжып, туш башка јүгүриже бергендер.

Је городской экинчи көзнөккө барганда ла, уулдар ойто ло јуулып келеле, ого база ла сўме айдып берип тургандар:

— Дяденька, дяденька! Көрзөгөр дө! Ол үйтте эркек ле тижі јөргөмөш јуртап јат!

Городовой катап ла үлдүзин ала койып турган — балдар дезе база ла туш башка јүгүре берет.

«Листовкалар бедреп јат — деп, Серёжа сананды. — Салкынды јаланнан бедре!»

Серёжа ишке бараткан кижі болуп, түрбектеп ороп салган чертёжыла ары-бери јанып, оромло бараткан, ичинде дезе сүүнип, оморкоп турган.

Листовкалар кол сайын јүре берген, бойынын керегин бүдүрип салган деп, Серёжа билип турган.

Духовской оромнын толыгында Сергей база ла андый ок керекке учурады. Јангыс ла мындагы городской кара чырайлу, јаан тумчукту, чоқыр јүстү эмтир. Ол анайда ок стененин үйттери јаар шыгалап турган. Колында узун сабак крючок тудунып алган. Бир канча балдар оны эчип, бир көзнөктөн база бирүзине келип, карагылап тургандар.

— Слер, дяденька, онын ордына кармак алып алган болзогор! — деп, койу сары чачту уулчак кыйгырды.

Серёжа чыдажып болбой, каткырып ийди.

Городовойлор стенедө үйттерден листовкалар бедреп турар-

да, Томсктын губернаторы Азанчевский Петербургка ийерге писарьга телеграмма диктовать эдип турган:

«Арга јокто сыранай ла кату иш өткүрүп турум. Листовкаларды айылдар сайын јетиргилеп јат».

Петербургтагы јаандар андый телеграмманы алала, революционерлерди ненин учун арестовать этпеген деп, губернаторго ойто суракту телеграмма ийген.

Ол телеграммага каруузын кыска ла јарт эдип канайып берер деп, губернатор узак сананала, каруузын мынайда берген:

«Революционерлерди арестовать эдер арга јок; ненин учун дезе, бастыра јурттын улустары листовкаларды тураларынын ичи јаар бойлоры кийдире чачып алдылар».

Петербургта кааннын чиновниктери коркыйла, Томскто не болуп турган, онын аайына чыксын деп комиссия ийгендер.

Комиссия келген — аайына чыккан. Томск городто туралардын көзнөктөри аңылу жабылып јат, онын учун кандый да революционер листовкаларды улустын квартираларына улус бойлоры јетирип турар эдип, шүүп тапкан деп, ончозын јартап бичийле, письмо ийе берген.

Оны шүүп тапкан кижии — он сегис јашту Сережа Костриков болгон. Ол ок кижии — бистин бастыра советский орооныс билип ле сүүп турган, јакшынак революционер-большевик Сергей Мионович Киров.

С. Курзенков.

АҢЫЛУ ЈАҚЫЛТА.

Қарануј жирип турарда, Мурмансктын портына тенгисте јүрер ле неме коштоп тартар үч јаан кереп келип токтоды. Олор ыраактан келген, олардын трюмдарында баалу военный техника толо болгон.

Уурлап калган керептер кошторды түжүрерин сақып турдылар. Портовиктерге уур иштер бүдүрерге келижер. Түн туркунына канча-канча мун тонна кошты керептердин терең трюмдарынан чыгарып, корон соокто оны городтон чыгара тартып, кырлар ортозына сугуп салар керек.

Баренцово талайда фашистский летчиктер бу керептерди истегендер, је оларды чөңүрүп болбой салгандар. Эмди, керептер портко келип токтој берерде, оларды јоголтып салар деп шүүшкен болгодый.

Соок ло айас тенгериде чаңкыр бүрүнкий там ла койылып клеетти. Мурмансктан ыраак јокто өштүнин кайучыл самолёды

көрүндү. Онын кийнинен түннинг карануйына жажынып, кезиги бийикте, кезиги жабыста, эки моторлу «юнкерстер» келип жаттылар. Оштүнинг бомбардировщиктери мындый чачынгы учушла зенитный артиллериянын адыжын булгаарга сананган болгодой.

Же оштүнинг «юнкерстери» карануй тегериден кичинек бош тежик табарга канайып та албаданып турза, кайда ла болзо зенитный артиллериянын снарядтарынын жарылып турган отторына туштажат. Түндүк портко сүре ле келип туратан английский талайчылар Мурмансктын зенитчиктерин мактагылайт.

— Слердин Мурманск адыш жанынан — кичинек Лондон — деп, айдыжат.

Лондоннын зенитчиктери оштүнинг табаруларын канайда туй согуп турган, бис көрбөгөнис, же бистин зенитчиктер өдүп болбос от стене эдерин билер...

Фашисттер табаруны тыгыдып турдылар. Айалга уурлап турды. Оштүнинг түндеги аэродромын тапсын, ого баштапкы штурмовой согулта этсин деген жакару алдым. Баштапкы согултаны ээчий бистин самолёттор оштүнинг аэродромына тарый-тарый табару эдер.

Учарда кийетен жылу костюм, желбер унты өдүк, тере шлем, тере меелей кийип алдым. Капту пистолет илип койгон кайыш курымды кезе курчандым. Карта салып койгон планшедимди өдүгимнин кончына суктым. Онон жылу командный пунктты таштап, самолёттор турган капонир жаар бастым.

Удабай менин истребителим кейге көдүрилип чыкты..

Там ла бийиктеп турдым. Эбире шык ла карануй. Тегериде тоозы жок жылдыстар. Сананзам, самолёт бийиктеген сайын жылдыстар жууктап, олордон жарык келери тыгып турган немедий. Жерден бийигим — төрт мун метр.

Мотор бир аай күүлейт. Кызып калган көгөлтирим газтар патрубкардан чыгып, самолёттын портторын өчөмик жарыдат. Кабинанын приборный доскозында көп тоолу приборлордын тоолоры, чийүлери, селендежип турар стрелкалары жарыйт.

Өйлө болзо, менин алдымла фронттын чийүзи өдөр учурлу. Эйе, ол, жастырбаган эмитирим. Төмөн көрзөм, түрген-түрген оттор жалтылдайт. Олор карануйда папиростын отторына түңей. Зениткалар адып жат. Менин самолёдыма шыкап турган болгодой. Же фашисттер коомой адып жат. Снарядтар менин кийнимде, ыраакта, жарылат. Менин самолёдым кичинек те тууралабай, күнбадыш жаар чике барып жат.

Фронтты өттим...

Менин он жанымда ак карга тандакталып, корголжын чылап жалтырап, Петсамовский булун жадат. Темдек эдерге жакшы.

Онон тууралап алала, фашисттердин аэродромын бедреп баштадым.

Менин истребителим кўнчыгыштан кўнбадыш жаар, онон ойто кайра учты. Мен чала тўштўк жаар тууралап, карагуй бўркеп койгон жерди шиндеп турдым. Же канайып та кичеензем, нени де кўрўп болбойдым.

Фашисттер аэродромды сўрекей быжулап маскировать эдип койгон ошкош. Кичинек те от кўрўнбейт. Керек дезе кўп тоолу зениткалар да унчукпай жат.

«Олор Норвегиядан учуп турган болор бо?» — деп, самолёдымды тўндўк жаар эбирип, санандым.

Он жанымда Норвегиянын сырагай ла тўндўк города Керкинес кўрўнип келди, же оны эбиреде иштеп турган аэродромнын сомы да жок.

Бензин божоп браатты. Жуучыл жакаруны бўдўрбей, эбирип ойто жанарга келишти. Кўнчыгыш жаар учуп браадала, санандым: «Эш неме жок, бир часка тегинеле калбагдадым».

Сол канадымнын алдынан Петсамовский булун кўрўнип ле келерде, кенетийин жабыста, ичкери, ўч одычак жап-жап эде бергенин кўрўп ийдим. Ол оттордын бирўзи кызыл, экинчизи жажыл, ўчинчизи ак ўндў болды. «Самолёт! Бистин бе? Жок. Бистийи болзо, ўштўнинг жеринин ўстине бортовой отторын не кўйдўрер? Айса, фашисттердин истребители болбой? Жок!» Немецтердин истребительдери тўнде учпайтанын мен билетем. «Бомбардировщик! Кемжиде аттырала, онон жўк арайдан жерине једип, эмди отурарга јер сурап турган болор. Байла, кырларга тўрттеринен коркып жат». Мынайда сананып ийеле, кўрзўм, он жанымда ак кардын ўстине прожектордын суйук оды чўйилет. Бу ўштўнинг Луастарский аэродромы эмитир. Прожектордын селендеп турган чанкырzymaк одынын жарыгына самолёт барып отурат. Онын кара кўлўткўзинин сомын кўрўп, бу кандый самолёт болгонын танып ийдим. Бу «Юнкерс-88» эмитир.

«Юнкерстин» он моторы иштебей жат. Пропеллер кыймык жок турды. «Юнкерсти» јоголтор деп шўўнип алала, мен санг тўмўн шунуп ийдим.

«Юнкерс» аэродромго једип отурып јадарда, менин самолёдым јолдын талортозында болгон. Прожекторлор чўўп, карагуй тўн ўштўнинг самолёдын бўркеп ийди. Јакшынак јемит кайылып калды. Мен арай ла болзо арбанып ийбедим, же ондый да болзо санг тўмўн барып жаттым.

Менин истребителимнин канаттарынын алдында жаан эмес осколочный эки бомба бар болгон. Олорды «юнкерстин» ўстине таштап ийер деп санангам. Бомбаларды јастыра таштабаска, тўмўн шунуп, јерге тўрген жууктап клееттим.

Бомбардировщикти отургузып, фашисттер бойынын аэродромын көргүзүп ийгендер... Эмди оны жажырага керек жок, онын учун аэродромды эбире турган өштүнүн көп тоолу зениткалары калапту адыш баштады. Пушкалардын оозынан чөйилип турган оттор аэродромнын үстинде койу түндү жара кезип ийди. Тегериде, тоозы жок жылдыстардын ортозында, жүзүн өңдү оттор чачылат. Ол оттор мен жаар учуп, менин үстимде, алдымда, туурамда жарылып турдылар. Онон мен жаар карчий-терчий сайылган жоон жарык ленталар чөйилди. Бу автоматический зенитный пушкалар адып жат.

Мындый «фейерверк» меге жарабай турды. Прицелге жапшынып, тиштеримди кезе тиштенип, ийиндеримди кызынып, төмөн сүрекей түргөн барып жаттым...

Зениткалардын оосторынан чөйилип турган оттор кызыл таңдакый жаркындалып, аэродромды жарыдып турды. Учустын жалаңынын кунчыгыш жаказында, карагай агаштардын жанында, парадка белетелген чилеп, бир канча эки моторлу «юнкерстер» жергелей турганы бу жарыкта көрүнө берди.

«Мынан учуп турганаар ба, эдүлөр! Үлүгерди берерим!» Же самолётты эмеш эбирерге ле жүреримде, ого кандый да уур неме келип тийди. Истребитель селес эдип калды. Коркушту жарык от көзимнин алдында жалт эдип калды. Будымда жаан сысту оору сырт эдип, өкпө-жүрегимди өткүрө кадап ийди.

«Снаряд! Тийди...» Он канаттан от чөйилет. Самолёт сан төмөн барып ла жатты. Жерге жетире төрт жүс метр артты. Кнопканы базып ийдим... Бомбалар төмөн шуулай бердилер. Тоолу секунднын бажында жерде оттор чачылды, эки жерде от жаанап күйүп чыкты. Бу «юнкерстер» жалбырап турган эмтир.

Самолеттын сан төмөн учужын токтотпой, экинчи кнопканы бастым. Пушкалар күзүрөй берди. Бир ле уула ончо снарядтарды арткан «юнкерстер» жаар божодып ийдим. Мындый адышка пушкалардын стволдоры күйе берерин мен билип тургам, же бу керек мени санааркатпай турды. Эмди пушкалар меге керек жок. Жерге чек ле једип барала, кенетийин эске алындым: «Иштеп турган аэродром тапканым керегинде радио ажыра айдарын ундып салган эмтирим». Управлениенин тутказын бойым жаар тарттым. Самолёт сан өрө болды. Жаңыс ла жаан бийиктен радиојетирү берер арга бар. Мен сүрекей мендеп турдым...

Фашисттердин зенитчиктери база мендеп турдылар. Карануй тегериде менин жалбырап күйүп турган самолёдым олорго сүрекей чокум көрүнүп жат. Самолёдыма та канча снаряд, та канча ок тийди болбогой, мыны мен билбезим, же өштүлөр калаптанып адып та турза, менин истребителим снарядтар једип болбос бийикке шунуп чыкты..

Снарядтардын жарылары токтоды. Мен жеңил тындым. Жерден канча кирези бийикте болгонымды билерге приборный доско жаар кылчас эдип көрдим. Кенетийин эди-каным соой түшти... Приборный доско турган жерде кара көндөй. Ол снарядтын жарылганынан кодорылып, буттарымнын үстинде калбаңдап турды.

Түндеги учушта летчиктин көстөри — приборлор ине. Олор жогунан — лётчик сокор.

Радиостанцияны иштедип, айдары жок манзаарып турдым. «Оодылып калган болзо, не болор?» Жетирүни берип баштадым:

«Казбек! Казбек! Мен Шонкор! Мен Шонкор! Оштүнинг аэродромы... Мындый квадрат... Самолёдым күйүп туру. Бойым шыркалу. Кайдаар учарын билбей турум. Ууламжы беригер! Мен Шонкор, мен Шонкор... Приём, приём...»

Тоолу секундка каруу сакыдым! Же олор меге сүрекей узак билдирди...

«Шонкор! Шонкор! Мен Казбек! Уктым! База катап айдыгар. Пеленгаторлорды иштедип жадыс. Үн беригер! Үн беригер... Тындап жадыс, тындап жадыс!..»

Айдары жок жүрексиреп, торт ло тыныжым буулып турды. Мендеп жадым... Жетирүни база катап бердим...

«Он жанаар жаар кыйып брааткан эмтиреер... Сол жанаар жаар төртөнгө эбиригер! Жарт па?»

«Жарт!» — деп кыйгырдым.

Чике жолго чыгып, моторды бастыра ийде-күчиле иштедип ийдим. Истребитель, торт ло камчыладып ийген чилеп, он канадынын жалбыжы чөййилип, ичкери сүрекей түргөн учуп ийди. Мындый айалгада мотор жүк ле он минутка иштеп чыдажарын, оноң от алыжып жарыла берерин мен билип тургам. Же артык нени эдер? Өскө эп-арга жок. Аргалу ла болзо ак карлу, тайгаташту, улузы жок ээн тундра жерди сүрекей түргөн өдө учар керек.

Анча-мынча мынайда учтым. Же будымнын жоркушту оорусызына чыдажып болбой, оны педальдан туура алып ийдим.

Кенетийин не де көрүнбей барды. Кабинанын шили өткүре меге жол көргүзип турган жылдыстар билдирер-билдирбес суркурайт.

«Булуттар ортозына кирдим эмеш пе? Жок болгодый. Прогноз чын. Жолымда булут жок. Бу ыш. Көзнөктинг шили ыштагыптыр. Нени эдер? Шилди туура таштаза кайдар? Ол тушта от өртөп ийер. Же шилдү какпакты ачпаганча болбос. Кара бодолголо канайып учар?»

Аварийный рычагга бастым. Шил көдүрилди. Тыгыш ла ийделү салкын какпак шилди кодоро согуп барды. Кабинанын

Ўсти ачылды. Жылдыстарлу тенерини ле канаттагы отты көрүп ийдим...

Жалбыш койылып, ачык кабинага кирип турды. Учушта эн ле коркушту неме — өрт. Өртөп турган жалбыштан чеберленип, мее-лейлү он колымла жүзимди бөктөдим, сол колымла управление-нин тутказын ала койдым.

Сол жаным жаар жөлөнөлө, ичкери энчейип, кабинанын мандай шилине жүзимди жапшырып алала, самолетты сол бу-дымла, сол колымла башкарып, база эмеш учтым.

Мындый эп жок айалгада узак учарга келишпеди. Канатта от там ла там жаанап турды. Шыркамнын каны агып, тыным чыгып браатты.

Бензиндү бактар от алыжып жарыларга жеткелекте, кабина-дан чыгып, парашютту калыыр керек, је мени база бир коркуш-ту жаан жеткер күйүп турган самолёттон чыгарбай тудуп турды. Шыркалу бут болзын, терең кар болзын, ыраак барып болбо-зын. Онын учун калганчы секундтарга жетире ичкери жүткүп брааттым.

База эмеш учтым...

Төмөн жабыста, ак карга бүркеткен элкемдер ортозында, Кольский чөйбөк булуннын ўсти жалтырап көрүнди. Эмди аэро-дромго жетире ыраак эмес. Тирү артар болорым ба деген ижемји жүрегиме толо берди.

Бир де секунды жылытпай, калганчы радиограмманы берип баштадым: «Тургуза ла жарыткар! Токтоп калган моторлу само-лётты сабузыла барып отургузарым. Жарыткар!»

От алыжып, күзүрт эткен табыш менин жетирүүмди ўзе согуп ийди. Бензиндү бактар жарылган болгодый.

Таңынган кайыштарымды чүрчеделе чече тартып, борттон ажарга санандым, је удур согуп турган салкыннын ийдезине чыдажып болбой отургушка ойто ло отура түштим.

«Күйетен эмтирим!» Мындый санаа бажымда селт эдип кал-ды. Управлениенин тутказынан ала койып, оны он жаным жаар жайа тарттым.

Самолёт ангдана сокты. Бажым сан төмөн боло берди. Ручка-ны бойымнан ийде салдым. Самолёт сан өрө шунуп чыкты. Ка-бинанын коркушту жаан ийдези мени кабинадан чыгара таштап ийди.

Санаа алынарга жеткелегимде, соок кей сыылай берди. Ол жүзимди өртөп, тынымды бууй тартып турды. Ай карануй орого антарылып, айдары жок узак учуп брааткамдый билдирет.

Самолёттон түжүжимнин баштапкы ла секундтарында ме-нин он колым төжимнин сол жанында төрт толукту, кызыл өңдү темир тегеликти сыймаадап, бедрей берди. Мен тегеликти кезе

тудуп, оноң силке тартып ийзем... Парашют ачыла берер... Је тегеликти сыймадап, аркама андана соктым. Јүзим саң өрө болуп учуп браадала, кенетийин тенгериде коркушту неме көрдим. Өрө учуртып ийген истребителим бастыра бойы жалбырап, чедиргендери чачылып, күүлеп-күзүреп, кийнимнен түжүп клеетти.

Парашютты ачарга јарабас. Менин учужым араайлай берер. Күйүп турган самолёт меге једижип келер эмезе онын оды парашюттын торко куполын өртөп ийер...

Сакыыр керек... Парашютты ачпас... Секундтарды тоолоп, јерге јетире канча метр артканын чотоп турар.

Мындый уур айалгада тудунарга, санааны ычкынбаска сүрекей күч, је меге спорт јаан болужын јетирди. Мен јакшынак спортсмен болгом. Самолёттон парашютту калыбын сүүйтем. Анчадала парашютты ачпай, секундтарды тоолоп, саң төмөн шунуурын, оноң јер чек јууктап келзе, парашютты ача тартып ийерин сүүйтем. Кенетийин серпе тартылар, үстинге кардый ак, айдары јок јаан купол көрүнип келер. Ого кей толуп, тыгыскып, сыылада кожондоп, араай түжүп келерин...

Саң төмөн шуулап брааттым... Секундарды тоолойдым. Төртөңгө јетире тоолодым, эки мун метр төмөндөй бердим.

Он колым тегеликти табала, кезе тудуп, туура серпе тартты... Је тросик шлангтан чыкпады, парашют јайылбады.

Тегеликтен эки колдоп тарттым... Тросикти жүк ле арайдан ушта соктым... Кийин јанымда шылыраган таныш табыш угулды. Мени серпе тартты. Парашют ачыла берген эмтир.

Бу серпилиште буттарым арай ла жүзуме тийбеди. Өдүгимнин бирүзи уштылып чарчады, сол меелейим база уштылды.

«Тирү арттым!»

Жүк ле мынайда сананып ийеримде, ойто ло јанымда салкын сыылай берди. Саң өрө көрзөм, менин парашюдым ойто јабылып, менен там ла ырап, учуп браатты. Онын буулары снарядтардын осколкаларына ла окторго кестирген, эмди үзүле берген эмтир...

Мен тыыдынып, саң төмөн шуулап брааттым. Эмди өлүм једип келгенин јарт билип турдым. Је өлөр күүним келбей јат...

Кандый бийиктен, канча катап јыгылганым бажымда јалкындый јалт эдип, санаама кире конот. Кичү уулчак тужымда тожонтып калган бочкодон антарылып, бажым јарылган. Он төрт јашту тужымда кайыннын бажынан јыгылып, кабыргаларымла онын ончо будактарын тоолой табарып түшкөм. Он сегис јаштуда күрден секиргем. Он метр бийиктен барып түжеле, будым сындыргам. Је эмди калганчы јыгылыжым бу туру. Кайыр таштын үстине барып түжеле, балбарыла береримди сакидым... Санаам энделе берди.

Канча кирези мынайда јаткан болбойым, билбезим. Бастыра бойым коркушту тын оорып, изў каныма тумаланып јадала, билинип келдим.

Озо баштап бойымла не болгонын, кайда јатканымды ондоп болбой турдым.

Табынча санаам ордына кирип клеетти. Не болгонын эске алындым... Јангыс ла канайып тирў артканымды билип болбой турдым.

Көрөр болзо, мени келтен кају јер ле калын күрт аргадаган эмтир.

Изў тарыйына немени јетире ондобой, өрө турарга санандым. Је коркушту оору-сыска чыдажып болбой, ойто ло кардын ўсти-не талымзырап јада бердим. Нени де эдер аргам јок. Керек дезе будымды ла сол колымды сооктон чеберлеп болбодым.

Сынык сөөктөрим сыстап, каным агып, калын күрт карда бадалып калган јаттым. Аэродром јуук, је онон кем де келбес.

Тымык... Тўннинг тымыгы ак кар јабынган содон сойокторды бүркейт. Јангыс ла соокко чыдашпай таш тарс эдип јарылганы угулат. Керек дезе, будымнын ла сол колымнын кандарынын согулыжы араайлап, тонуп браатканын сезип јаттым. Кезикте кўзимди ачадым... Сўрекей бийикте, карануйда, тоозы јок жылдыстар нени де керектебей мызылдажып турат. Ак кардын ўстинде тонуп, менин ырап брааткан јўрўмимнинг минуттарын тоолоп јаттым.

Тындазам, таныш табыштар угулат. Самолёттордын моторлары кўўлежет. Онон ойто ло тып-тымык болуп калат. Уйкум келет. Кўзимнинг јыкпыктары корголјындый уурлайт. Олорды јўк ле арайдаг кўдўрип турум. Санаамнын ыраак тўбинде, кайда да, шўўлте кичинек одычактый кўйет. Ол мееме тирсилдеде согот: «Уйуктаба! Уйуктаба! Кўзинди јумба!»

Кўзимди ачкам, та јок, онызы санаама кирбейт, је кайда да кар кыјырт эткенин угуп ийгем. «Кем де келип јат... Айса, эдреп турган болорым ба?»

Кыйгырар деп јадала, арай ла болзо, канга тумаланып калбадым. Алтамдардын табыжы ырап браатты. «Нени эдер? Канайдар?» «Пистолет!»

Меелейлў он колым јылу. Ол он колымла пистолеттинг кабын сыймадап таптым... Эки катап адып ийдим. Адыштын јангылгазы кайыр кырларга тондолып, карануй тўнге чўгўп, ырады. Ўн угулды:

— Кем адып јат?!

Каруу берердин ордына база эки катап адып ийдим. Јаныма кем де базап келди. Ол ўстиме энчейип, база катап сурады. Кезе тиштенген тиштеримди ачпай, мен јўк арайдаг кимирендим:

— Лётчик... Командир... Шыркалу... Будым тоңуя браат... Сол колым база...

Таныш эмес кижы узак сананбай, кой тере тонын ушта сокты. Оныла тоңуп калган будымды ороп ийди. Мойнында шарфын чечип, колымды жылулады.

— Нёкөр командир! Чырмайыгар. Уйуктабагар. Мен барып, аэродромноң улус айдып келейин.

Таныш эмес кижы карануйда кайылып калды. Бу бистин аэродромнын солдады болгон. Ол содон сойоктор ажыра бойынын батареязына брааткан.

Солдат удаган, та жок, онызын билбезим. Байла, бир канча катап санаам энделген болгодый. Билинип келзем, улустың үндери угулат. Көзимди ачып, электрический фонарьлардың отторын ла үстиме энчейишкен улустың сомдорың көрүп ийдим. Бу летчиктер эмтир. Олор мени көдүрерге ченештилер, же мен оорусыска чыдажып болбой, кыйгырып ийдим.

Носилкалар керек, же оны мендеп турала ундып салгандар.

Кем де чечинди. Мени араайын тонның үстине жылдырып, тонның эдектеринен тудуп көдүрип, аэродром жаар апардылар.

Оноң ары не болгонын билбейдим.

Коркушту тың оору-сыстан билинип келдим. Мени санитарный машинада апарып јаткан эмтир.

Бар-жок ийде-күчимди јууп, јүк арайдаң унчуктым:

— Араай јорткор. Оору-сыс коркуш...

— Нёкөр командир! — деген кемнинг де үни угулды. — Машина сүрекей араай барып јат.

Онын айдары јолду. Шофер машинаны сүрекей араай мантадып браатты...

П. Кучияк.

ЭНЕЗИНИҢ ЖАКЫЛТАЗЫ.

Күн бийик кырга көдүрилди,
Алтайды жаркынла эркеледи.
Энези уулына жууктап келип,
Эрдин онын эрдине тийгисти.
(Уулы энезинин алдында
Чырайы омок күлүмзиренди.
Жолго жүретен таарында
Ару кийимдер ле азык жатты).
Энезинин жүреги шимирт эдерде,
Кирбик төзінде жаш көрүнди.
Эрке уулына оны көргүспеске,
Кайра тамагынан ажырып ийди.
Уулынын колын узак тутты,
Жүрегинин жылузын ого берди.
Төрөлин корыырга бараткан геройды
Жалбышту сөзиле үйдежип айтты:
— Мен сени эмчекле азырагам,
Төрөл сеге жарык көргүскем.
Кайра көрбөй бар, балам,
Калапту баатыр бол, уулым!
Алып-Манаш баатырдай
Өштүгө килебес кату бол!
Алтай-Буучай баатырдай
Өлбөс мөңкү ийделү бол!
Аткан оогун көстүдий болуп,
Ачап өштүни жаспай тийзин.
Туткан колын темирдей болуп,
Табарган жыландарды үзе тутсын.
Күн жаркынду Төрөлисти
Күчин кысканбай коры, эркем.
Казыр андый фашисттерди
Жок эделе, жан, уулым!

— Ижен, эне, ижен меге! —
Уулы энезин бүдүмчилеп,
Энезинин көзине чике көрдү,
Омок үниле мынайда айтты:
— Слердин эмчектин жылу сүди
Менин канымда жылып жүргенде,
Төрөлимнин берген ырызы
Жүрегимде чечектеп турганда,
Уулыгнын колы тырлашпас,
Уйатка сени артырбас!
Ороонымнын жакылтазын
Ойто баспай бүдүрерим.
Кайралду төрөл Совет жерин
Каным кысканбай корыырым!
Жакшы болзын, кару энем,
Жардак, омок жадыгар.
Менин жөнүлү келеримди
Эмеш те кунукпай сакыгар.
«Бүгүңги күңгө жетире
Баламнын омогын канайып сеспегем?
Жаанаганча оны азыраарымда,
Жардак үнин канайып укпагам?»
Энези бойында кайкап, сананды,
Эрди жылу күлүмзиренди.
— Эзен-амыр жүр! — деп айдала,
Узадып, омок айлына келди.

А. Толстой.

ОРУС КЫЛЫК-ЖАН.

Орус кылык-жан! — кичинек куучыңга өйинен өткүрө жаан учурлу. Же канайдар, — меге слерле шак ла ол орус кылык-жан керегинде куучындажар күүним келип жат.

Орус кылык-жан! Жартап айдып көрзөн оны... Ат-нерелү керектер керегинде куучындайтан ба? Же олор сүрекей көп, кажызын талдап алатан, алаатый берерин. Же мени менин бир најым акту бойынын жүрүмünün бир жаан эмес историязыла аргадап алган ине. Ол Алтын Чолмон до тагынып алган, төжинин кабартозы ордендерле де бүркөлгөн болзо, ол немецтерди канайда токтоктогону керегинде мен куучындабазым. Ол тегин ле кижиде, кижидий ле кижидий — Саратовский областьтын Волга суу-нын жаказындагы журтынын колхозчызы. Же өскө улустын орто-

зында йиде-күчтү ле эптү бүдүмиле, жараш чырайыла аңыланып жат. Ол танктын башнязынан чыгып жадар тужында оны көс ал-бай жылбиркеп көрүп те туратан өйлөр болгон, — жуунын кудайы! Бронядан (танктан) калып ийеле, терлеп калган бажынан шле-мын чупчып, шылбалып калган жүзин бөслө арчып, жымжак күүнинен кыйалтазы жогынан күлүмзиренип ийер.

Жууда, жаантайын өлүмнинг жанында жүреле, улус күүни жакшы боло берет, жүзүн-жүүр болор-болбос немелер олордон, күнге күйген тере чилеп, сойылып, түжүп калат, кижиде жангыс ла күүн артат. Бирүзинин күүни бек, экинчизинин эмеш жымжак болгы-лап жат, же амадузы жектү де улус чырмайгылайт, кажы ла кижин жакшы ла чындык нөкөр болорго күүнзейт. Же менин најым, Дре-мов Егор, жуунын алдында да чокум кылык-жанду болгон, эне-зин, Мария Поликарповнаны, ла адазын, Егор Егоровичти, сү-рекей, тын тооп ло сүүп туратан болгон. «Менин адам — топ кижин болгон, элден озо — ол бойын кижин деп бодоп жат. Сен, уулчагым, ак-жарыкта көпти көрөрүн, гран ары жанында да болорун, же орус ат-нереле оморко деп айдатан...»

Анда, Волганын жаказындагы ол ок журтта, сүүген кызы бар болгон. Бисте сүүген кыстары ла эмегендери керегинде көп куу-чындагылайт, анчадала фронтто тымык, соок, жер алдында эткен турачакта одычак ышталып, печке күркүрөп турган, улус дезе ажанып алган болзо. Мында андый куучын болор — кулакта-рынды салактадып ийерин. Темдектезе, баштаарлар: «Сүүш де-гени не?» Бирүзи айдар: «Сүүш тооп турганынан улам башта-лып жат...» Экинчизи: «Бир де андый эмес, сүүш — ол темиккени, кижин жангыс ла эмегенин сүүп турган эмес, же адазын ла энезин, керек дезе тындуны да сүүп жат...» — «Тьфу, аамай! — үчинчизи айдар: — сүүш онызы качан сенин ичин бастыразы кайнап тур-ганы, кижин эзирик немедий жүргени...» Старшина жара кирижи-п, жакару берип тургандый үниле керектин төс учурин аңгылаба-ганча онойып бир-эки час философствовать эткилеер... Дремов Егор бу куучындардан, байла, кемзинип турган болбой, меге сүүген кызы керегинде жүк ле калай айткан, — сүрекей жакшы кыс, сакыырым деп айткан ла соңында, — ол жангыс та бутту жа-нып желетен болзо, сакыыр...

Жуудагы ат-нерелү керектери керегинде калыраарга ол база сүүбейтен болгон. «Андай керектерди эске алынарга күүним келбейт!» Кабактарын жемире көрүп, танкы азатан. Онын тан-кынын жуучыл керектери керегинде бис экипажтын сөстөринен билип алганыс, улусты анчадала водитель Чивилев куучыныла кайкадатан.

— ... Билип жадын ба, бис жүк ле бурулып алганыс, көрзөм, кырланнын ары жанынан чыгып жат... Кыйгырып жадым: «Нөкөр

лейтенант, тигра!» — «Ичкери, — деп кыйгырат, газты јеткилинче бер!» Мен чаал чибилердин ортозына јажынарга — он јаны, сол јаны јаар... Тигра оозыла (стволыла) дезе, сокор неме чилеп, ары-бери јайкайт, аткан — јастыра... А нөкөр лейтенант онын кабыргазы орто күч ле берген — оодыктары јалан башка! База катап башнязына адарда, — ол тумчугын да өрө канкайтып ийген... Учинчи катап саларда, — тигрдын бастыра үйттеринен ыш буркурай берген, — онын ичинен јалбыш чек јүс метр өрө чөйилген... Экипаж, артыкту люктан чыгып келген... Лапшин Ванька пулеметтон тыркырадып ийген, — озор јалбагынан јадып алган, јаныс ла буттарын тырландаткылайт. Биске, билип турун ба, јол ачык. Беш минуттын бажында бис деремнеге шунуп киргенис. Мында мен каткыга чын ла чек ич јок арткам... Фашисттер араан-тереен... Балкаш, билерин бе, кезиги сопок јок чыга коноло, јаныс чулукту — ийттерге сүрдүрген аңдар ошкош. Ончолоры сарай јаар жүгүргилейт. Нөкөр лейтенант меге команда берип јат: «А ну — сарайды табартып ийзен». Пушкины бис тескеери бурып алганыс, мен газты јеткилинче берип, сарайды бастырып ийгем... Кайракаан! Бронянын үстине агаштар, досколор, кирпичтер, јабынчынын алдында отурган фашисттер күлүр-малыр түшкүлей берген... Мен дезе үзери — уютотап ийгем, артканда-ры колдорын өрө, — Гитлер капут...¹

Лейтенант Дремов Егор оныла јеткер болорго јетире онојдо јуулашкан. Курсктагы согуш-чабыш тужында, качан немецтер канзырап, тескеерлеп турар тушта, онын танкын — төгнниң үстинде, буудайдын ортозында — снарядла ўрей адып салган, экипажтан эки киж бу ок өйдө өлтүрткен, экинчи снарядтан танк күйе берген. Алдындагы люктан чыга конгон водитель Чувилев танктын үстине чыгала, онын ичинен лейтенантты чыгара тартып алган — ол санаазын эндеп салган, онын кийип алган комбинезоны күйүп турган. Чувилев лейтенантты ырада сүүртеп апарарда, танк сүрекей тын ийде-күчтү от алышкан, керек дезе башняны бежен метр кирелү туура чачылтып ийген. Чувилев лейтенанттын күйүп турган кийиминдеги отты өчүрерге, онын жүзине, бажына, кийимине күбүр тобракты кошууштап чачып турган. Онын кийинде ол оны сүүретеп алып, воронкадан воронкага јетире жылып, шыркалар таңар пунктка апарган... «Мен ол тужында оны ненин учун сүүретегем? — деп, кийинде Чувилев куучындайтан. — Уksam, онын жүреги типилдеп јат...»

Дремов Егор ондолып келген, онын жүзи тын күйүп, кезик јерлеринде сөөктөри көрүнип те турган болзо, көстөринен астыкпаган. Ол госпитальда сегис ай јаткан, ого пластический опера-

¹ Капут — өлгөн, божогон.

цияга ээчий пластический операциялар эдип, тумчугын да, эриндерин де, жыкпыктарын да, кулактарын да орныктыргандар. Сегис айдын бажында, качан онын тагышкактарын чечип ийерде, ол бойынын, эмди бойынын эмес жүзин көргөн. Ого кичинек күскү берген медсестра туура көрөлө, ыйлай берген. Ол күскүни ого тургуза ла ойто берген.

— Мынан да коомой болуп јат, мыныла жүрүм жүрерге кем јок — деп ол айткан.

Је ол медсестрадан база катап күскү сурабаган, бойынын жүзине темилип турган чылап оны јагыс ла сыймалап туратан. Комиссия оны строевой эмес службага јараар деп анылаган. Анайдарда ол генералга барала, мынайда айткан: «Полкко ойто барарга слердин јобигерди сурап турум». — «Је слер кенек ийнегер» — деп, генерал айткан. «Јок, андый эмес, менин чырайым үрелген, је онызы керекке чаптык этпес, јуулажар аргам бүткүлинче орныктырылган». (Генерал бу куучын тужында ол јаар көрбөскө кичеенип турганын Дремов Егор билип ийеле, јырткы ошкош чичке, көгүлтирим эриндериле күлүмзиренип ийген). Ол су-кадыгын јеткилинче орныктырып аларга, амырайтан јирме күн алала, адазы ла энезине март айда јана берген.

Станцияда Дремов ат алып аларга сананган, је он сегис беристе јерди јойу базарга келишкен. Айландыра кар јатканча, чыкту, ээн болгон, соок салкын онын шинелинин эдектерин ача согуп, кулактарында кунукчыл сыгырып турган. Јуртка ол бозом кирип калар тушта келген. Бу колодец, онын бийик агажы јайканып ла чыкырап турды. Мынан ары алтынчы тура — ада-энезинин. Ол колдорын кармандарына сугуп, кенетийин тура түшти. Бажын јайкады. Одыра тура јаар бурыды. Тизезине јетире карга көмүлип, көзнөгөш јаар энчейип, энезин көрүп ийди — столдын үстинде, јабызада толгоп салган өчөмүк отту лампанын жаркынында ол ажанарга, столго курсак тургузып турды. Алдындагы ла барынкый пладын тартыган, јобош, табылу, јалакай. Карый берген, арык ийиндери көрүнөт... «Ох, билген болзо, — ого бойым керегинде эки де сөс болзо күнүн ле письмо бичиір керек болгон...». Столго чүми јокты јуунаткан, — сүттү аяк, болчок калаш, эки калбак, туссалгыш тургузала, столдын јанына туруп, каткак колдорын тәжине карчий салып, сананып турды... Дремов Егор көзнөк өткүре энезин көрүп тура, оны чочыдып болбозын, онын чырышту жүзи ижемчизи јок тыркыража берер деп сананарга јарабазын билип ийген.

Је, кем јок! Ол каалгачакты ачкан, чеденге киреле, кирнестеге чыгып, эжикти токулдаткан. Энези эжиктин ары јанында унчуккан: «Анда кем?» «Лейтенант, Советский Союзтын Геройы Громов» — деп, ол каруу берген.

Онын жүреги тыг согула берген — ол эжиктин бажына ийиниле жолонип алган. Жок, энези онын үнин таныбаган. Бастыра операциялардын кийинде кубулып калган — тыркырууш, тунгак јарт эмес үнин ол бойы да баштапкы катап уккан немедий болгон.

— Адай, а сеге не керек болды? — деп, энези сураган.

— Мария Поликарповнага уулынан, старший лейтенант Дремовтон эзен экелгем.

Бу тужында ол эжикти ачала, түрген ичкери болуп, онын колынан тутты:

— Егорым менин тирү бе? Су-кадык па? Өрөкөн, бу сен турага кирзег.

Дремов Егор столдын јанындагы тактага, шак ол јерге, качан онын буттары полго јетпей туратан тужында отурып туратан јерине, отурып алды. Ол энезине онын уулы, бойы керегинде, канайда ол јаантайын су-кадык, омок жүргени керегинде он-козун куучындан, ол бойынын танкыла кожо турушкан јуу-согуштар керегинде кыскарта айдып турды.

— Сен айдып берзег — јууда коркушту ба? — деп, энези онын жүзи јаар, оны көрбөй турган көстөриле көрүп, јара киришти.

— Эйе коркушту, энебис, онызы јарт, андый да болзо — темиккени бар.

Адазы, Егор Егорович, келди, бу јылдардын туркунына ол база карып калган, — онын сагалын кулурлап салгандый. Айылчы јаар көрүп, белбейе базылып калган пыймаларыла бозогоннын јанына тепсенеле, табыланып шарфын чечкен, полушубок тонын чечкен, столдын јанына басып келеле, кол тудуп эзендешкен, — адазынын јалбак, чындык колы кандый таныш болгон! Нени де сурабай, ненин учун дезе бу ордендер тагынган айылчы не керектү мында болгоны сурагы јогынан да јарт болгон, отурала, көстөрин јарымдай јумуп алала, база куучынды угуп турган.

Лейтенант Дремов танытпай канча ла кирези узак отурганы сайын, бойы керегинде өскө кижі керегинде чилеп канча ла кирези куучындаганы сайын, өрө турала: бу мени, кенекти, танызагар, адам, энем, деп айдып, бойынын јажыдын ачып берер аргазы анча ок кире көп болгон.

— Је, отурып ажаналыктар, энези, айылчыга нени-нени јуу-натсан. — Егор Егорович эскирип калган шкабычактын эжигин ачып ийди, онын толугында серенкенин коробказына салып койгон кармактар јадатан болгон — озор анда ок јаттылар, — чоргозы сынып калган чөйгөн туратан — ол анда калаштын оодыгыла, согононын кабаазыла јытанып туратан јерде ок тур-

ды. Егор Егорович бастыразы ла эки стакан болор аракылу шили чыгарды, база алар јер јок болгонына ўшкўрди. Алдындагы јылдарда чылап ок ажанарга отурдылар. Энези онын калбак тудунып алган колы јаар анчадала тын ширтеп кўрўп турганын лейтенант Дремов јангыс ла ажанып отурала ајарган. Ол кўлўм-зиренип ийерде, энези кўстўрин онын колдорынанг ўрў кўдўрип ийген, онын јўзи кородоп тыркыража берген.

Ол — бу керегинде: быјыл кандый јас болор, албаты ашты бойынын ўйинде ўрендеп алгай не, бу јайда јуунын учы боло-рын сакыыр керек деп ле куучындашкандар.

— Егор Егорович, бу јайда јуунын учын сакыыр керек деп, слер неден улам шўўп туругар?

— Албаты чугулданып калган, ўлўм ажыра ўткўн, эмди оны токтодып болбозын, немецке — капут — деп, Егор Егорович каруу берген.

Мария Поликарповна сураган:

— Ого отпускты — биске келип барар ўйди качан бергилейтен, слер куучындабадыгар. Уч јыл кўрбўгўнис, байла, јаанап калган, азу сагалду јўрўп турган болор... Анайып — кўнўн ле сайын — ўлўмнинг јанында, онын ўни де кату болуп калган болор?

— Је једип келер — байла, таныбазыгар да, — деп, лейтенант айтты.

Оны печкенинг ўстине уйуктадып салдылар, мында ол кажы ла кирпичти, стенедеги тоормоштордын кажы ла јарыгын, потолоктогы кажы ла будакты ундыбаган. Кой терези тон-ўдўктинг, калаштын ўлўм келер ўйдў дў ундыбайтан тўрўл јыдыла јытанып турды. Тулаан айдын салкыны туранын јабынчызынын ўстинде сыгырып турды. Стененинг ары јанында адазынын козырыктаганы угулат. Энези ары-бери анданып, улу тынып, уйуктабай јатты. Лейтенант кўзин алакандарына салып алган кўнкўрў јатты: «Онойдо ло таныбай салды эмеш пе, — деп сананат, таныбай салды ба? Энем, энем...»

Эртен тура ол одыннын тазырап турганынан ойгонып келген, энези печкенинг јанында табыш этпеске чеберленип иштенип турды; онын чулгамыштарын јунала, тартып койгон бууга илгилеп койтыр, эжиктин јанында јунуп койгон сопокторы турды.

— Сен тарааннын блинелерин јийтен бедин? — деп, энези сурады.

Ол каруузын тургуза ла бербеди, печкеден тўжеле, гимнастерказын кийип, курун курчанып алала, ўдўктерин кийбей тактачка отурды.

— Слердин јуртта Малышева Катя, Андрей Степанович Малышевинг кызы јуртап јат па?

Онын жүреги тын согула берген — ол эжиктин бажына ийиниле жөлөнүп алган. Жок, энези онын үнин таныбаган. Бастыра операциялардын кийинде кубулып калган — тыркырууш, тунгак јарт эмес үнин ол бойы да баштапкы катап уккан немедий болгон.

— Адай, а сеге не керек болды? — деп, энези сураган.

— Мария Поликарповнага уулынан, старший лейтенант Дремовтон эзен экелгем.

Бу тужында ол эжикти ачала, түргөн ичкери болуп, онын колынан тутты:

— Егорым менин тирү бе? Су-кадык па? Өрөкөн, бу сен турага кирзен.

Дремов Егор столдын јанындагы тактага, шак ол јерге, качан онын буттары полго јетпей туратан тужында отуруп туратан јерине, отуруп алды. Ол энезине онын уулы, бойы керегинде, канайда ол јаантайын су-кадык, омок жүргени керегинде ончозын куучындап, ол бойынын танкыла кожо турушкан јуу-согуштар керегинде кыскарта айдып турды.

— Сен айдып берзен — јууда коркушту ба? — деп, энези онын жүзи јаар, оны көрбөй турган көстөриле көрүп, јара киришти.

— Эйе коркушту, энебис, онызы јарт, андый да болзо — темиккени бар.

Адазы, Егор Егорович, келди, бу јылдардын туркунына ол база карып калган, — онын сагалын кулурлап салгандый. Айылчы јаар көрүп, белбейе базылып калган пыймаларыла бозогонун јанына тепсенеле, табыланып шарфын чечкен, полушубок тонын чечкен, столдын јанына базып келеле, кол тудуп эзендешкен, — адазынын јалбак, чындык колы кандый таныш болгон! Нени де сурабай, ненин учун дезе бу ордендер тагынган айылчы не керектү мында болгоны сурагы јогынан да јарт болгон, отурала, көстөрин јарымдай јумуп алала, база куучынды угуп отурган.

Лейтенант Дремов танытпай канча ла кирези узак отурганы сайын, бойы керегинде өскө кижі керегинде чилеп канча ла кирези куучындаганы сайын, өрө турала: бу мени, кенекти, танызагар, адам, энем, деп айдып, бойынын јажыдын ачып берер аргазы анча ок кире көп болгон.

— Је, отуруп ажаналыктар, энези, айылчыга нени-нени јуунатсан. — Егор Егорович эскирип калган шкабычактын эжигин ачып ийди, онын толугында серенкенин коробказына салып койгон кармактар јадатан болгон — олор анда ок јаттылар, — чоргозы сынып калган чөйгөн туратан — ол анда калаштын оодыгыла, согононын кабаазыла јытанып туратан јерде ок тур-

ды. Егор Егорович бастыразы ла эки стакан болор аракылу шили чыгарды, база алар јер јок болгонына ўшкўрди. Алдындагы јылдарда чылап ок ажанарга отурдылар. Энези онын калбак тудунып алган колы јаар анчадала тын ширтеп кўрўп турганын лейтенант Дремов јангыс ла ажанып отурала ајарган. Ол кўлўм-зиренип ийерде, энези кўстўрин онын колдорынанг ўрў кўдўрип ийген, онын јўзи кородоп тыркыража берген.

Ол — бу керегинде: быјыл кандый јас болор, албаты ашты бойынын ўйинде ўрендеп алгай не, бу јайда јуунын учы болорын сакыыр керек деп ле куучындашкандар.

— Егор Егорович, бу јайда јуунын учын сакыыр керек деп, слер неден улам шўўп туругар?

— Албаты чугулданып калган, ўлўм ажыра ўткўн, эмди оны токтодып болбозын, немецке — капут — деп, Егор Егорович каруу берген.

Мария Поликарповна сураган:

— Ого отпускты — биске келип барар ўйди качан бергилейтен, слер куучындабадыгар. Ўч јыл кўрбўгўнис, байла, јаанап калган, азу сагалду јўрўп турган болор... Анайып — кўнўн ле сайын — ўлўмнин јанында, онын ўни де кату болуп калган болор?

— Је једип келер — байла, таныбазыгар да, — деп, лейтенант айтты.

Оны печкенин ўстине уйуктадып салдылар, мында ол кажы ла кирпичти, стенедеги тоормоштордын кажы ла јарыгын, потолоктогы кажы ла будакты ундыбаган. Кой терези тон-ўдўктин, калаштын ўлўм келер ўйдў дў ундыбайтан тўрўл јыдыла јытанып турды. Тулаан айдын салкыны туранын јабынчызынын ўстинде сыгырып турды. Стененин ары јанында адазынын козырыктаганы угулат. Энези ары-бери анданып, улу тынып, уйуктабай јатты. Лейтенант кўзин алакандарына салып алган кўнкўрў јатты: «Онойдо ло таныбай салды эмеш пе, — деп сананат, таныбай салды ба? Энем, энем...»

Эртен тура ол одыннын тазырап турганынан ойгонып келген, энези печкенин јанында табыш этпеске чеберленип иштенип турды; онын чулгамыштарын јунала, тартып койгон бууга илгилеп койтыр, эжиктин јанында јунуп койгон сопокторы турды.

— Сен тарааннын блинелерин јийтен бедин? — деп, энези сурады.

Ол каруузын тургуза ла бербеди, печкеден тўжеле, гимнастерказын кийип, курун курчанып алала, ўдўктерин кийбей тактачакка отурды.

— Слердин јуртта Малышева Катя, Андрей Степанович Малышевтин кызы јуртап јат па?

— Ол былтыр курс божоткон, бисте үредүчи болуп иштеп јат. А сего оны көрбөргө керек пе?

— Слердин уулыгар, ого кыйалтазы јок эзен айт деп сураган.

Энези ого айылдаш јаткан улустын кызычагын ийе берген. Лейтенант өдүгин де кийерге јеткелекте Малышева Катя једип келди. Онын јаан, боро көстөри јылтыражып турды, кабактары алаң-кайкап көдүрилип калган, качарларында сүүнчилү кызарыш. Качан ол платогын бажынан түргөн алып, таларкак ийиндерине салып ийерде, лейтенант ичинде онтоп ийген, — бу јылу, күргүл чачтарды окшоп ийген кижиле.. Эш-нөкөр онын сагыжында шак мындый — јиит, эрке, сүүнчилү, килеңкей, јараш болгон, ол бу турага кирип келерде, тура бастыра алтын боло бергендий.

— Слер Егордон эзен экелгенигер бе? (Ол сыртыла јарык јаар турган, јаныс ла бажын кекип каруу берген, ненин учун дезе ол эрмек айдар аргазы јок болгон.) Мен дезе оны түнде де, түште де сагып јадым, онойдо ло ого айдыгар... Егор ого јууктай базып келди. Удура көрүп ийеле, оны төжине согуп ийген чилеп, кедес эдип, чочый берди. Ол тужында Егор бүгүн ле барар деп кату сананды.

Энези тарааннын кулурынан сүтке кожуп эткен блинелер быжырып берди. Ол лейтенант Дремов керегинде база катап куучындап турды, је бу куучында онын јуудагы ат-нерелү керектери керегинде, — кату куучындап, Катянын эрке јүзінде бойынын шыркалу јүзининг көлөткөзін көрбөскө, Катя јаар көрбөй отурды. Егор Егорович колхозтон ат аларга шакпырап баштаган болгон, је ол станция јаар оноң келгени ок чилеп јойу јүре берген. Бу болгон бастыра керектерге ол тыг басынчыктадып турган, керек дезе тура түжүп, алакаңдарыла јүзине тажып, тунгак үниле: «Эмди канайдатан немези?» — деп бойынан бойы катап-катап сурап турган.

Ол бойынын, терен тылда јаны улусла толтырылып турган, полкына келген. Јуучыл нөкөрлөри оны акту сүүгендериле уткыгандар, ого уйуктаарга да, ажанарга да, тынарга да бербей турган уур ал-сагыш јоголо берди. Ол мынайда шүүнип алды: энези онын түбөги керегинде узак билбезин. Катя керегинде дезе — ол мендий тегенекти јүрегиненг кодоро үзүп салар.

Эки неделеге шыдар болгон соңында энезиненг письмо келди.

«Эзен, менин эрке уулым. Сего бичиириненг де коркып јадым, нени сананарын билбей де јадым. Биске сенен бир кижиле келип жүргөн, — сүрекей јакшы кижиле, јаныс јүзи јаман. Эмеш јадарга сананган, оноң кенетийин шыйдынала, атана берген. Ол өйдөн бери, уулым, таңдар ажыра уйуктабайдым, — сен келип жүргөн деп сезип турум. Егор Егорович мени ол керегинде арбап јат — сен, эмеген, чек сагыжын ычкынып салган эштирин: ол бистинг

уулыс болгон болзо, айдып ийбес беди деп айдат... Келип жүрген кижинин жүзиндий жүсле оморкоор керек деп айдат. Егор Егорович мени тоқынадып та алза, је эненин жүреги ойто ло бойындыын айдат: ол келип жүрген, ол бисте болгон!.. Ол кижинин печкенин үстинде уйуктап жаткан, мен онын шинелин арчыырга, тышкары алып чыккам, је онын үстине жыгылып ыйлагам — ол келген, бу онын!.. Егорушка, кудайдын учун меге бичи, не болгонын меге жартап бер. Эмезе мен сагыжымды ычкынып салгам ба?..»

Егор Дремов бу писъмоны меге, Сударев Иванга, көргүскен, бойынын историязын куучындап турала, көстөрүн жеңиле арчып ийген. Мен ого айткам: «Кылык-жангдар ок тушташкан эмтир! Тенек сен, тенек, энеге капшай бичи, оного буруунды таштазын деп сура, онын сагыжын чыгарба... Сенин чырайың ого сүрекей ле керек! Мындый чырайлу болзон, ол сени оного тын сүүр».

Егор ол ло кун писъмо бичиген: «Менин кару ада-энем, Мария Поликарповна ла Егор Егорович, менин жастыра кылыгым учун буруумды таштагар, слерде чындап та мен, слердин уулыгар, болгом...» Оного ары, оного ары — төрт страницага оок бичишле. — арга бар болзо, ол бирме де страница бичиир эди.

Бир кезек ой өткөн соңында бис экү полигондо отурганыс — солдат жүгүрүп келеле, — Дремов Егорго: «Нөкөр капитан, слерди сурагылайт...» Солдаттын бүдүжи, ол бастыра ээжилер де аайынча турган болзо, аракы ичип ийерге турган немедий болгон. Бис журт жаар бастыс, Дремовло бис экү жадып турган турага жууктап келдис. Көрзөм, ол чырайы кубулып калган — улам ла жөдилдейт... «Танкист, танкист те болзо, а — нервалары» — деп санандым. Турага кирип жадыбыс, ол — озо, меге онын «Эзен, эне, бу мен!..» деп айтканы угулды. Көрзөм, кичинек сынду карган эмеген онын төжине жапшына берди. Айландыра көрзөм, мында экинчи ой кижинин бар эмтир. Акту сөзим берип жадым — је, байла, кандый бир өскө жерде база жараш кыстар бар ок болбой, бу мындый кыс жангыс болды эмеш пе, је мен бойым — көрбөтөм.

Ол энезинин кучагынан айрылала, ол кыс жаар басты, бойынын бастыра баатыр бүдүмиле жуунын кудайы деп мен алдында айткам. «Катя! Катя, слер не келгенигер? Слер мынызын эмес, алдындагызын сакырым деп сөзигер бергенигер...» деп айдат.

Жараш Катя ого каруузын берет, мен сенек жаар чыга да берген болзом, је угуп жадым: «Егор, мен слерле үргүлжиге журтаарга белен. Мен слерди ак-чек сүүрим. Мени ойто ийбегер...»

Чын, орус кылык-жангдар шак бу! Тегин ле кижинин деп көрүнөр, је кату түбек келзе, анда улу ийде — кижинин ичбойындагы жаражы көрүнүп келер.

МҮРҚҰТТИҢ УЙАЗЫНЫҢ ҰСТИНДЕ

Петр Орлов мының алдында качан да мындый жеткерлү ай-алгада болбогон. Сол колыла курч таштан тырмактары ачыган-ча бек тудунып, — он колында автомат болгон, — ол адырманду жылым ташка бастыра бойы жапшынып алды. Он будынын бажы кичинек таштын учында турды, сол буды дезе түби жок капчалдын үстинде калаңдап калган болды. Ээги ле эриндери арсақту ташка түртүлип калган. Автоматтың кындагы канайда да төжинин ле таштын ортозына кирип, кабыргаларын өйкөп турды. Бөрүги жок бажын күн изидип, тер көстөрине кирип турды. Ле Петр терин арлап болбойт — ол кыймыктанарга да коркуп турган.

Ой бир минуттан көп эмес өткөн, колы дезе талымжырай берген: база бир 15 минуттың туркунына мынайда тудунып турарга күч жедер бе?

Өлүмим келди ошкош деп санаа, — өлүм дезе оны узак нежежи, сырангай сақыбаган жанынан жеде конуп турган — мынайда ла тузазы жогынан өлөтөн жадым деп санаа меезине торгулды: өштү жүре берет эмеш пе?

Андый шүүлте эш-кереги жок, коркушту болуп билдирерде, Петр жеткер керегинде кенетийин ундып ийди. Ого чын ла болуп тургандый чылап коркушту немелер көрүнди: аайы-бажы жок взрыв, суу бууган плотина оодо чачыла берди, суу өзөкти төмөн учуп түжүп жат, сирена чочудулу күүлеп жат, оодылып калган заводтор, сууга түжүп жаткан улустың онтузы... Бастыра бу жеткер болгонында бурулу кижы ол бойы, Петр Орлов; ого улус бүдүп, ого иженген, ол дезе...

Эмди оны мундар тоолу улус көрүп тургандый болды. Олордын көстөринде оны жамандап, ого ачынып, чугулданып тургандары билдиргендий болды. Сен өштүни ненин учун өткүрдиг? Мындый жастыраны эдер учурын бар ба?

— Жо-о-к, андый болбос! — деп, Петр кургак эриндери ле шымыранды.

Озо ло баштап... Ол бажын кичинектең кайра бурып, өрө көрди.

Жылым таштын бажы күнчыгыш жаар барган кырлардын сынын бөктөп турган эмтир, Петр дезе жүк ле түби жок тегеринин көк айазын ла араайынан каталыжып турган булуттарды көрди.

Ташка оноң тың жапшынып, Петр бажын он жаны жаар бурып, түштүк жанындагы кырдын бажын көрди. Онын мөңкү тошло бүркелип калган жадалгак кажуларынын жуугында кара булуттар жуулып жатты — жууктап келеткен күкүрттин темдеги.

Менин алдымда дезе? Алдымда не?

Онойдо ок чеберленип, ийинин ажыра төмөн көрөлө, көстөрүн жумуп ийди: жылым кайа таш сүрекей терең капчалдын үсти жаар энчейип калганынан улам, өзөктин түбиндеги чакпында-лып агып жаткан суу кыймыктабай жаткан мөңгүн учуктый ла көрүнип жатты.

Коркыбаска албаданып, Петр база ла түби жок капчал жаар көрди. Онон жети метр кире алдында капчалдын үстинче мүркүт учуп жүрди. База эмеш жабыста, эмеш он жанында, жаан эмес таштын эдегинде чырбагалдардан ла кургак өлөннөн жазаган мүркүттин уйазы карарып жатты. Уйанын кырында не де жажарат.

Мүркүтти көрүп ийеле, Петр бойынын турган жери коркушту болгонын билип алды: мүркүттер уйазын кижичанайып та једип болбос јерлерде эдип јат. Је ондо јажарып јаткан неме не? Фуражка!..

Беш минут кирези мынын алдында Орлов жылым таштын бажыла јылгажактап келеткен. Тижик будын јүк арайдан сүүртеп, автоматты колында бек тудунып, он жанындагы капчалды сергелең ајыктап турган. Күн ажарга јууктап бараткан, каскак ташту капчалды кечире узун тиштер ошкош көлөткөлөр чөйиле берген. Оштү кайда да ондо. Некежип сүрүшкен өйдүн туркунына оны адып салар аргалу болгон, је оштүни тирүге тудар керек, онын учун Петр оны јүк ле шыркалаган.

Жылым ташка тырмактанып чыгып јада, јолды чын талдап алганына Петр аланзыбай турган: кичинек сыннын түндүк жанындагы өзөктин ичине јангыс ла бу жылым таштан түшкедий болгон, оштү кыйалтазы јогынан оноор барып јат. Өзөккө түжери айдары јок күч — кају каскак таштар көп јерлерде терең јарылып калган, — ондый да болзо, кижичанайып аргалу! Качан жылым ташта кижичанайып болгоны јарталарда, Петр билди: оштү јолды јастыра алып, јикти төмөн барган. Онын јажынган јери кайда не?

Петрдын онойдо сананган сурагына каруу берген чилеп, төмөн жабыста, таштардын ортозында, байагы кижинин бийик обору элес этти. Петр автомадын көдүрүп ийди, је оштү озолоп адып ийеле, јажына берди.

Ок Петрдын бөрүгүн чупча сокты. Сананарга бош јок: Петр баштап ла тудулган курч таштан ала койоло, сыннын күнбадыжы жаар јылып өдөлө, түби јок капчал оронун үстинде селбектенип калды.

Заставанын дежурныйы Орловты ла Савинди 23.00 час болордо ойгоскон. Петр уйуктабаган кижидий койказынан түрген

туруп чыкты. Эки минуттын бажында ол жүс јунар јерде јунунып турды.

— Орлов, билеринг бе, сеге дезе сүүнчилү солун бар — деп, дежурный кенетийин айтты. — «Маяк коммунизма» колхозтын председатели телефон соккон: колхозчылар эртенги байрамга кычырып јат, бойынын электростанциязын божодып јат. Анчадала сени тын кычыргандар. Сержант Орлов эмес болзо, бис турбинаны база јарым ай јазаар эдибис деп айдыжат. Олор сенин тапкырынды кайкагылайт... Кетоны да көрөринг.

Петр кулактарына јетире кызара берди. Ол кере түжине кырларга чыгып, арыбай жүрер, канча частын туркунына «История дипломатияны» ол эмезе Лермонтовтын стихтерин кычырып отурар, өрө чачып ийген тарелкеге мылтыктан тийдире адар, кандый да балкашта чек билдирбес исти танып ийер, бир де кичинек јалтанбай, јууга кирер аргалу кижиге болгон, је колхозтын бригадиринин — он тогус јашту Кетонын адын адаганда, ол качан да болзо кызара беретен.

Јүс јуунарга јерге Савин кирди.

Тышкары туунын клёндоры јайканыжып, салкынла табышту тартыжып турдылар, туранын ўстинде флагтын салкынга согулып, јайылып турганы угулат.

— Коркушту салкындап јат! — деп, Савин көзнөктөн көрөлө, кимирендиге. — Јааш болор! — деп, айас болорын билген чилеп, ол сүүнчилү айтты.

Ажанып алала, Орлов ло Савин брезентовый плащтарын, бөрүктерин кийип, пирамидадан мылтыктарын алып, јирме төрт час боло берерде, заставанын начальнигинин канцеляриязына кирдилер.

Начальник оморды ајыктап көрди, оору-јобол јок по деп сурап угала, айтты:

— Слер Советский Социалистический Республикалардын Союзынын государственнй границазын корулаарга барып јадыгар... номерлү пограничный темдек јаар... Слердин задача...

Јарым ла частын бажында Орлов ло Савин начальниктин айдып берген јеринде болдылар, ўзүк јок күркүреп јадар суучактын ўсти јанында, јыраалардын ортозында отуруп алдылар.

Мында, капчалда, салкын андый тын эмес эмтир: кезикте араайлай берип, кезикте ойто ло тыгып, орешниктин корболорын тоолоп, нени де кунукчыл, ачынчылу кожондоп турды.

Суунын ол јанында кара көжөгөдий кыр турды — ондо өскө орооннын јери башталып јат. Капчалдын ўстиндеги тегери андый ок кара бндү булуттарла бүркелип калтыр, оны өткүре керек дезе јылдыс көрүнгедий бир кичинек јарык јер јок болгон.

Эки час кирези түнде, Савиннинг айтканы аайынча, јанмыр

јаап келди. Сынның кажуларынан суучактар күркүрөп агып келди. Суу жаанап, удабай чакпындалып ага берди.

Орлов ло Савин каруулда турган јерин калганчы аргазы артканча таштабадылар. Суу орешниктин јырааларын алып ийерде, Петр нөкөринин ийине колын тийдирди. Тайкылыжып, кадалгакту үлүш чырбагалдарга илинип, озор өрө бийиктей чыгып, заставанын начальнигинин кандый бир керек болзо отурзын деп айдып берген јерге көчүп алдылар.

Тегин де көрүнбес карачкы там ла карануйлай берди. Чакпындалып турган калју суунын табыжы өскө табыштарды туй согуп турды.

Түштеги жарык, аяс тегериде анча кирези көп суу кайдан келгени кайкамчылу болды: јааш миллиондор тоолу көрүнбес крандардан үзүк јогынан, соок, чыдым чийүле урулып турды. Брезент плаштар суудан корыыр аргазы јок болды.

Андый јаңмырга бастырып, бастыра бойынын калтыражып турганын канайда да токтодор аргазы јок, сөөктөри де сууга өдүп калгандый билдиргенде, јаңыс јерде отурып болбос.

Орлов ло Савин аңчылар болгон болзо, озор туку байадан кандый бир куй ташка кирип, канзадан танкылап ла аңчылардын не ле жүзүн солун учуралдарын эске алынып отургылаар эди. Озор јутка бастырган койчылар болгон болзо, үөр койлорын јуунада айдап, чук јада берген койлордын ортозына јылу бурказын јабынып алала, јада берер эди. Озор кырлардагы јуртта јадала, јутка бастыргандар болгон болзо, көзнөктөрин јик јок эдип бөктөп алала, оттын јанына эптү конор эди.

Је Орлов ло Савин пограничниктер болгон. Керек болгон болзо, озор өткүн јааштын алдында бир де, эки де час эмес — бир, эки күн, канча кирези керек, анча кирези болор эди. Ненин учун дезе, озордын корулап турган суучак јердин үстиндеги тоозы јок өскө суулардый эмес, башка суу болгон: онын үстиле гра¬ница өдүп јаткан.

Јаңмыр, бүдүн јарым час кирези калјуурийла, кенетийин токтой берди. Ол ок өйдө јакшы токунагалак суунын үстинче ракета учуп чыгала, бир канча секундтын туркунына танып та болбос болуп кубулып калган капчалдын бир кезек јерлерин јарыдып ийди, јуукта јаңы ла каскак таш көрүнип турган јерде жүргеери кају болуп калтыр — алды јыра јунулып калган кайыр таш јемириле бертир. Јараттагы орешниктердин јыраалары јогыла, озорды јаан салдала кодоро сүрүп салгандый болды. Суудан жаан таштар көрүнип јатты, озордын үстиле сууга баспай ол јанына кечип алгадый болды.

Ракета тревоганын сигналы болгон: ол границыны өштү өткөнин темдектеп турган.

«Тревога болгодый болзо, слерге јанындагы тозуга болу-
жарга келижер...» — деп, заставаның начальниги айткан. Орлов
ло Савин јаны ла јажыл от өчө берген јер јаар јүгүрдилер.

Гранды өштүлер өткөн јерге јаан удабай бир бөлүк атту по-
граничниктер, начальникке баштадып, ман бажында јеттилер.
Олор јуугындагы бастыра јолдорды ла јиктерди шиндеп көрди-
лер. Диверсант канайда да сүмеленип, јааш тушта сууны кече
бергени јарт болгон: Орловтын ла Савиннинг сол јанында турган
таштарды ис истейтен јарыткышла јарыдып, олордын бирүзинде
кандый да курч немеле тырмалган јангы ис көргөндөр.

Заставаның начальниги кандый да учурлу темдеги јок деп
көргөдий тырмалган јерди ајыктап көрөлө, диверсант күчтү, сү-
мелү кижиге, бу мындый јут, јаман күнде сууны кечерге јалтанба-
ган да, ол сүрекей ченемелдү өштү эмтир деп айтты.

Өштүни тууларда, капчалдардын, оролордын ла јылым таш-
тардын ортозында бедреп табары чөлдө ол эмезе ээн чөлдө бед-
рееринен чик јок күч: килең таштарда ис артпай јат. Је олорды
анчадала түнде, бу мындый јаан јанмырдын кийининде, табарга
күч: јанмыр көрүнгедий көп немелерди јоголтып, јолдорды јыра
јип, јунуп салган.

Начальник пограничниктерди эки кижиден бөліген, олор
кичү сынның түштүк јанындагы кајузыла өрө чыгып, кажы ла
јикти, кажы ла текпишти, кажы ла ойдыкты, кажы ла јырааны
түрген ајыктап шиндей бердилер.

Орловко ло Савинге сынның эн ле кају деген бөлүги јаар
чыккан эчки јолын шиндеп көрзин деп јакару болгон. Бу түште
де коркушту јеткерлү, баш айлангадый јол јаар диверсант түнде
чыгар деп сананарга да күч болды, је андый да болзо, застава-
нын начальниги ол јолды шиндеп көрөр деп шүүди.

...Сынның үстинде, бойының күчине бүтпей турган немедий,
алаа тандак јарып келди. Капчалдын ичинен көгөлтирим-ак
койу туман чөйилип чыкты. Кайда да көрүнбезинен куш табыш-
танып турды.

Сынга јетире эки јүс метр кире арткан, је бу арткан калган-
чы **эки јүс метр** јерди өдөргө сырангай күч болгон. Эчкининг јолы
эмди кајузы алтан градус кирези кадалгак болуп, јылым таштан
туура чыгып калган чип-чике каскакла көдүрилип јатты.

Орлов ло Савин база бир кичинек тырмактанып чыгала, арга
јокто токтой бердилер: түнде таштар жемирилгенинен улам јол-
ды кечире јалбагы үч метр кирези јарык јатты. Петр онын ар-
сайып калган кыры јаар јылып келеле, төмөн карап көрди. Ой-
ылган јердин түби көрүнбеди.

Үч метр јер јенгил бутту текелерге ле эликтерге не де эмес, је
кижи јүгүрбей јадып, үч метр јарыкты ажыра калып болор бо?

— Коркуштузын! — деп Савин, тудунып болбой, айтты. — Тырмактанып чыкканыс ла чыкканыс, темей болды! Оштү мынанг өтпөгөни јарт. Канатту уча берген эмес!

— Ол оноор чыккан — деп, Орлов сол јаны јаар, јолдың үстинде салактап калган күрен ташта карарып јаткан мыйрык јик јаар көргүсти. Ол јик чип-чике өрө көдүрилип јатты.

— Мында! — деп, јикти сүрекей ајыктап көрөлө, Петр араай, је бүдүмчилү айтты.

Буттарының бажына көдүрилип алала, ол кату ташта кандый да курч темирле терең тырмалган јерди сыймап тапты.

— Альпеншток¹ — деп, Петр айдала, јиктин кырынан буттарыла, колдорыла ийдиниپ тырмактана берди...

Орлов ло Савин сай таштар толуп калган кичинек ак јерге јеткен сонгында, кун чыкты. Ол ак јердинг чичке јаны јик өрө чыккан.

Петр төрт тамандап туруп алала, жүргеери чалып турган күннинг чоғын одыра ајыктап көрди. Сай таштардагы бир јаны көлөткөлү ойыктар кижининг истери болгоны јарт болды.

— Мылтыгын белетеп ал — деп, Петр шымыранала, автомaдын јардынан төжи јаар јылдырып алды.

Јикле пограничниктер тегерик ак јерге чыктылар, онон ары јол чыккан каскактың кајузы кижининг тыныжы буулгадый коркушту эмтир.

Савин таштын кырынан ала койоло, нөкөри јаар кемзинип көрди: Орловтын оок терле бүркелип калган јалбак јаакту куу чырайы омок-јардак болды.

— Баралык, баралык! — деп, сержант шымыранды. Ол, база нени де айдарга турала, унчукпай барды. Кайдаң да үстинен күркүреген јаман табыш угулды, табыш түрген тынып турды. Орлов ло Савин эки башка жүгүриже бердилер.

Каскак кајуны төмөн таштар өрө калыгылап тоголонгылап јатты. Петр туура баскалакта, таштардың бирүзи онын тизезине табарып, арайдаң ла јыга сокподы. Сержант Савинди кыйгырза да, је ого нөкөрининг кыйгызы угулбады. Кајуны төмөн дезе түмен тоолу таштар көчкөлөп түшти. Петр бажын колдорыла бектеп алала, таштагы јик төмөн кысталып алды.

Јаан таштар ак јерге, пушканын адылганы чылап, табышту түжүп, онон ойто ло калып, ийдижип, јолдо туштаган ла немени оодып, капчал төмөн урулып јатты. Олорды ээчий үстинен төмөн мундар тоолу, кумақту сайга колужып калган оогош таштар төгүлип турды.

Учы-учында жүзүн-јүүр үнле јаныланып турган күзүрт токтой

Альпеншток — учында курч тыйрык темирлү ағаш тайак.

берди. Јаңыс ла койу тозуннын булуды ла тегерик ак јерде толуп калган сай таштар таш көчкөлөгөннн көргүзип артты.

Тозун толуп калган көстөрнн арчып алала, Петр ајыктанды, бир канча минут сакып турала, таштарла јарымдай толуп калган јиктен јүк арайдан чыгып алды. Савин площадкада јок болды.

Сол буды тижий берген, кыймыктанган сайын буды тын оорып турды, је Петр нөкөрннн кенетийнн өлгөннн сананып, оорузын сеспей де турды.

Оштү кайда? Оштү жүре беретен бе? Өрө көрөлө, Петр курч таштарга чыгарын баштады. Онын гимнастёрказы ла штаны јаламаланып јыртыла берди. Колдорынын ла буттарынын јарылган јеринен кан агып турды, ол дезе суузап ла будынын ачып турганын ундып салала, тиштерин чыт эттире тиштенеле, јаан тынып, балтырларын тыныдынып, бир эмештен јылып ла, жылып ла баратты.

Петр кызарып, тижип калган көстөриле ичкеери кезе көрүп јадала, сүүнгенине арай ла кыйгырып ийбеди: онын чике алды јанында, төртөн метр кире јерде, кичинек рюкзак јүктенип алган, колында альпеншток тудунган бийик сынду кижн, бир де эмеш јажынбай, таштын аткагыла базып баратты. Эңчек ташты өдүп алала, ол ташка отуруп, рюкзагынан нени де чыгарып алала, түрген ажана берди, онон фляжканын бөгин ачала, оозына јаба тутты.

Кадып калган эриндерин јаланып ийеле, Петр автомадын үзүк јогынан адар эдип көчүрп алала, табыш чыгарбаска албаданып, будын сүректеп, бир таштан база бир ташка јылды.

Мында коркыыр неме јок деп иженип турган диверсант, туруп чыгала, онон ары мендебей ташты өрө тырмактана берди. Ол јарындак јиит кижн эмтир. Петр онын кийнинен күчи јеткенче ле түргендеп јылып баратты. Оштүннн күнге күйүп калган мойнындагы терезиннн чийүүлери јарт көрүннп келерде, сержант автомадын шыкап алала, кыйгырды:

— Колдорың көдүр! Тескери бурылба!

Диверсант, андый команданы сакыган чылап, колдорың токуналу өрө көдүреле, кенетийнн он јаны јаар калып ийди.

Петр адып ийди. Оштүннн будына тийдиргем деп, ол чертер де эди, је, байла, шырказы јенгил болгон: диверсант таштын кийни јаар јажына берди.

Таштардын кийнине јажынып алала, озор экү канча ла катап темей адыштылар. Оштү сынга чыгып аларга албаданат. Петр оны јана баспастан некежип турган, је диверсант бир канча метрге сынга јуук болгон, ого үзери, кемжиктү буды Петрга чаптык эдип турган. Учы-учында оштү чек көрүнбей барды.

Озо баштап сержант исти таштардагы каннын тамчыларынан таап турган, удабай онызы да жоголо берген: өштү будын тангып алган ошкош.

Петр диверсантты кере тўжине сўрўшти. Кўн ажар алдында Петр кўўни тийген жылым таштын сынына чыгып алды. Бу ла мында оны сўрекей коркушту, аргазын таппас жеткерлў айалгага жетирген учурал болды.

Тўби жок капчалдын ўстинде селбектенип алган Петр эмди нени эдетенин тўрген сананып турды. Жаңыс ла бойынын тынын коруп алар арга табар эмес, сўмеленип, өштўни колго тудуп алар арга табар керек болгон. Оштў, байла, пограничникти өлтўрип салгам деп сананып турган болор. Оны шиндеп кўрўргў өштўде арга жок: ташту ородон каскак жылым ташка чыгып болбос. Андый болордо, ол бир канча ўйгў сакыыр, Петр колдорула тартынып чыгып ла келзе, оны база катап адар.

Сержант капчал жаар база катап кўрди, онын сагыжында жалтамчызы жок план бўтти.

Эн баштап он болгон колын божодып алар керек: бир колло нени де эдип болбос. Сол колыла Петр таштын кырынан тыгыда тудунып алала, кайыр таштан бир эмеш ырап алып, автоматтын кайыжын бажын ажыра өткўреле, божодып ийди — эмди автомат сыртында боло берди. Онын кийнинде он колын ўрў сунуп, экинчи таштын кырын сыймап табала, тын тудунып алды.

Бу мынын бастыразына бир минуттан кўп эмес ўй өткўн, же ол минут Петрга бир час кире билдирди. Жеңил чыгара тынып ийеле, ол талып калган сол колын тўмўн тўжўрип, ол айас магдайынын терин арчып алды.

Ол ўйдў онын бажынын ўстинче не де шуулай берди. Ташка жаба жаан кўлўткў элес эдип ўтти, кенетийин соккон эзин Петрдын чачтарын кыймыктадып ийди.

Петр ўрў кылчас эделе, онын колынын сабарларынын жанына, таштын кырына, сўрекей жаан мўркўт отура бергенин кўрди. Онын узун, тадыра корчойып калган тырмактары кату ташка эптў кадалып калган. Эмеш жалбак, конкок тумчукту бажы пограничник жаар бурыла берди.

Петрдын кўзи куштын соок кара кўстўриле туштажа берди. Мўркўт тырмактарыла кижинин колынан ала койзо, кижикапчал тўмўн уча берер. Жўк арайдаг ла турган кижини антара согорго, кўчтў канаттын эки-ўч талбыганы да жедер эди.

Орловтын ордында болгон улус колыла жаңып, кушты ўркўдип ийерге албаданар эди, же Петр онойдо этпеди. Жанында жуук уйа бар болзо, тегин де энчикпей турган барынтычыны чугулдандырарга жарабас болгонын ол билип турган.

Ол ок өйдө мўркўттин арга жоктон ого болуш эткенин Петр билип алды: чынын алза, куштын учуп жүргенин өштү база ажыктап жат, же бу куш кижинин жанында амыр отурып жат деп, онын сагыжына да кирбес. Пограничникти өштү жылым ташта жок деп сананар.

Бойынын кереги кандый да коомой болзо, сержант токтодынып болбой, күлүмзиренип ийди, мўркўттин көзи жаар көрүп шымыранды.

— Жакшы ба, кезер?

Кижинин үнин угала, мўркўт, кайкап тургандый, бажын энчейтип алды.

— Нени көрүп турун? — деп, Петр жакарган кеберлү шымыранды. — Уч ары!

Жакарганын билген неме чилеп, мўркўт канаттарын араайынан жайа тудуп, талбып ийеле, капчалдын үстинче жеңил уча берди.

— Онызы жакшы! — деп, Петр маказырап кимиренеле, экинчи колыла таштын кырынан ала койды.

Тудунып турарга жеңил боло берерде, сержант өй өткүрбей, бойынын планын бүдүрерин баштады.

Орлов турган жерден он жаны жаар жети метр кирезинде жылым таш төмөн эмеш жүргеери түжүп турган. Онон мўркўттин уйазы жаткан жерге жылып түжүп алар аргалу. Уйадан ары он жанынча барган жик ажыра жылым таштын төзине једип алар, онын кийнинде күнчыгыш кајузы жаар билдирбестен өдүп, ойдык жерге түжүп алар.

Керектин эн күчи — баштапкы жети метр жерди өдөри. Анайда колдорула элип-селип тудунып, жүк арайдан өдөр аргалу.

Ийнин кыймыктадып, Петр автомадын сырты жаар эптей ийдип алды, аткак таштан он будынын бажыла араай ийдинип, ол ок өйдө он колын он жаны жаар жарым метр кирезине көчүрүп, таштагы кичинек жарыкты сыймап табала, тудунып алды. Онойдо ок сол колыла божой берген таштын кырынан тын тудунды. Кенетийин шыркалу буды кезем ачый берерде, ол бир канча секундтын туркунына кыймыктанып та болбой барды.

Онойдо капчалдын үстинде селбектенип алган Петр, калганчы күчин салып, бир канча метр жерди өдүп алды.

Күн булуттын ары жанына кире берген, кенетийин соок боло берди, салкын тыгыда сокты. Жаңыс ла күн бадыжында, капчал элбеп, жалбак өзөк боло берген жерде, байагызы чылап, күндү, тымык болды. Кырлардын кајуларында јаландар јажарып жатты. Онон ары, жабыста, садтар, танкынын плантациялары, виноградниктер јайылып барган; омордын ортозында пограничный јурттын сүүнчилү ак туралары ла колхозтын суудагы электро-

станциязынын жанындагы бууп салган суунун жалтыркай үсти көрүнүп турды. Автомашиналардын колонназы жолды тозундалтып баратты. Алдындагысында кызыл мааны элбирейт, жанындагы колхозтордын колхозчылары «Маяк коммунизма» колхозко байрамга баргылап жат. Кето база ондо.

Бу ончозы эмди Петрдын кийин жанында болгон, көрүнбесте болзо, жүректе эбелип турган, жуук, төрөл, бойынын улустары.

Салкын кенетийин токтой берди. Айландыра карангулай берди. Жааштын баштапкы жаан тамчылары бажына түжүп, ташка тымырап жаап турды. Жуугында кулак тунгадый күкүрт жынырт этти. Петрдын једип алатан јерине јетире төрт метр кире арткан.

База ла, бу күнде экинчи катап, јааш урула берди.

Бастыразы ла Петрага качажып турган немедий. Ол дезе, күкүртке кулагы тунуп калган, јалкынга көзин көрүп болбой, бастыра бойы суу, бастыра күчин айдары јогынанг тудунганынан арып калала, темдектеген јерине бир сантиметрден жууктап келетти.

Јалкын капчалды база, база катап јарыдып ијди. Төмөн алдында мүркүттин уйазы! Петр сабарларын божодып ијеле, адырманду үлүш ташты төмөн түрген јылып, шыркалу будыла чырбагалдарга согула берди.

...Петр јылым таштын төзине канайда једип алган? Ол бойы да оны јартап айдып болбос эди.

Петр жаңыс ла немени: ол, Петр, мендебес болзо, өштү жүре берер дегенин јарт сананып турган.

Јааштын суузы ташту ойдык јердин түбин алып ијген. Онызын билбей, Петр кенетийин сууга түже берди. Туруп чыгала: автомадын бийик тудуп, ол бир кезекке тындаланды. Түрген өдүп јаткан күкүрттин табыжы күнчыгыжына, Кара талай јаар, барып јатты. Јалкыннын јалт эткени ле күкүрттин табыжы бир эмештен ырап турды.

Петр бир канча минутка тынбай, тындалана берди. Бир де табыш јок! Айдарда, ол ойто ло сууга кирип алала, тындай берди. Араай шылырт эткен табыш јарт угула берди.

— А-а, базып келедин бе! Је, тудун!

...Заставанын начальниги, Савин ле база эки пограничник сержант Орловты экинчи күнде таң адып јадарда тапкандар. Ол ташка оору будын чөйө салып алган, сабарыла автоматтын маажызын тутканча отурды. Колдорын кайра бууладып салган диверсант көңкөрө јатты.

— Тирү бе сен?! — деп, сүйүнген Петр, Савинди көрүп ијеле, жаңыс ла айтты.

— Мени сыранай куй жаар кийдире соккон — деп, Савин шымыранды. — Коркыганым коркушту, тегин онойдо бастыра бойым кем жок... Сен дезе бу шилемирди канайда тудуп алдын?

— Аткак ташта жажынып алгам, ол жанымча өдүп жадарда, мен оны мылтыктын кындагыла эмеш талдыра согуп ийгем.

Савин онын алдында не болгонын сурап угарга турала, токой түшти...

— Заставада эрмектежеригер — деп, начальник нөкөрлөрдү токтодуп ийди.

Савин озо баштап диверсанттын кийимин, онын кийининде рюкзактын шингеп көрдү.

Начальник өштүдөн тапкан кажы ла немени онойдо ок айкаптап көрүп, кыскарта, жарт айдып турды:

— Колмылтыктар эки — экүлези американский, олардо жети обойма... Туйук капту компас, колдын циферблады жалтыркай чазы... Фотоаппарат «лейка»..., «Паркер» фирмада эткен автоматический ручка.

Начальник ручканы база катап айкаптап көрөлө, каткырып, бажын жайкап ийди:

— Сүме де болзо, эски: ручка эмес, жаңыс адар колмылтык...

Оштү кезикте ого удур тудуп алган мылтыктын ла автоматтын оозы жаар, кезикте жажыл погонду офицер жаар, ол эмезе мандайынын алдынан кылас эдип, үлүш таштарга жара тартылып калган кийимдү иит сержант жаар көрүп турды.

— Таблеткадагы кофе сууга жибип калган — деп, начальник ошон ары айтты. — Кавказтын картазы, эки беристенин, орус тилле... Чеснок... Галеттер... Онды-ый — деп, нени де күннин жарыгына көрүп, капитан чөйө тартып айтты. — Күрөң өңдү суйук немелү ампула. Ол не болгонын лабораторияда билип алар.

— **Нөкөр капитан, көрзөгөр! Бу кандый прибор?** — Савин **начальникке** кемжүлү, стрелкалу кандый да тегерик коробканы туда берди. — Бу компаска түнгөй эмес...

— Бу ба? — деп, начальник коробканы алды. — Бу электроконтактный взрыватель. Турист кижиге кереги жок неме.

— Же база кижиле! — деп, Петр, өштү жаар кату көрүп, токтодынын болбоды.

— Жаңыс эмес, үч кижиле — деп, начальник түзетти, диверсанттын тонын сөгө тартала, кыбынан келиштире жазап салган эки советский паспортты ла талайчынын бичигин чыгарып келди.

Оштүнинг шырказы жаан эмес, ол бойы баргадый болды. Петр дезе бир де алтам басып болбоды.

— Менин бөрүгимди алып алыгар — деп, оны нөкөрлөрүнүн күчтү колдоры көдүрүп чыгарда, ол сурады. — Ол ондо, жылым таштын кийининде, мүркүттин уйазында.

VI К Л А С С

КҮСКИ АР-БҮТКЕН.

Л. Кокышев.

КҮС.

Күрен, тымык боочыда
Күртүктер ойноп баштады.
Кереес чогын сары күн
Кедери мееске таштады.
Ұлтүреген өлөң отоорго
Ұшкүрип уйлар баргылайт,
Көлди бүркеп, тумандар
Көжөгөзін тарткылайт.
Соок күндерде сүрдүрип,
Солун куштар сыгырат.
Туманга азып, сүрнүгин,
Турна ачу кыйгырат.
Жаланда турган ак кайын
Жараш жайды түженет.
Жағыскан анда белгелеп,
Жалбырагын түжүрет.
Қыштың қары қайылар,
Қырланда катап күүк әдер.
Жажыл бүрин шууладып,
Жайлуга катап жас келер.

А. Адаров.

КҮСКИ САЛҚЫН.

Күски салқын күүлеп, кожондойт,
Күрен төңдөр үстеле учат.
Жалы жайылған аргымақ аттый,
Жалан чөлди кечире казалайт.

Ыраакта тайгалар калын булуттарла
Баштарын ороп, карарып тургулайт.
Кулузын өлөннинг баштарын бүктеп,
Куйун айланып, тенериге чыгат.
Өлөңди чабала, обоолоп салган,
Ашты кезеле, тартып апарган.
Калганчы жалбырактар кейде учат,
Күски салкын ачу сыгырат.

С. Суразаков.

УЧ АНЧЫ.

Бир школдо үч нөкөр уулчак болгон. Бирүзи Адучы, экинчизи Экей, үчинчизи Темдек. Үчүлөзи бежинчи класста үренген. Кышкы каникул једип келерде, школдон јанып браадып, Адучы нөкөрлөрине айткан:

— Эртен слер мени көрбөс туругар. Мен андап барарым.

Адучы анчы болгонын Экей ле Темдек билбей. Ол кыштайын ла койондорго тузак салган. Керек дезе, адазынын «тоз» мылтыгын да јүктөніп алып, кырга чыгатын. Је мылтыкка не-не атканы керегинде бу өйгө јетире табыш угулбаган.

— Нени андаарын? — деп, ончозынан јабыс сынду Темдек јилбиркеп, сурады.

Адучы бу суракты сакыган. Айдып ийзе, уулчактардын кай-кажары јарт. Је ол мыны јаан керекке бодобой турган аайлу айтты:

— Койондор сүрүжерге күүнүмө тийген, эмди барып элик адып алайын деп турум.

— Чын эмеш пе? — уулчактар көстөрүн тазырайтып ийдилер.

— Чын эмей аа. Бу ла Төстөктө эликтер толтыра дежет не. Барып бирүзин адып албай, мылтык бар да.

Уулчактар ого күйүне берди. Кажызы ла айдар сөстөрүн таппайт.

— Сен бисти кожо алган болзон кайдат — деп, Темдек чала ижемјизи јок унчукты.

Уулчактар кожо барарга суранарын Адучы ажындыра билбей. Је јөбин берерге мендебейт.

— А сен андап билерин бе? — деп, ол Темдектен сурады.

Темдек јиткезин тырмады.

— Бу өйгө јетире андабадым ла, је јайгыда беш көрүк тузактап алгам. — Темдек керек, айса, келиже берер деп сананды.

— Көрүк тудары неме эмес, — Адучы колыла јангыды. — Ол тенек, бойы бажын тузакка сугуп јат.

— А мен тайгылымла јайгыда јаан эрлен өлтүргем — деп, Экей эрмекке јара киришти. — Айлыма экелеримде, таадам: «Ба-таа, јееним јердин айузын өлтүртир» — деген.

— Эрлен де андаары неме эмес, — Адучы мыны да керекке албады. — Оны ийт тутпай, сен туткан эмезин.

Темдек ле Экей анчы эмес болгылаганын эмди бойлоры да ондоп, унчукпай бардылар. Адучыга нөкөрлөри ачу боло берди. Кандый да болзо, озор баштапкы класстан ала најылажып келген. Уредү јанынан Экей ончозынан артык, уроктор бүдүрерге Адучыга јаантайын болужатан. Темдек, кичинек те болзо, онын адаанын алатан. Онын учун бир кезек сананып браадала, Адучы унчукты:

— Је кунукпагар, уулдар. Бис најылар болгон учун мен слерди эртен кожо алып јадым. Слер эликтер агыртарыгар, мен дезе тозуулда отураарым. Аткан эликти үчү үлежип аларыс.

Экей ле Темдек коркушту сүүндилер. Экилези, көстөри суркуражып, колдорын Адучыга сундылар:

— Сен бистин чындык најыбыс эмтиринг — дедилер.

Эгирде Экей ле Темдек чаналарын сүрткүштеп, кайыштарын быжулап, тышкары толукка јөлдөп койдылар. Уйуктаар алдында кажызы ла узак сананып јатты. Баштапкы ла катап элик андап брааткан улуста кандый уйку болзын!

Эртезинде озор түрген-түкей ажангылап алала, кармандарына бир болчок калаштан сугуп, бир өйдө Адучыга јеткилеген. Адучы ту кажы јерде турала, озорды сакып отурган эмтир. Уулчактар једерде, оройтып тураар деп, озорго адылып ийди.

Уч нөкөр эмди чаналу ээчий-деечий Төстөк јаар түрген бардылар. Јолой, јаан анчылар чылап, эрмек-куучын јок, унчугушпай баргылайт. Төстөккө једеле, оны үч катап эбиргилеп келерде, бир де элик көрүнбеди. Керек дезе койон до учурабаган. Адучы ачынала, токтой түжүп, айтты:

— Бу мында Манақ өбөгөн андайтан эди, ончо эликтерди кырып барган аайлу. Эмеш ырада барактар.

Озор база үч кырлан ажып ийдилер. Тал түшке једе берди, је бир де тынду туштабады. Уулчактар чөкөндилер. Адучы тижиткүре сыйт этире түкүрип айтты:

— Мында эликтер кайдан келет? Улустын ла мекелебес немези јок.

Уулчактар јанар алдында калаштарын јидилер. Бу өйдө төртинчи кырланнын күнет јаны јаар көрүп турган Темдек арай ла калашка карылбады.

— Уулдар, ту ол карантыда үч неме кыймыктанат. Ол не?

Уулчактар жаңыс үнле:

— Кайда, кайда? — дешкиледі.

Темдек сабарын уулап көргүзип берерде, Адучы жалмажын чабынып ийди.

— Уулдар, элик колго кирген эмтир! Кажыбыска ла бирден келижер! — деди.

Адучы чаназын түрген чечеле, уулчактарды артызып, бойы чырым кардын үстиле мылтыкту жылып барды. Арткан уулчактардың да, Адучының да жүректери тирсилдежип турганы коркушту. Жүс кулаш кире жетпей туруп, Адучы бери жанында турган жаан куранды талдап, мылтыгын уулады. Узак шыкап жадала, маажыны тартып ийди. Куран: «Бу не?» — дегендий, бажын кенете көдүреле, ары-бери көрди. Онон Адучыны сезеле, туура калып, кырды өрө шунгуй берди. Экүзи болчок соорыларыла болчондоп, оны ээчий мантады. Адучының кулагына куранның багырганы ла угулып калды.

Уулчактар кийнинен баскылап келерде, Адучы бурулу айтты:

— Байла, балу аткан ошкожым. Же бистен кайдаар ыразын! Једижип албай!

Ол чаназын түрген кийеле, озо жүткүди, ээчий Экей ле Темдек мендедилер. Кырдың бажына чыгып келгилеерде, ары жанында, олордың алдында койу агаш јатты. Эликтердин изи оноор кирген эмтир. Адучы, анчылардың жааны болуп турган кижі, бойының шүүлтезин озо айтты:

— Мен төмөн, ағаштардың ары жанына, көндүрө барып, анда тозуп алайын, слер десе эмди ле эликтердин изиле барып, агыртыгар. Ол тушта керек быжу болор.

Анайда айдала, Адучы кобыны төмөн чип-чике јынгылады. Ағаштарды өдөлө, агычактын кырында турган жаан тонул тыттын төзине токтоды. Агычакта терен күрт јатты. Адучы мында бир кезек сакуп турды. Онон јенилденер күүни кенете једип келерде, чаназын ла мылтыгын тытка јөлөйлө, туура басты. Кардын үстине отуларда ла, кырдагы уулчактардың табыжы угулды «Күрүмдер эмеш сакугылап алза кайдар» — деп, Адучы кыјырантыды. Бу ла өйдө оның кийнинде кем де јөдүлдөп ийди. Адучы селт эдип чочыйла, кенете кайра бурылза, байагы үч элик ағаштардың кырында оны кайкап көрүп, бу ла жанында тургулаары. Адучы манзаарып, эдер немезин таппай, кыймыктанбай, олорды көстөп алган отурды. Ичинде бойына бойы ачынып турганы коркушту. Эликтер оны ајыктап көрүп-көрүп тура ла, колында мылтык јок болгонын билгилеп ийгендий, удуга төрт-беш алтам базала, онон кенете ле жанынча мантап өткиледи. Адучыны арай ла јыга табаргылабады. Адучы шалмарын түрген-түкей тартып, кыйгы-кышкыла кийнинен ары жүгүрди.

База ла көрзө, эликтер күртке түжүп калтыр. Адучыга мылтык аларга жүгүрөр керек, же ол десе жүгүрип барган ла бойынча, жаан куранды айра минип, эки мүүзинен тудуп алды. Куран өрө жүткүп те турза, Адучыны чачып болбойт. Адучы оны тирүүге ле тудуп алар санаалу. Мүүзинин кодырлары онын алаканына коркушту ачу кадайт, же Адучы куранды божотпой, тудушканча ла. Бу өйдө агаштардан чыгып келгилеген Экей ле Темдек керектин аайын көргүлөп ийеле, жеңүлү кыйгырала, Экей керекшинди, Темдек чаапты тударга жүгүрдилер. Же экилези оройтып калдылар: керекшин ле чаап күртти албан-күчлө өдөлө, онон ары мантай бергиледи. Айдарда, уулчактар куранла тудужа-тудужа, күрттин кырына једип брааткан Адучыга болужарга мендедилер. Же бу өйдө куран, керек коомой болуп браатканын сезип ийгендий, Адучыны кенете мүүзиле кайра чачылта соголо, күрттен калып чыкты. Оны тударга тап эткен Экейдин јодозына кийин буттарыла јаска тееп ийеле, керекшин ле чаапты ээчий ойлодо берди. Адучы ла Эркей ачуга чыдашпай, кардын үстине тоголоныжып арткылады. Керекке алдыртпаган Темдек уулчактарды мендедип, кышкырат:

— Түрген, түрген, уулдар! Ыраак баргалакта, база ла сүрүжели!

— Э-э, бойын сүрүш! Биске једер! — деп, Адучы ыйламзырап, адылды.

Ол жүк ле арайдаң турала, чаназын кийип, мылтыгын жүктенеле, унчукпай, өзөктөгн јол јаар ууланды. Экей ле Темдек оны ээчий баскылады.

Деремнеге олор бозом энирде јеткилеген. Туразынын јанында турган Экейдин таадазы уулчактарды көрүп ийеле, омок үнденип айтты:

— Ме, анчылар јанган! Аткан-тутканаар кайда?.. Ээ, аай болбогон туру не... Је кем јок, андый да неме болуп јат. Турага кирип, изү көчө ичигер.

Түжине ле жүрүп, аштап калган уулчактар, турага кирип, Экейдин јааназы уруп берген эттү көчөнн тойо ло ичип алдылар. Онон, сагыштары эмеш јарый бергилеерде, Экейдин таадазына андап жүреле, не болгонын, бой-бойлорынан сөс блаажып, куучындадылар. Карган угуп-угуп отурала, учында Адучыдан, көзин шыкап, каткырынып, сурады:

— А сен мылтыгынды тыттың төзинде не артыскаң?

Экей ле Темдек база кайкаштылар:

— Чын ла, мылтыгынды не таштаган?

Адучы төмөн көргөн көзин өрө көрбөди. Онон карган стенеде илип койгон топшуурын алды.

— Же, уулчактар, мен слерге бир чөрчөк кайлап берейин, угараар ба? — деди.

— Угарыс, угарыс, — деп, уулчактар айтты.

Карган көксин кенидип ийеле, топшуурын согуп баштады:

Ак тайганын колтугында,
Аржан суунын жарадында
Атту-чуулу анчы улус —
Үч баатыр журтап жатты.
Бууй-бууй-буй!
Кышкы бйдинг ортозында,
Кызыл күнис чыккан тушта
Үч баатыр чана кийип,
Элик андап барган эмтир.
Бууй-бууй-буй!

Уулчактар чөрчөкти угуп отурар болгожын, үч баатырдын андаганы олордын андаганына сүрекей түңей эмтир. Олор тыг кайкажат. Керек дезе, Адучынын да жажырып айтпаганына түңей жер бар:

Аай айса болор эди,
Аннын тыны кыйылар эди,
Же тозуулдагы жаан баатыр
Мылтыгын тытка јөлөп ийип,
Туура басканын канайдарын.
Бууй-бууй-буй!

Карган кайлап божойло, сурады:

— Же, чөрчөк жарады ба?

— Сүреен јилбүлү чөрчөк эмтир! — деп, уулчактар айдышты.

— А баатырлардын аттарын билереер бе?

— Чын ла, слер аттарын не адабадаар?

— Аттары мындый.

Карган топшуурын катап ла согуп, кайлады:

Улустан угуп јүреримде,
Жаан баатыр Адучы дешкен,
Ортон баатыр Экеј дешкен,
Эн кичүзи Темдек болгон.
Бууй-бууй-буй!

Уулчактар јирр ле каткырыштылар.

— Бис элик те атпаган болзобыс, је чөрчөккө кирдис — де-
жип, сүўнижип јандылар.

КАРА ТҮЛКҮ.

Якутиянын элбек агаштарынын ортозында бир катап кыш-кыда кара түлкү табылып келди.

Кара түлкү каа-жаа ла көрүнөтөн, кезик жерлерде ол чек жок. Олордын терези бастыра аңдардын терезинен баалу.

Бастыра аңчылар тийин адарын, керек десе кишти де аңдаарын таштап ийеле, бастыразы бу түлкүнинг кийнинен сүрүштилер.

Ак кардын үстиле мантап жүргөн кара түлкүнинг терези ыраактан көрүнөт. Онын учун жеткерге кирбеске, кара түлкүгө сүрекей сүмөлү ле көскүр болор керек. Ол сүрекей сүмөлү болуп, аңчыларга атыртпай ла олордын салган чакпыларын сезип, бир де жеткерге учурабай жүрди.

Табынча аңчылар чөкөнө берип, түлкүни сүрүжерин таштап ийеле, тийин, киш ле оноң до өскө аңдар аңдап жүрдилер.

Je бир ле јиит аңчы түлкүни истежерин токтотподы.

«Кем јок, шыралазам да, мен оны түней ле тудуп аларым» — деп, ол сананды.

Түлкүни турумкай истеже берди.

Аңчы кара түлкүни истежип эбирип келгенде, кара түлкү онын изин истеп, кийнинен база эбирип келетен.

Јиит аңчы түлкүнинг сүмезин сезип алды.

«Кем јок, кийнимнен бас ла. Эбирип турган јолыма мен чакпылар салып, айалар тартып койоло, бу ла ок јолло эбирип турарым. Бу тушта сен менин колыма кирерин».

Анайып јиит аңчы эдип салды.

Јолго чакпыларды салала, көрүнбезин деп, карла сееп салды. Айаларды тартала, учуктарды јолды кечире керип койгон.

Эбирип турган јолыла базып жүрди.

Онын кийнинче кара түлкү база базып жүрди.

Бастыра чакпыларды ла учуктарды јиит аңчы чебер ажыра алтап басты, кара түлкү десе олорды ажыра калып турды.

Анайып олор айландылар ла айландылар, айландылар ла айландылар, учында аңчы арыйла, арайдаң ла базып жүрди.

Анайып жүреле, аңчы бир учукка болгобой тийип ийди.

Айа јастыгала, аңчынын будына тийди. Ол айлына јүк ле арайдаң једип барган. Кыжыла төжөктө оорып јатты.

Кара түлкү анайып жүре берген.

ТАЛТАР.

(Алтай чөрчөк)

Озо чакта Алтайда каранадый малду, кара агаштый јонду Ай-Каан јуртап јаткан. Ол бир колында кылышту, бир колында аткак камчылу јүретен. Камчызыла кижн соккондо, коронду јылан чаккандый болотон. Кара сагышту кааннан улустаң болгой ан-куштардын да јүреги коркыйтан.

Бир катап Ай-Каан одорлу јангы јерге көчөр деп, ончо улузын ла бастыра малын шакпыратты. Каан эки боро карчагазына айтты:

— Уч кўннин бажында, ай, тўнўр чилеп, толуп келзе, ончо куштар бери јуулыжып, меге јангы јерге көчөргө болушсын деп, менин тергеемди салкыннан тўрген эбирип, ологро айдып келгер!

Эки боро карчага канаттарыла талбып, каанга мўргўйле, тегери тўбине учуп чыктылар.

Јердин ўстин корыган эки кара тайгылдарына каан јакару берди.

— Аккан суудан тўрген барып, јеримнин андарын бери јуугар, јангы јерге көчөргө болушсын, — деди. Эки кара тайгыл кааннын јакарузын укканча да болбоды — туш башка манташты.

Уч кўннин бажында андар, куштар бастыра јуулыжып, кааннын јуртын јангы јерге көчүрерге белен болдылар. Јаңыс ла талтар деген куш серўн јыраада уйуктап, артып калды.

Кўн өнөлөп, бийиктеп чыгарда, Ай-Каан бастыра малын айдадып, јангы јерге көчўп атанды. Ончо улус, бастыра ан-куш ого келип болушты — ологдын ортодо јаңыс ла талтар јок болды.

Тал тўште талтар изўге чыдашпай ойгоноло, кааннын јакарузы сагыжына кирерде, тын коркыды:

— Эмди казыр каан менин буттарымды, канаттарымды кезип, бажымды ўзетен туру... Санаа-сагыш артыспас туру.

Коркыганынан улам талтар өлөндөрдн ортозыла јайканып јүгүрерин ундып, кааннын јурты јаар тўрген учуп барды. Је

кааннын журты болгон јерге једеле, там коркыды: айыл турган јерде соок кўл јадыры, мал турган јерде кургак тезек болды, кижинин, ан-куштын ўни бир де јерде угулбады.

— Эмди кўн көрбөс турум — казыр каан мени ак-јарыкта жүргүспес... — деп, талтар санааркады.

Онойдо сананала, каанга мўргўп, бир јаман кылыгын таштазын деп сураарга, онын барган јолыла талтар учуп барды. Онын алдынча агын суулар, бийик туулар, терең көлдөр өдўп, ыраак артып турды. Талтар учы-куйузы көрўнбес јаан саска једеле, улустын ўнин укты. Кааннын малынан бир кулун саска бадалып калган эмтир. Эки кул оны састан чыгара тартып болбой:

— Јалынан та-а-арт, та-а-арт! Куйругынан та-а-арт, та-а-арт! — деп кыйгырыжып турды.

Онойдо кыйгырыжып, олар кулунды чыгара тартып болбой турдылар. Талтар эки кулга болужайын дезе, былчыдып ийер болор деп јалтанып, јаңыс ўниле болушты:

Јалынан та-а-арт, та-а-арт!
Куйругынан та-а-арт, та-а-арт!

Кенетийин јер-тегери кўркўреди, јаан сас силкинди, ак-боро атту Ай-Каан качан ок једип келген турды.

Јўзи-бажы кара чач, эки көзине кан чагылган, тегери кўркўреген чилеп, кыйгырды:

— Кичинек кулунды чыгарып болбос не болгон јалкулар! Бажыгарды кезип, будыгарга саларым, будыгарды кезип, бажыгарга саларым! — Камчызыла талайып, көк тегерини јара сокты.

Кичинек талтардын јўреги арай ла јарылбады. Айдар сўзин таппай, јыраадан јыраага учуп, тўгўзўктўн тўгўзўккў секирип, ончозынан тын кыйгырып турды:

Јалынан та-а-арт, та-а-арт!
Куйругынан та-а-арт, та-а-арт!

Кааннын кулдары кулунды кенетийин чыгара тартып алдылар. Кулун сўўнеле, ўрў секирип, мантап барадала, каанды табарып, саска ийде салды.

Талтар дезе чочыганынан токтодынып болбой, тўгўзўктўн алдына јажынып, кыйгырып ла турды:

Та-а-арт, та-а-арт!

Эки кул токто деп кизиретсе де, талтар токтободы. Ол ўйдўн бери талтар јылу јерлерден јанып келгенде ле, барып амырабай да, јаантайын кыйгырып јўрет:

Та-а-арт, та-а-арт!

Ол, байла, саска бадалган кулунды чыгарарга болужат деп сананат ошкош.

Улус десе оны электегилеп, эмди де айдыжат:

— Тарт, тарт, тенек!

— Күчин жеткенче ле тарт!..

КӨЗҮЙКЕ.

Эне Алтайдын эмчегиндий
Эки тайга туруп жадат.
Эт эргектер бириккендий
Эки каан журтап жадат.
Эки тайганын ортозында
Эки кааннын малы, јоны
Эптү, јакшы эр-јажына
Јадып јадар эмди болды.
Қара тайганын тӱзинде
Қараты-каан журтаптыр.
Ак тайганын эдегинде
Ак-каан јадыптыр.
Буурайганча јаткылаптыр.
Бурулажып јамандашпайтыр.
Қарыганча журтагылаптыр,
Қара санаалу јуулашпайтыр.
Амадузын бириктирип,
Агдап-куштап кожо јүрет.
Аракы-чегенин ичижип,
Айрылышпас најы болот.
Бир тушта ол Алтайда
Тандакталып танг адарда,
Күрееленип күн чыгарда,
Эки најы — эки каан
Агдап кожо атангылаган.
Эки тайганын аркаларын
Эки күннен көргилеп.
Эш-неме таппадылар.
Қара-күрен мыйгактын
Тас колтыгы иле көрүнет.
Ай карагай саадагын эмди
Ак-каан чупча сокты,
Анга-кушка јаспай тийер
Алтын кастак огын салды.
Јарым кулаш кындагын
Јаак бойго јаба тутты.

Адардын ла кажы јанында
Ан тижизи кара мыйгак
Қижн чилеп эрмектенди:
«Андап неме таппай салып,
Ачуунда мени адып,
Курсагыңды тойдырарга ба?
Курантыңды јеткилдеерге бе?
Эмчек сүдим саамчып жүрүп,
Эрке чаапты карынданып,
Ээн Алтайыңа ан кожорго
Мен эмди јеткен эдим.
Эрке-Тана абакайың
Мен чилеп ок айы-күни
Једип келген жүрүп јат,
Эмчек сүди саамчып калган,
Эрке уулын сақып јат!»
Оны угуп, Ак-каан
Алан кайкап турала,
Аннан-куштан јаспас огын
Ажыра шыкап ычкынды,
Айлын көстөп јанып ийди.
Јол ортозын өдүп келзе,
Јон јакага јууктап келзе,
Караты-каан нөкөри
Мында база куру жүрди.
Эки наҗы тушташкылайт.
Қару сөзин угужат,
Қайкал сөзин айдыжат.
Караты-каанның јоругы
База калас, темей болды.
Қайкал деген куучыны
Јаңыс аайлу эмди болды.
Ого мыйгак база туштаптыр,
Онойдо ок айткан эмитир.
Айтканының јаңыс башказы:
Караты-каанның абакайы
Қарындаган балазы
Кереги јок бала болды.
Эки каан кайкажып,
Эрмек-сүмезин угушкылап,
Эки бойы јөп эттилер:
«Алтайдың аңы көспөктөп*

* Көспөктөп — ажындыра билип.

Айтканы чын болгожын,
Эки баланы эр-жанына
Эш эдип журтаттырар.
Жамандажып айдышпас
Жанына нак куда болор.
Жаак бойго тажышпас
Жакшы на́йы улус болор»—деп,
Акту сөслө чертеништилер.
Коштоныжып јелип ийдилер.
Анча-мынча болбогондо,
Ат үдези јеткелекте,
Ак-каанның журтына
Карузышкан каандар
Једип келген турдылар.
Ат чакыга једип, экү
Јарыш кептү тўштилер.
Ак өргөгө киргелекте,
Айыл ичинде үн уктылар.
Баатыр уул чыгып калтыр,
Багыру үни јарып калтыр.
Оны угуп, эки на́йы
Омок эмди көрүшкилейт.
Оны јокко сүүнгилейт.
Қаалгалу кара эжикти
Қайра салып, ачылайт,
Тектиргелү темир бозогоны.
Тен баскылап алтагылайт.
Ак өргөнің ичинде
Айыл бойдын эпшиде**
Эрке-Тана абакайдын
Сол қарында эр бала
Эмчек сүдин эмген јадат.
Эки на́йы — эки каан
Эмди болзо экилези
Құмұш болуп јарыдылар,
Құлұмзиреп катқырдылар.
Эки бойын көрүшкилейт,
Эк-жаак окшошқылайт.
Эрке-Тана абакай
Эмчек баланы уйуктадала,
Алтын столын јылдырат,
Алама-шикир аш салат,

** Э п ш и — айыл ичининг үй улустың јарымызы.

Эки каанды күндүлейт.
Яш баланы ойгоспоско
Жарым үнле эрмектежет.
Жаан табыш эткилебей,
Жаныс тажуур аш ичкилейт.
Узак олут этпедилер,
Караты-каанның айлына
Барар дежиң жөптөштилер.
Тутканча да болгон жок,
Туруп айылдан чыктылар.
Аттарына омок минип,
Атандылар нажылар.
Караты-каанның журтына
Ары болуп желдилер.
Эзин соккон кеберлү
Эки баатыр барып жадат.
Одорлу жерге ат откорбой,
Жажанду жерге жаткылабай,
Кара тайга колтыгына
Жедип келген турдылар.
Караты-каанның журтына
Жууктап келген жүрдилер.
Анча-мынча болголокто,
Ат чакыга жеткилейт.
Эки нажы эмди болзо,
Ээр каштан тайангылап,
Мендей-шиндей түшкилейт.
Эки атты буулагалакта,
Эжик ачып киргелекте,
Эмчек бала эмди база
Ыйлаганы жарт угулды.
Кайа болгон кара өргөзинин
Қаалгалу кара эжигин
Кайра салып ачтылар.
Артулаган алтын бозогоны
Тен алтагылап кирдилер.
Айыл төри эпши жанында
Қол кабайда жайканып,
Қан качары* кызарып,
Балтыр кежик бала жадат.
Алтын-Сырга нажыларга
Қереги жок деп айдып турат.
Эки нажы — эки каан
Анның чокум көспөктөгөн

Сөзин эмди ас алынып,
Алан-теленг кайкажып,
Эмди болзо эки бойы
Эркетендү сүүнижет,
Эптү-жөптү эрмектежет.
«Ас ла салза, алты күннен
Албаты-жонды жуур,
Эки балага ат ададар,
Эптү-жөптү куда эдер.
Тууга тендей эт туураар.
Талайга тендеп аш эдер.
Эки баланы алыштырып,
Олор ортодо той эдер» — деп,
Эптү-жөптү эрмектештилер.
Узун куучын айдышпай,
Узак олут этпедилер.
Эзендежип, жакшылажып,
Эки башка айрылдылар.
Ак-каан эмди болзо
Эрке-Тана абакайына
Једип келген, оноң ого
Эрмек-жөптин бүткенин
Мендей-шингей айдала,
Албаты-жонына јар эдет:
«Бала јокто бала бүтти,
Баатыр кептү уул чыкты.
Онын адын адаар деп,
Албатымды жууп турум.
Тергү-тегү бүткенде,
Эки најы — эки каан
Экилези эли-јонын
Бирге јангыс жууды.
Балтыр кежик балдарды
Јангыс эдерге экелди.
Алты конок өткөндө,
Албаты-јон кара јыштый,
Ат тыныжы куу тумандый,
Јуулып келген мында болды.
Эки эне эки баланы
Кучактанып, иле јерге
Јергележе отурдылар.
Эки најы — эки каан
Эли-јонын аралагылап,
Экү коштой јортуп јүрет,

Эрмек-сөзин айткылайт:
«Эки балага јакшызынан
Эптү јараш ат адагадый
Эли-јоныбыстан кем чыгар?
Јараш атты айдып берзе,
Јазымы јок сый алар.
Шоодып јаман адагандар
Јаагын јара тажыдар».
Анча-мынча болгондо,
Јажы јүске једе берген,
Јаагына чырыш түже берген,
Қарыыр јажы једип калган,
Қатан-сөөги божоп калган.
Аксагал апшыйак чыгып келди,
Агаш тайагы чыкырт этти,
Анча-мынча туруп јада,
Акту сөзин айда салды:
«Баатыр кежик эр бала
Ак-кааннын уулы эди,
Эрке-Тана энези эди.
Јарындуга туттырбас,
Јаактуга айттырбас,
Күчи омок баатыр болзын,
Тили эптү чечен болзын.
Онын элде жүрер ады
Көзүйке деп јарлалзын».
Апшыйактын айткан сөзи
Албаты-јонго јарады.
Эки наҗы — эки каан
База да оны јараттылар,
Баалу сыйды апшыйакка
Берзин дежип јакардылар.
База анча-мынча болбогондо,
Јуулган јоннын ортозынан
Ээк-јаагы капылдаган,
Эди-каны кадып калган,
Отурганда, туруп болбос,
Туруп келзе, базап болбос,
Эки кејеге шымайган,
Эки чыткыды кажайган
Эмеген чыга базап келди,
Эптеп сөзин айда салды:
«Эки кааннын сурагына
Қару берерге не коркыыр?

Эптү жараш ат берерге
Калыктаң неге кемзинер?
Балтыр кежик кыс бала —
Караты-каанның балазы,
Алтын-Сырга энези.
Албатыда жүрер ады
Байан деп атту болзын».
Бу да атты албаты-јон
Буурзап јакшы јаратты.
Эки најы — эки каан
Карганакты сыйлатты.
Эмди болзо, эки каан
Эки абакайга једип келди.
Эки баланы бир кабайга
Эптеп јазап уйуктатты.
Јыргал-ойын болуп тура
Анча-мынча болгондо,
Атту улус јарыш этти.
Албаты-јон јуулган јерде
Эки каан кожо турды.
Ойын-јыргал көндүккенде,
Оны јок јаан јеткер болды.
Ак-каанның ак-борозы
Атыйлана туйлайла,
Ак-каанды таштап ийди,
Ак-каанның төбөзи
Ташка тийип ойылды.
Ого-бого јеткелекте,
Акту бойы өлө берди.
Јыргап турган калык-јон
Јылым кайадый тура берди,
Ак-каанның өлгөніне
Ачу тынып үшкүрди.
Кунукчыл сагышка алдырып,
Ак-каанды јуудылар.
Той-јыргалды токтодып,
Айлы-јуртына јандылар.
Эрке-Тана көөркий
Эмди өскүс јада калды.
Эмчек уулы Көзүйкеле
Ый-сыгытта отурып калды.
Караты-каан эмди болзо,
Карызыла терин арчып,
Қамчызыла јонына јагып,

Кату сөзин айдып турат:
«Кару баламды берер бояуп,
Кату сөзибис алышканыс,
Калын-каа јишкенин,
Эмди көрүп турганда,
Эрке-Тана абакай болзо,
Көзүйке деп уулыла кожо
Өрө чыкпас болуп калып,
Оскүс-јабыс артып калды.
Јуртта калган тул кадыт
Ондоп баштап Көзүйкени
Эр јетирип болбос болды.
Көзүйке деп өскүс уул
Көрүп болбос баштак болуп,
Ан кеберлү өзөр туру.
Кара јаңыс кызымды,
Кару јараш Байанды,
Ан кеберлү Көзүйкеле
Јуртадып артырып болбозым.
Бу быјарлу јурттан эмди
Ырап кедип барадым.
Анча-мынча ой өткөндө,
Ак-кааннынгу уулы эмди
Элчип-телчип база берди.
Эмчек сүдин таштап ийди.
База эмеш ой өдөрдө,
Балтыр кезик Көзүйке
Бала ойынга кире берди.
Ононгу эмеш ой өдөрдө,
Ондоу анчы боло берди.
Чагал агашты јара тартып,
Чана эдип кийип алат.
Јоон агашты бүктей тудуп,
Јаа эдип, андап јүрет.
Арка, меести керип јүрет,
Аннан, куштан адып турат.
Ак талайга кармак салып,
Амтанду балык тудуп алат.
Эрке-Тана энезин эмди
Көзүйке бойы азырап јүрет.
Јаш та болзо, јаан кептү
Аш-курсагын таап алат.
Јанып келзе, јаш балдарла
Қажык ойноп ол јүрет.

База бирде Көзүйке бала
Яш балдарла кажык ойноп,
Кажыктарын ойноп алат,
Олорды ачындырып турат.
Ол балдардын бирүзи
Ого удура айда салды:
«Баатыр күчтү уул болзон,
Байан катын алып албай,
Балдардын кажыгын блаап,
Бисле неге берижедин?».
Онын согында балдар ого
Шоотконду каткырыжат,
Көзүйке оны кайкап угуп,
Көдүре кажыгын ойто берет.
Ууре-јеле балдарыла
Өбн-бөкөн чыгарбады.
Онон бойы бура согуп,
Айылы јаар жүгүрди.
Ак өргөнин алтын эжик
Ача тартып, кирип келзе,
Эрке-Тана энези дезе
Аскан казанын чыгарып алган,
Аарчызын кырып отурат.
Оны көргөн Көзүйке бала
Энезинен аарчы сурайт.
Эрке-Тана энези эмди
Изү аарчыны аякка салып,
Эрке уулына берип турат.
Көзүйке аякты аларынан
Бозокойдон мойноп ийет.
«Изү аарчыны колло бербей,
Ур аякка не бередигер?
Аякка салган аарчынын
Амтаны да чыга берер».
Уулынын сөзине улуркап,
Энези аяктан аарчыны
Ууштап алып, уулына
Эркеледип берип турат.
Көзүйке эмди түрген-түкей
Энезинин эки колын
Изү аарчыга жаба тудат.
«Байан деген не кыс болгон?» —
Энезинен сурап турат.
Эрке-Тана абакайдын

Эки колы быжа берет.
Көзүйкенин сурагына
Каруу берер сөзүн айдат.
Бала бойы Көзүйке
Энезинин колын божотты,
Байан деген не кыс болгон,
Лаптап жазап сурап турды.
Андый кижиге бар болзо,
Айтпай, неге жажырадыгар?
Онын барган жерин меге
Неге айтпай турыгар?»
Эрик жокто Эрке-Тана
Эрке уулдын сурагына
Каруу берип айдып турат:
«Кемирчек сөөгүн каткалакта,
Келер жажын жеткелекте,
Алар кижиге бар болгонун
Айтпай сеге мен жүргеним.
Адан сенин тирүү тушта
Андап-куштап кожо жүрөр,
Айрылышпас нажылу болгон.
Онын ады Караты-каан,
Ол бисле айылдаш болгон.
Энеден сен чыгар тушта
Эт-карынды бирге жарып,
Эмчек сүдин жангыс эмип,
Киндигин болзо, бирге кескен,
Кирин болзо, бирге жүнган
Байан деп аттуу бала чыккан.
Ол балала слер экүни
Эленчекке бириктирер деп
Караты-каан ла Ак-каан
Куда-кубайды эдип салган,
Карын-карта жижиб салган.
Ол жыргалдуу той тужында
Жеткер болуп, сенин адан
Аттаң ажып, мойны сынала,
Ойто жанбас өлүп калган.
Караты-каан сенин кайынын
Оскүс-жабыс бис экүни
Базыгандуу жаман айдып,
Балазын алып, кача берди.
Кажы жерди көстөгөнүн,
Калак, балам, билбес турум».

Оны уккан Көзүйке эмди
Отуарга энчикпеди.
Отурып болбой, энезинен
Онон ары сурап турды:
«Албатыда атту болзом,
Арказына минер адым кайда?
Кижн ортодо журтту болзом,
Кийип жүрер тоным кайда?»
Эрке-Тана энези эмди
Эрик жокто айдып турды:
«Сенин минер адынды,
Сенин кийер кийиминди
Айдып берер күчим жок,
Алкап берер сөзим жок.
Албаты-жоннын жаказында,
Ак малдын куйузында
Карыыр-жакы жеде берген,
Жакык-сөзгн божой берген,
Куу чылап, баш кажайган,
Курут чылап, тиш саргарган,
Сенин адын адап берген
Седен күчтү кижн бар,
Арка-жоннын арказы
Аксагал өбөгөн бар эди.
Онон барып сурап уксаң,
Онду сөзин айдар болор».
Эрлү бүткен Көзүйке
Энезиле эзендешти.
«Эрикпестү болзын» — дейле,
Чыгып алып жүрүп ийди.
Арка-жонды аралап,
Акту бойы Көзүйке эмди
Карамтыгып, уйку жоктон,
Жара жойу базып ийди.
Айлык жерди бир күндүкке
Арыбастан өдүп турды.
Жылдык жерди бир айлыкка
Жылгыр базып өдүп жүрди.
Анча-мынча барып жадала,
Аксагалдын журтына
Жедип келген мында турды.
Алынчыкту агаш айылга
Аланзу жок кирип келди.
Эжик табыжын угуп алып,

Эригип јаткан Аксагал
От аяктаг туруп чыгып,
Кирген уулла јакшылашты.
Табыш-талын сураштылар.
Танышкылап, эрмектештилер.
Көзи јетпес Аксагал
Көзүйкени танып ийди.
Көрөр, угар јеткелекте,
Көнү сөзин айдып турды:
«Көзи отту, көкси ойлу
Көзүйке деп бала болзон,
Не суракту келген эдинг.
Не јорукка јүрген эдинг?
Улу сөстө уят јок,
Ууры этсе, быйан јок».
Оны угуп, Көзүйке эмди
Удура сөзин айдып турат:
«Энеден чыккан јаш балага
Эрке атты адаганыгар.
Оскүс-јабыс каларымда,
Эрке таадам болгоныгар» — деп,
Керегин оног сурап турат.
Аамайтый берген Аксагал
Акту сөзин айдып турат.
«Энеден сен чыгар күнде
Ээрлү адын јаныс чыккан.
Эди-каны тыгып, сениле
Қожо өзүп јүрүп јаткан.
Қалык ортого минип јүрер,
Қандый* конур ат болор.
Қанча түмен катанчылар
Қанјаада јүрген болор.
Аргымак аттын турлузы
Ак тайганын кырында.
Сени сақып турганы
Сегис јылдан ажа берди.
Оны тудуп алар болзон,
Оңду нөкөр ол болор». —
Оны уккан Көзүйке эмди
Отура ичи сүүнди.
Аксагалды кучактанып,
Акту күүниле окшоп ийди.
Аксагалла јакшылажып,

* Қ а н д ы й — кан ошкөш кызыл.

Айылдан чыгып базып ийди.
Эрке-Тана энезине
Једерге мендеп басты.
Ажуларда амырабай,
Ажып жүрет Көзүйке.
Кечүлерди кемирүлебей,
Кечип турды Көзүйке.
Аштаганын билбей жүрет,
Арыганын сеспей турат.
Анча-мынча базып жүрди,
Айлы-јуртына једип келди.
Эрке-Тана энезине
Эрмек-сөзин айдып берет.
Эрјине адын тударына
Эрлү бойы тергенет.
Алтан кулаш ак армакчы
Ач белине орой согот.
Түп эдегин эмди болзо,
Түре тудуп кыстанат.
Алын эдегин эмди болзо,
Айра тартып, кыстанат.
Айлы-јуртынан чыга базып,
Ак тайганын эмди кырын
Көстөп алып жүрүп ийет.
Анча-мынча болгон соңында,
Ак тайганын кырына
Көс јумала, көргөлөктө,
Чыгып барган мында жүрет.
Қышка, јайга бүри түшпес,
Қоңур куштар үн серибес
Темир теректин төзинде
Алтын чылбыр сүүретеген,
Көө куйак бөктөргөлөгөн
Қандый қоңур ат ондо
Шабыланып туруп јадат.
Оны көргөн эр Көзүйке
Ак армакчы чалмай тутты.
Ак-айастан чийе јанып,
Ат мойнына таштап ийди.
Қандый қоңур катқырып,
Қижи тилиле айдып турат:
«Ат тударга амадаган
Алып бойын кем эдинг?
Азырап салган адан кем?

Эмискен сенин энең кем?»
Оны уккан Көзүйке
Ойто армакчызын түре тудат.
Аттын берген сурагына
Каруу сөзін айда салат:
«Азыраган менин адам
Ак-боро атту Ак-каан.
Эмискен менин энем
Эрке-Тана эмеген болор.
Жорук жүрер адым жокто,
Жардыма кийер тоным жокто,
Ат көрүнип келерде,
Тудуп аларга санандым».
Оны уккан кандый конгур
Окуранып киштеп ийет,
Ого удура јелип келет.
«Ак армакчыла чалмадап,
Арка мойным өйкөтпө.
Қызыл эттең болгожын,
Қожо јарылып чыкканык.
Киндик тамыр болгожын,
Јаңыс күнде үскеник.
Түште болзо, койлогон,
Түнде болзо, нөкөрин
Мен болорым, Көзүйке.
Қызыл колло тудуп ал» — деп,
Кандый конгур айдала,
Қыл армакчыны туура таштап,
Көзүйкеге бажын сунат.
Өскүс-јабыс Көзүйке
Көстинг јажы мөлтирөп,
Көгүс бойы сүүнип,
Алтын чылбырдан ала койот,
Ат бажынан тудуп окшойт.
Јал куйругын јайа тудат,
Јараш түгин сыймап турат.
Эр бүдүштү Көзүйке
Эрјенезин једингенче
Айлы-јуртын көстөп алып,
Эмди бойы јанып ийет.
Эрлү бүткен Көзүйке
Эмди айлына јанып келзе,
Алтан јети алыптар
Алты чанак коштоп алған

Кöö куйак экелиптир.
Ат чакыга жеткелекте,
Сөс блаажып айдыштылар:
«Эттен жарылып чыгарында,
Эр киндигин кезилерде,
Кожо бұткен куйагын,
Көрнөө болот јепселин
Ак тайганын колтугында
Алып күчин жеткенче
Јаткан эди» — дештилер.
Эрке-Тана энези эмди
Ээк-јаагын сыймай алып,
Эрке уулын мактап айдат:
«Эрке уулым, Көзүйкем, сен
Эрте тушта адан сенин
Андап-куштап јанганда,
Ан јакшызын сен кирези
Талдап адып экелетен эди.
Өчкөн одыбыс камынган туру,
Өлгөн бойыбыс тынданган туру».
Эрке уулын, Көзүйкени,
Эрке-Тана сактап турат.
Тапкан андарынын алузын
Айлына экелерге эмди
Алып-күлүктерге бербей туруп,
Бойы алып кире берет.
Эрке-Тана эмди болзо,
Эриндери тартылыжып,
Эки көстөн јаш төгүлип,
Эрке уулына айдып турат:
«Караты-каан кайнын сенин
Кара санаалу кижии эди.
Кара бажынды базар туру,
Кайран бойын өлөр турын.
Оны барып некегенче,
Амыранып айылга јат.
Албаты-јондо алар бала
Јангыс Байан болгон эмес.
Јыш ортодон ан чыгар,
Јон ортодон бала чыгар.
Калак-кокый, барба, балам,
Бозокой сени божотпозым».
Онон ары Көзүйке
Куба чолдин түбине

Куштан түрген чурай берди,
Октон мерген уча берди.
Кускун учпас куба чөлди
Куйун кептү өдүп турат.
Сангыскан учпас сары чөлди
Салкын кептү өдүп турат.
База кезек барып жада,
Кандый конгур эрjene ат
Он кулагын олой салып,
Тенгери түбин шингеди.
Сол кулагын солой салып,
Жердин кадын шингеди.
Тепкен жерге терек бадар
Терен оро бүде берет,
Баскан жерге баатыр бадар
Балкаш оро бүде берет.
Айланайын Көзүйке бойы
Ат бажынан ажыра чурап,
Кандый конгур эрjenеден
Капшуунду сурап турат:
«Түште болзо, нөкөрим,
Түнде болзо, койлоом,
Нени билдин, нени сестин?
Өлөристи сестин бе?
Өзөристи билдин бе?»
Кандый конгур каруузына
Айдып турат аргыжына:
«Өлөристи сеспедим,
Өзөристи билбедим.
Караты-кааннын журтында
Қара туман кайнап калтыр.
Түмен тоолу албатызы
Той-жыргалга жуулыптыр.
Бүдүштү бойыбыс барарга
Бис экүге келишпес.
Онон улам менин жөбим:
Тал канзалу тастаракай
Сен болорын, Көзүйим,
Таакылу тас жабага
Мен болойын, Көзүйим».
Онон экү ангандылар,
Бүдүүлөрин кубулттылар.
Онон ары тастаракай
Таакылу жабагага минеле,

Чирик ээри кыырап,
Чырбагал камчызы шыйтылдап,
Кокпондодо желе берет.
Караты-кааннын журтында
Алып јүзи кызыл өрттий,
Ат тыныжы куу тумандый,
Јуулып калган мында турат,
Јыргал-коот кайнап турат.
Албатыдан тастаракайды
Ајыктаар кижі јок.
Онойткондо тастаракай
Албаты-јоннын кыйууна
Јабага адынан түжүп алат,
Чирик төнгөшкө буулап салат.
Јыртык тонын кымынып,
Табыланып отура берет.
Тал канзага таңкы азып,
Табылана тартып турат.
Ол отурган тастаракайды
Кылчас эдип көргүлебейт,
Кыныс эдип унчугушпайт.
Онойткондо тастаракай
Какшак шоорын алала,
Эргекпиле ойной берет,
Эрдибиле кожондоп турат.
Онын јараш кожонгына
Ондо турган албаты-јон
Каймыгыжа бербей кайтты.
Кандый да солун тас келгенин
Караты-каанга айттылар.
Оны угуп Караты-каан
Отурган јерден туруп чыкты.
Солун тасты өргөзине
Элчи ийип алдыртты.
Айланайын солун тасты
Анан-мынан капкылап,
Караты-кааннын өргөзине
Калбыр-шалбыр экелдилер,
От аягына отургустылар.
Тал канказын тиштенип,
Тас алаатылу отурат.
Таңаркаган Караты-каан
Бай ширедең түжүп сурайт:
«Кажы алтайдан келген,

Кажы алтайды көстөгөн,
Таакылу жабага минген
Тастаракай болотон?
Тойлу-койлу жерге келип,
Кандый табыскак айдазын?
Албатымды каймыттын,
Алыптарымды кайкаттын!»
Онын каруузына тастаракай
От айагында отура айдат:
«Чыккан жерим билбезим,
Тенип жүрген тас эдим.
Тойлу-койлу жер болордо,
Томык-самык челдеерге
Келген эдим, улу кааным,
Анча-мынча базып жүре,
Аш-курсагым тойордо,
Ал-сагыжым жарыырда,
Анча-мынча табыскактаарымда,
Эжикчилеригер мени тудуп,
Экелген эди, кааным».
Оны угуп, Караты-каан
Оны-терси жок каткырды.
Он тизезин чабынды.
«Кунан кулун сойоло,
Куртту таска беригер.
Эки тажуур аш колбойло,
Жаман таска беригер.
Элдин-жоннын ортозына
Эки жангыс кожонгыла
Аксак-бөксөк улустарды,
Көс жок сокор каргандарды
Соододып отурзын» — деп,
Жалчыларына жакарды,
Жаман шоодып каткырды.
Караты-кааннын эжикчилери
Кабыра тудуп, тастаракайды
Өргөдөн чыгара сүүретеп,
Элдин-жоннын ортозына
Экелип, акка отургусты.
Эргегиле шоорлоп,
Эриниле кожондойт:
«Караты-кааннын журтында
Калык жуулып, той эттир.
Кара жангыс Байан балазын

Эрге берип турган эмитир.
Казандагы сенин ажын
Кабортото соолуп калар.
Аркыттагы сенин ажын
Артары жок тонуп калар.
Торко тондор жаказы
Тожонтыырын көрөрм,
Караты-кааннын журты
Карга түшкенин көрөрм.
Сагыскан байдын тойына
Сагыскан түшкенин көрөрм».
Тастаракай онойдо кожондоды.
Албаты-жонды кайкатты.
Анча-мынча болгондо,
Калапту соокты түжүрди.
Аркытта урган ак чегени
Өзөгү өткүрө тоно берди,
Казанда жаткан канча ажы
Казандар түбин жара тонурды.
Түби жок талайлары
Сайын өткүрө чыт тонды.
Бийик жаан тайгалары
Өзөгинен жара тонды.
Караты-кааннын журтына
Калапту чак түже берди.
Албаты-жон ыйлашты,
Ак мал киштешти.
Көзүйке ойто жадалады.
Ак кар кайыла берди,
Ачу соок жымжай берди.
Жаш агаштар бүрленди,
Жайгы куштар кожондошты.
Арткан-калган тындулар
Ойто жана жыргадылар.
Айас тенгериде изү күн
Албаты санаазын жарытты.
Алтайынын көк өлөңи
Торко кептү ойто жайканды.
Эрлү бүткен Көзүйке
Ак өргөгө жууктап келди.
Эжик тутказын тутпай туруп,
Мындый кожонды чөйбө баштады:
«Чолмон көстү Байаным,
Чокүм сени качан көрөрм?

Јажы јангыс Байаным,
Балкашка колын уймалар јат.
Эрге барбаган Байаным,
Эрик јокто барар јат.
Алтын кайырчак ичинен
Качан чыгарзын, Байаным?
Ай кеберлү чырайынды
Качан көргүзерин, Байаным?»
Ол кожонды угала,
Алтын кайырчакта Байан кыс
Көзүйке үнин танып ийди.
Бар үниле кожондоп ийди:
«Көзи кара Көзүйкем,
Көдүре бойын көрүнзен.
Кайран бойын ийделү,
Кайырчактан мени чыгарзан».
Оны уккан Көзүйке
Ак өргөгө кире конды,
Алтан алты түлкүүрлү
Алтын кайырчакты ача тартты.
Ары көрзө, айга түней,
Бери көрзө, күнге түней,
Алтын чачак айланган,
Таң чолмондый көс ойногон,
Кызыл марал јаак күйген,
Байан көөркий чыгып келди.
Он колдордон јакшылаштылар,
Он јаактан окшоштылар.
Айы-күни јарыды олордын
Айдары јок ырысту болдылар.
Ак өргөдөн чыга кондылар,
Ары көрөлө, ойто көргөлөктө,
Алтан эки булунду
Ак өргө бүде берди.
Алты үйелү күлер чакы
Айыл јанына кадала берди.
Ол күннен ала дезе
Көзүйке ле Байан бир болды.
Отто казан сообос,
Көзүйке бойы јаш баатыр
Кандый конур адына минет,
Агдап-куштап јышка барат.
Аң семизин талдап адат,
Қиш каразын талдап өлтүрет.

Аткан аннын эттерин
Айлына коштоп экелип жүрди.
Байан деген кайран эжи
Башка амтанду курсактар жазайт.
Канча күндөр өткөндө,
Сангыскан байга барган айылчылар
Караты-каан бойы баштаган
Ойто келип жаткылады.
Эмди көрүп келгилеп жатса,
Өргөгө коштой өргө туру,
Чакыга коштой чакы туру.
Баатырдын канатту ады
Кандый конур эрjene
Эки кулак булутка чийинген
Жаңы чакы төзінде турды.
Көзүйке баатыр бойы дезе
Эки мыкын тайанган,
Тышкары ондо телчип турды.
Оны көргөн каандардын
Болчок жүрек селт этти,
Богоно сөөктөри божой берди.
Күнге көргөн немедий,
Көстөри олордын типилдешти,
Ат тискинин туткан колдору
Соокко тонгондый тыркырашты.
Ак өргөзине кирдилер.
«Кандый баатыр келген?» — деп,
Абакайынан сурады Караты-каан.
«Көзүйке!» — деп абакайы айдарда,
Көзи мандайына чыкты.
Тили бир кезекке чоколдонды.
«Оныла жуулажары жок», — деп,
Сангыскан бай кудазына айтты.
Эки куда мынайда жөптөшти:
«Кара аржан сууны
Корон эдип жазаар.
Кара коронды дезе
Аржан суу эдер» — деп,
Экү жөпти бүдүрди.
Ол керекти бүдүреле,
Көзүйкеге элчи ийдилер.
«Көргөн көзинг чолмондый,
Тынган көксинг тайгадый,
Эрлү бүткен эр бойынды

Айлыбыска кычырып турис.
Ажыбысты јизин деп,
Эрмегисти уксын деп,
Акту јүрегистен күүнзейдис» —
Кычыртуда онойдо айттылар.
Оны уккан Көзүйке
Кычыртудан мойношподы.
Барарым деп сөзин берди.
Јараш кебин кийинди,
Катан чүмин чүмденди.
Айланайын Байан эжи
Араайын јууктап келди.
Эки көзине јаш мөлтиреп,
Мындый сөсти Көзүйкеге айтты:
«Қара санаалу менин адам
Төрөөнзип сени алдырткан эмес,
Қара бажынды јок эдерге
Қара сананып алдырткан эмтир
Урган ажын ичпе сен,
Айткан сөзин укпа сен».
Оны уккан Көзүйке
Байан эжин окшоды.
Айткан сүмезин угар болды.
Қараты-каанның ак өргөзине
Једип келип мында кирди.
Ак кемирчек ширдекти
Ак өргөгө јайдылар.
Көзүйке ончозын көрүп отурза,
Оның алдына салган эт
Сары коронго кайнаткан эмтир.
Өскө табакта јаткан эттер
Тегин сууга кайнаткан эмтир.
Улуска көрүнбес кару најызы
Боскараны божодып ийди.
Боскара улуска билдирбей,
Табактарды солып салды.
Ондо отурган улустар,
Қараты-каанның кудалары,
Қараты-каан бойы кожо
Семис эттен јигилейле,
Көстөри јерге тийбей бардылар.
Отурган јерден туруп болбодылар,
Орын бажында кара коронды
Боскара база солыштыра

Эптеп салып койбой кайтты.
Көзүйке дезе салган этти
Тойо жибей мында кайтты.
Оны ээчий урган аракызын
Эзиргенче ичпей кайтты.
Кара коронды ичкен
Караты-каан опту бойы.
«Жакшы» кудазы Сангыскан бай,
Онон өскө көп улустар
Отурган јеринен туруп болбой,
Отту костый кызара бергиледи.
Темир чилеп када бергиледи.
Анча-мынча болбой туруп,
Кургак одындый јалбырадылар,
Куу кубары бурладылар.
Оны көргөн Көзүйке
Карсылдада каткырып ийди.
Аржан-кутук суула эмди
Кудаларын жазып ийди.
Арт учында мынайда айтты:
«Кижиге кара сананба — деди,
Килинчеги бойыгарга једер,
Санаалары кара эки куда —
Сангыскан бай ла Караты-каан —
Агаш саадак ол тудунып,
Барган баатыр кийнинен
Көзүйкенин такымына
Кулузын огын божодып ийди.
Көзүйкенин буды тижип,
Өдүкке батпас боло берди.
Айлына јанарын јаратпай,
Алтай ўстине тениирге сананды,
Аргалу эм табарга сананды.
Байан эрке эжине
Балулатканын айтпаска сананды.
Кандый коңур адына минип,
Јүк-јүрек деп јерге келди.
Јүк арайдаг адынан түшти.
Бут тижиги јүрекке јетти,
Баатыр санаазы кыскара берди.
Боскаразына мынайда айтты:
«Қару најым боскара,
Түрген-түкей Байанга бар.
Менин түбегимди айдып бер.

Кандый бир эм бар болзо,
Тутканча ла берзин деп айт».
Оны уккан боскара
Байан јерине једип келди,
Эки канадын талбып ийди.
Ак өргөнинг түнүгинен
Мында карап көрүп турды.
Байан јараш ол келин
Баатырларды тажып турды:
«Көзүйкени кайда эттигер?» — деди.
Онын кийнинде өргөдөн чыкты.
Боскара түжүп келди,
Комудалын айдып берди.
«Караты-каан сениг адан
Көзүйкенин будына аткан.
Бут тижиги көгүске чыккан,
Өлөрине једе берди.
Эм бар болзо, берзин деген.
Барып токтогон јери
Јүк-Јүрүк деп атту болгон».
Оны уккан Байан көөркий
Јүзүн-јүүр эмдер берди.
«Қалак-кокий, боскарам,
База ла катап барып кел.
Мынан јакшы эм берзин,
Түрген мен јазылдым.
Өштүлерле барып актажадым» —
Көзүйке баатыр онойдо айтты.
Оны уккан боскара
Ойто јана учуп ийди.
Караты-кааннын јерине јетти.
Эмди келеле, көрөр болзо,
Ончо улустар уйуктап јаттылар.
Байанды танып болбой турды.
Ак чырайлу келин јадарда,
Байан болор деп койнына кирди.
Эмди көрзө Байан эмес,
Караты-кааннын келди болды.
Ойто чыгарга јетпеди,
Караты-кааннын келди
Боскараны тудуп алды.
Қаанына түрген экелип берди.
«Көзүйке баатыр кайда јады,
Көдүрезин јазап айдып бер» —

Караты-каан јаан үнденип,
Боскарадан онойдо сурады,
Ай канатту боскара
Бир де сөсти айтпады.
«Билбезим» — деп бажын жайкады.
Караты-каан боскаранын
Канча јунгын јула берди.
Ондо до боскара унчукпады.
Ого ачынган Караты-каан
Темир тишти колго тутты,
Боскараны өткүре кадады,
Јалбышту отко жаба тиштеди.
Өлүп браадала, боскара
Кижиги тилиле мынайда айтты:
«Јүс теректинг төзи —
Јүк-Јүрүк деп јер,
Кару најым Көзүйке
Качан да мени ундыба!» —
Калганчыда боскара айдала,
Өлө бербей мында кайтты.
Оны уккан Караты-каан
Саңыскан байла сүүништилер.
Кал черүзин јепседилер,
Канча баатырларын јуудылар.
«Өлүп болбос Көзүйкени
Эмди барып өлтүрер» — дешти.
Јүк-Јүрүк деп јерди көстөп,
Күркүрежи јүрүп ийдилер.
Куу тоозынды чөйилтип ийдилер.
Эрјенелү кандый конгур ат
Билбес јерден билип ийди.
Ачуун тартынып киштеп келди.
«Өлбөс бойын өлөр турын,
Барбас бойын барар турын
Караты-каан ла Саңыскан-бай
Кара агаштый черүлерин айдап,
Аттар тыныжы куу туман,
Алыптар јүзи кызыл өрттий,
Ыраак јокто келип јаттылар.
Түрген меге минип көр» — деп,
Кандый конгур ат айтты.
Көзүйкенин алдына јада түшти.
Је Көзүйке баатыр албаданып,
Адына минип болбой салды.

Қандый конгур ыйлап ийди.
«Өлгөнинг сенин бу туру.
Мен агын сууның балыгы болодым,
Ал-тайганын кийиги болодым» — деп,
Қандый конгур айдала,
Туман болуп кайыла берди.
Турган изи артып калды.
Анча-мынча болбоды,
Қара ағаштый кал черүлү
Қараты-каан ла Сангыскан-бай
Једип келбей мында кайтты.
Көзүйкени көргөн бойынча
Көдүрезі ыраактан аткылады.
Аткан окторы эмди болзо,
Көзүйкеден бийиктей берди.
«Эмди байла, өлгөн» — дежи,
Ончозы мында жууктап келдилер.
Көзүйкени тударга санандылар.
Окко бөктөткөн Көзүйке
Јаткан јеринен тура жүгүрди.
Қара болот үлдүзиле
Олдоп, солдоп кезе берди.
Анча-мынча саат болбой,
Кал черүни үзе кырды.
Адакы учында келеле,
Қараты-каан ла Сангыскан-байды
Экилезин катай тутты,
Эки кырды ажыра чачты.
Эр бойы келип жығылала,
Эрик јокто бут шырказынан
Өлүп жүре бербей кайтты.

Айланайын Байан эжи
Алтан жүзүн эм јазайла,
Алама-шикир аш јазайла,
Бараан-боро адына минип,
Көзүйке јаткан јерге келди.
Көзүйкенин өлгөнин көрүп,
Көңкөрө јадып, ыйлай берди.
Јүрегін тудунып, кожондоды:
«Өлбөс бүткен эр эдинг,
Өлгөнинг эмди бу болды ба?

Барбас салымду баатыр эдин,
Барганын сенин бу болды ба?
Айлу јерге јуртабазам да,
Алыс јерге сениле јуртаарым.
Күндү јерде кожо болбозом до,
Күн алыста кожо болорым!» —
Эки күнге Байан кожондоды,
Эки күнге Байан ыйлады.
Учинчи күн келерде,
Тогус башту томырак бычагын
Ушта тартпай мында кайтты.
Эт-јүректин эмди төзин
Өткүре сайбай мында кайтты.
Кару эжи Көзүйкеле
Коштой јадып өлө берди.
Анча-мынча өй өткөндө,
Караты-каан ла Сангыскан-бай
Ойто мында једип келдилер.
Көзүйке ле Байан јангыс јерде
Өлгөндөрин олар көрдилер.
«Тирү тушта кожо јүрер,
Өлгөн јерге кожо јадар,
Кандый јанду улустар болгон?» —
Эки баатыр онойдо айдала,
Байаннын сөөгин алала,
Эки сууны кечире,
Эки тууны ажыра
Эмди апарып таштап ийдилер.
Ойто кайра келеле,
Көзүйкенин сөөгин өртөөргө,
Кок јок эдерге
Једип мында келер болзо,
Байаннын сөөги бир кайа,
Көзүйке сөөги бир кайа,
Эки јаан учардый
Мөңкү таштар мында турды.
«Олорды айрып болбос турус» — деп,
Караты-каан онойдо айтты,
Қара көмүрдий оодыла берди.
«Олорды јоголтып болбос турус» — деп,
Сангыскан-бай онойдо айтты,
Сангыс болуп кайыла берди.
Көзүйкени истешкен
Эки кааннын эмди јурты

Жүк-Жүрүк деп жерге,
Жүс теректин төзине,
Калганчызы бождоды.
Канча үйеге ундылбай,
Куучын болуп артып калды.

П. Кучияк, Н. Улагашев.

ҮЧ КЫС.

(Үзүктөр).

Түн. Жаан суунын жарады. Суунын чапкынынын табыжы угулат. Суунын жарадында кеме көрүнөт. Агаштар, чечектер, болчок таштар. Олордун ортозында кара анга жүзүндөш неме жадыры, Таг жарып клееди, не ле тындулар ойгонып жат.

Кенетийин Кажагай, Ортонок, Тоомчы сценанын сол жанынан жүгүргөчө чыктылар. Кажагай ол кара өңдү немеге илинеле көнкөрө жыгылды. Санг башка бүдүштү — Кумдузак тура жүгүрди.

Кумдузак: (чуулду) Слерде көс жок по, мен — Кумдузактын үстине базарга?.. Бу жажыма мени бир де кижиге слер чилеп тепсебеген!..

Тоомчы: (Ортонокко) Чын жеткерге эмди учураштыс...

Ортонок: Олөтөн жер жуудан тату деген, чын эмитир...

Кажагай: (мүргүп) Менин бир жаманымды таштагар, Кумдузак эжебис... жастырдым...

Кумдузак: (ойто жымжап) Слерди неме сүргөн учун, анайда тын жүгүрдөөр?

Кажагай: Бистин ада-энебисти желбеген жиген. Эмди, учында бир кичинек карындажыбысты жийле, бисти жиирге сүрүжип клееди... Кайдаар жажынарыбыс, айдып беригер, өрөкөн?

Кумдузак: Э-э, айдарда слердин кийнигерден желбеген клееди бе?

Тоомчы: (мендеп) Слер оноң эмеш те коркыбай жадыгар ба?

Кумдузак: Кичү де коркып турганым жок. Карын оны көрөргө эртеден күүним бар болгон.

Ортонок: (Тоомчыга) Бу база ла желбеген чилеп, мекеленип турган неме эмитир... (Кумдузакка) Бисти бу сууны кечирип койодоор эмеш пе?

Кажагай: Ол жетирген жакшыгарды качан да ундыбазым.

Кумдузак: Желбеген слерге жедишпес, коркыбагар.

Тоомчы: (Кумдузакка) Кечирер болзо кечиригер, кечирбес болзо бисти жигер!..

Кумдузак: Слер балдарым, жүрегерди базыныгар. Мен слерди желбегенге бербезим.

Тоомчы: Слер торт ло, јелбеген ошкош, мекечил эмтиригер.

Кумдузак: Мен бажым кажайганча, тижим саргарганча кижі мекелип көрбөдим... Мен слердег сок-јагыс сурак сурап угар күүним бар, кемигер каруун берер?

Кажагай: Мен.

Ортонок: (ачынып) Сенег өскө кижиде тил јок деп бодогон бедиг?

Тоомчы: Олор экүдег јажы јааны мен, мен айдарым.

Кумдузак: Бери мен јаар чике көрөлө, мениг көзим јараш па, јок по, айдып бер?

Тоомчы: Торт ло чайдын көзи ошкош, кызыл-чылбак...

Кажагай: (Тоомчынын оозын јаба тудала) Мениг эјем уйкузы јетпегенде, јалан төмөн эрмектене беретен кижі болгон, онын учун слер оны кичееп, тындабагар... Мен көрүп турзам, слердин көс, таг алдында чолмондый — мызылдап туру, энирдеги чолмондый — күйүп туру.

Кумдузак: (сүүнип) Алкышту бол, балам, көп јашту бол! Эмди мениг кулагым кандый деп, көрүп турыгар?

Ортонок: Бозу тушта соокко тоғоло, чолтыйып калган уйдын...

Кажагай: (Ортоноктын оозын јаба тудуп) Мениг бу эјем, курсак јибегенде јалан төмөн эрмектене беретен кижі болгон... Мен көрүп турзам, слердин кулактарыгардын бажы мениг энемнин кайчызынын бажындый — курч эмтир. Түги оттый, уккуры эликтій эмтир.

Кумдузак: (сүүнип) Алкыш болзын, балам! Ырысту бол јажыга... Эмди мениг тиштерим кандый деп, көрүп турыгар?

Кажагай: Адамнан бүткели, энемнен туулгалы слердин тиштиј тишти Алтайдын агынан да көрбөдим, албаты-јоннон до көрбөдим. Күски кардый апагаш эмтир. Күн өткүре чалып турар, ару эмтир.

Кумдузак: (сүүнип, Кажагайга) Алтан албатыдан талдап бар, көөркийим! Алып-бөкө уулдар тап, балам!.. Эмди мениг сыным кандый деп, көрүп турын?

Кажагай: Мен бачым үстине, түндейтен неме таппай турум. Коо бүткенин көргөмдө, ыргай сүмедий деп айткадый. Чыйрак бүткенин көргөмдө, айры туйгакту ан да једишпегедий, ай-канатту шонкор до једишпегедий эмтир...

Кумдузак: (тыг сүүнип) Мандык-торко тон кий! Албаты-јонго јараш көрүн, балам!.. Эмди мениг сырт-аркам кандый эмтир, көрзөн?

Кажагай: Аркагарда бүткен алтын түгигер айга удур јалтырајтан эмтир. Белигерде бүткен күмүш түгигер күн јаркынына мызылдап туру. Сыртыгардын бүдүмин көргөмдө, бу Алтайда ого түндегедий агаш табылбас деп көрөдим.

Кумдузак: (Кажагайды окчоды) Сенин бу айткан керсү ка-
рууларын учун бир тушта болужымды јетирерим!

Тоомчы: (Ортонокко) Бистин Кажагай, камык ырысты ончо-
зын көдүрип жүрүп болбос кижн болбой.

Ортонок: (Тоомчыга) Бис экүден артык сагышту кижн болуп
озолоп ло туру бүгүн... Акыр көрүжер ле...

Кумдузак: (кайкап) Мындый кыйгастаныжатан карындаш-
тарды мен көрбөдим.

Кажагай: Менин эки эјем уйуктабаган керегинде сагыштары
бойында јок. Ого үзери јелбегеннен база сүрекеј коркыган. (Ке-
нетийин салкын сокты. Айры-тейри јаман кыйгы угулат).

Кумдузак: Је, балдарым, јелбеген келип јат. Менин кеменле
бойыгар кече беригер... Мен јелбегенди бир кезекке мында
тудайын.

Кажагай: Алкыш болзын, слерге! (Кумдузакты окчоды).

Тоомчы: (коркып) Кемегер кайда?

Ортонок: Байадан барар керек болгон... Кейлежип, јелбеген
јеткенче, отурып калдыс...

Кумдузак: Коркыбагар, балдарым. Јелбегеннинг аргазын мен
бойым табарым (Тоомчы, Ортонок, Кажагай кемени алып, сцена
ары јанына жүре берди. Кайык эшкен табыш угулат. Салкын там
јаанап клееди).

Кажагайдын үни: Ойто бирде тушташканча, јакшы болзын,
јаан быйанду Кумдузак эјебис!

Кумдузак: (јагыскан) јакшы болзын, кыстарым!.. Јарындуга
тутурбагар, јаактуга айттырбагар! Кайык туткан колыгар, сыста-
базын качан да! Кандый да чулмус јеткерге, јендетпегер үргүл-
јиге! — (Бир кезекке колын јагып, үдежип турды). Је карын,
ырысту кыстар эмтир. Јаан чапкынды амыр өдө бергиледи. Эмди
олордын јыргалын мен кожо јыргазам, кайдар. (Кожондоп, би-
јелеп тура берди. Је салкын там ла јаандап јат).

(Кумдузак кожоны ла бијезинин ортозында, јелбеген тер-
леп-бурлаган чыкты).

Јелбеген: (Кумдузакты көрүп) Меге түңей бүдүштү неме бу
јердин үстинде база бар ок туру ине... Эй, үлбүреген, салбыраган
көлчүн! Мында келген кыстар кайда барды? (Кумдузак укпай
тургандый, кожондоп-бијелеп ле јат). Бу сенде кулак бар ба, ай-
ла јок по? (Малтазыла чабарга талайып келди).

Кумдузак: (јагы ла көргөндий) О-о, кандый јараш айылчы
келгенин мен көрбөй калгам? Баштаң-баш болзын, өрөкөн, отур-
ыгар. Менин күндүлү айылчым болорыгар.

Јелбеген: (тың) Сен төгүнеле менин алдыма јылбындаба!..
Айт, бери келген үч кыс кайда баргылады?

Кумдузак: О куда-ай! Андый ла кыстар келгенин көрбөдим.

Желбеген: (тың) Мени мекелеп болбозын! Ол кыстардын отурган, турган истери жадыры. Не керек төгүндөп турун?

Кумдузак: Слер меге үнигерди көдүрбегер! Мен слердин алган үйигер эмезим, азыраган балагар эмезим, жалы жок кулугар эмезим!.. Эрмектежер болзогор, жазап эрмектежигер, эрмектешпес болзогор, ары кедеери барыгар!

Желбеген: (малтазын талайып) Айтпас болзон, бажын кезип, будынга саларым, будын кезип, бажынга саларым!

Кумдузак: (жалакайланып) Акыр абагай, жаан ла үндү бололо, кижикоркыдып болбозыгар. Менин мойнымды кезип те ийзеер, үч кысты ошкош ло табарыгар жок. Онын ордына жакшыбыла араай эрмектежеели...

Желбеген: (токтоп болбой) Сениле сынзылыжып отуратан менде бош жок. Айт, кыстар кайда баргылады?

Кумдузак: Менин көзим кандый, жараш па, жок по?

Желбеген: Сенин көзин — көс туру ба, эбиреде ириндү, кызыл шылбак неме ле эмтир!

Кумдузак: Тиштерим кандый?

Желбеген: Сенин тиштерин база тиштер бе, өлгөн малдын сөөгиндий — куу, жаман агаштын будагынды — корсок-терсек!

Кумдузак: Колы-будым кандый эмтир?

Желбеген: Торт ло борсуктын колы-буды ошкош...

Кумдузак: Сырт-аркам, мойын-бажым кандый эмтир?

Желбеген: (тың ачында) Же сенде кижикөргөдий жакшы жерин бир де жок! Андый чирик жадык ошкош бүдүжинди, мынын кийнинде солун улуска көргүспей жүр!.. Же сен меге түрген айт: ол үч кыс бу түрген сууны канайып кечтилер?

Кумдузак: Мен слерди сен деп айдарга турум. Сен жаан да болзон, же олордый сүмени табарын жок. Олордын сүмезин айдайын дезем, айдарым, айтпайын дезем, албадап болбозын.

Желбеген: Айтпаган соңында, бу жердин тобрагына алыжа берерин. Айт, кандый сүмеле кечтилер?

Кумдузак: Мен сенин табыжыннан коркыйла, айдып турган эмезим, же айса бир тушта мени сананар болорын ба деп, айдып турум. Же тегин база катап айдып турум, ол кыстар жаш та болзо, сагыштулары сенен артык... Олор озо ло баштап өдүктеринин кончына толтыра кумак уруп алгандар, онын кийнинде белдери не жаан таш буулап алгандар. Адакы учында, комургайдан сал эделе, кожонго бу сууны кечкилей бергендер.

Желбеген: (ачынып) Тфу! Сананып та таппас сүме эмтир. Андый сүмени мен күнине жүс катап сананып табар эдим. Кайда кумак?

Кумдузак: Бу жады. (Бир эскин кумак алып берди).

Желбеген: Таш бар ба?

Кумдузак: Таш бар, сал эдетен комургай да менде бар. Мен жаантайын комургай салла ары-бери кечип, балыктап жадым.

Желбеген: Же, же жылбындабай, ташты түрген экел бери.

Кумдузак: Уктам! (барды).

Желбеген: (жаңыскан) Км... айла сүрекей ле сүмелеринг айдышпай турган эмтиринг. Тегин жерге, бу бир тижжи-оозы кыйрык немеле кейлешпей, баратан немени не деп айдар. Эмди кыстардын тату эдин жип отурбас бедим...

(*Кумдузак ойто ташту көрүнди*).

Кумдузак: Ташты экелдим, сал эдетен комургайлар суунын жарадында.

Желбеген: Же, кейленбей, менин белиме түрген буулап бер! ... Сондодым...

Кумдузак: (буулап) Жок, слер сондобозыгар. Кыстар эмди сүрекей ле болзо, суу ортозына жеткиледи бе, жок по ло болор...

Желбеген: Же, же түргендей буула! Менин сондоп жатканым коркушту...

Кумдузак: Бүткен.

(Желбеген, кончында кумаку, белинде ташту, ай малтазын тайанып, суу жаар барды. Кумдузак онын кийнинен көрүп туру.)

Желбегеннин үни: «Бу сал эдип, тагып койгон комургайлар бу ба?»

Кумдузак: Ол, ол... Онын үстине отурала, ай малтагарды кайык эдип эжип кече береригер!

Желбегеннин үни: «Онызын сенизи жогынан да билерим!»

Кумдузак: (желбегеннин эжип браатканын аяктап, кайтпагай ла деп, мендеп турды). Макалу, менин сүмеме кирди күлүк...

Желбегеннин үни: «Бу сенин салыг не керек быжырайт?»

Кумдузак: Кургак комыргайлар быжырашпай кайдатан. Коркыбагар ла!

Желбегеннин үни: «Сеге үретирейин деген эдим, уялбаста!»

Кумдузак: (Көрүп туру) Э-э, макалу суунын чакпынына жетиле... Ме, ол керек!..

Желбегеннин үни... Өлдим, өлдим!

Кумдузак: Албатыны жиген ачап желбегенге — сеге ол керек! Сенин ойиң жеткен! Эмди албаты — жайым, сүүнчилү жыргазын! (*Кожондоп, бижелей берди*).

А. Ередеев.

Л Е Н И Н

Айдып ийген сөзинен
Албаты күүни бириккен.
Жаңып ийген колынан
Жалкын оды чөйилген.
Жокту-гойу улусла
Жаба бүткен киндиктү,
Бака кептү байларды
Базып салган ийделү.
Партияла биригип,
Күнис болуп кубулган.
Жонноң чоғын ол алып,
Чактар түбин жарыткан.
Кижиликтин жүрүмү
Бирлик жолло баштаган.
Ортобыстан ырабас
Ойгор бүткен Ленин!
Онын улу сөстөри
Эрјинебис эм болды.
Онын айткан шүүлтези
Жүрегис болуп согулды.
Жаан буудак жолыска,
Жеңжип берер Ленин!
Жүрүмнин жолы табылбаза
Табыжып берер Ленин.

Аржан Адаров.

ЛЕНИН БИСЛЕ КОЖО!

Албаты жүрүмү байып жат,
Албаты жадыны жаранып жат —
Айдарда, Ленин бисле кожо!

Ак айаста — Гагариндер,
Көк тенгисте — бистинг эрлер —
Айдарда, Ленин бисле кожо!

Кулузын ордына аштар бүдет,
Кудай ошкош улус өзөт.
Электричество — арка-тууларда,
Эмди кажы ла малчы айлында —
Айдарда, Ленин бисле кожо!

Амаду учун, жалакай учун,
Ак санаалу жүрүм учун
Агару тартыжу там тынгыйт,
Ак-чек улус там көптөйт —
Айдарда, Ленин бисле кожо!

Кажы ла албаты тенг жүрүмдү,
Кажы ла албаты бойы жолду.
Кичинек-жаанын ылгабай жадыс,
Килемжилү кол бередис —
Айдарда, Ленин бисле кожо!

Төгүнге туштап төмөн көрбөй,
Казырга туштап, кайра көрбөй,
Бой-бойыска чике көрөдис,
Болчок жүректинг сокконын угадыс —
Айдарда, Ленин бисле кожо!

Өштүлөрдө коркыбас болодыс,
Өскө албатыларга болужып жадыс.
Ару нажылык — мааныбыс,
Амыр-энчү — ийдебис —
Айдарда, Ленин бисле кожо!

3. Воскресенская.

ОТТОР.

Жааш үч күнге улай жааган. Клумбадагы чечектер жытылып калган, түүнти сууларда салкын түжүрө соккон оогош ябло-колор кайкалап туру. Куштарда үн де жок. Жуттан улам суу кирип, чеденге једип келген.

Жут та, јеткер де бу кичинек агаш тураны чек олјологон-

дый. Бу жуукта ла июль айдын айас күндери турган, туранын ичинде сүүнчилү ле жарык болгон. Ульянов эштинг билези эг кару айылчыны — Владимир Ильичти энчикпей сагып турган...

Бу тураны Мария Александровна улустаң жадарга жалдап алган. Ол Москванын жанында, Пахра суунын жаказында, туруп жат. Эбиреде кеен ар-бүткен. Жол жаар жанында үч көзнөк. Туранын кийнинде фруктовый сад, кирнестени эбиреде дезе койу бүрлү ивалар тургулары. Садтын толугында — беседка, онын жанында крокет ойнойтон площадка жазалган. «Володя мыны көрзө, жашта өскөни санаазына кирер эди» деп, Мария Александровна сананат. Симбирскте, айлында ок чылап, Владимир Ильичтин кыбы эмди база мезонинде болор.

Мария Александровна бойы дезе көзнөгү жол жаар кыпта жадып алган. Балдарын сагып отурала, ол көзнөктөгү оморды бир канча минутка озо көрөр, түнде полицейскийдин сопокторынын алдында таштар кыжырт этсе, ол озо угар, жеткерди сезер.

Он ло күн мынанг озо, бастыра балдары жайымда, Владимир Ильич Сибирьден үчжылдык ссылкадан жанып келген, эмди бастыра түбек-шыра өдүп божогон деп, энези бодогон. Полиция Владимир Ильичти промышленный тос жерлерге жатпас эткен учун, ол революционный Питерге жуук болорго, Псковто токтогон. Жебрен орус городтон Россиянын бастыра толуктарындагы ишмекчи кружокторло, революционерлерле колбожып, ишмекчи класстын партиясын төзөөрин белетеген.

Май айдын учы жаар Подольско айылдап келеечи болгон. Же кенерте Владимир Ильичти Петербуртта база катап отургускан, отургалы экинчи недеде браады деп коомой табыш угулган. Мыны угала, Мария Александровна оорып, төжөктөгү дө туруп болбой барды.

Онын учун тура да сооп, карануйлай бергендий, ончо улус уур санаага алдыртып, сыны уурлап тургандый болгон. Керек дезе Фридка деп ийт те эмди ээзинин будынын жанында жадып алган, кулактарыла сескир серпилтип, керсү көстөриле ээзин тым айкайт, ээзинин санаалары эмди өскөдө деп ол биллип жат.

Мария Александровнанын кыбына врач келген.

Ажанар кыпта Анна Ильинична, Мария Ильинична ла Дмитрий Ильич врачтын чыгарын сагыгылаган айас, карындажын түрмеден канайда аргадаарын шүүшкилейт. Дмитрий Ильич медицинский бичик ачып кычырат — ол оору энезин жазып алар эп-сүме бедреп жат. Владимир Ильичти отургусканы — ончо революционерлерге сүреен жаан согулта, революционный партия төзөөри аайынча пландардын үзүлгени болуп жат. Же эжелери ле карындажы ого эмди бир де болужып бол-

бос: Мария Ильинична ла Дмитрий Ильич бойлоры бу јуукта түрмеден чыккылаган, Анна Ильинична ла онын эбөгөнн Марк Тимофеевич полициянын жос албас ајарузында...

Тышкары јааштын шуулты угулат, көзнөктин шилдерин төмөн тамчылар јолдолып агат, шилге үлүш јалбырак уур тийип түжет. Кирнестенин алдында куш куркулдап јат — сыйкылдажып турган тенек сыпушкаларын ајасканча јылу канаттын алдынан чыкпай отурыгар деп айдып турган ошкош.

Доктор Левицкий Мария Александровнанын кыбынан чыгып келерде, үчүлөзи ого удур туруп чыктылар.

— Энебистин су-кадыгы кандый, Вячеслав Александрович? — деп, жүрексирегенинен токтодынып болбой, Анна Ильинична сурады. — Канайда эмдесе јарагадый?

— Коркыбагар, коркыбагар, коркор неме јок. Ару кейле тынып, амырап базып жүргени ого эн артык эм болор. Је јаныс оны не де санааркатпас, туйук-сындырбас учурлу.

— Энем жүрегинен оорулу кижини, жүрүминде канча түбек-шыра көрбөди деер — деп, Мария Ильинична араай ајдат.

— Алтан беш јаш јажайтаны — ол су-кадыкка база ойын эмес ине — деп, Дмитрий Ильич кожот.

Доктор ээк сагалын сыймай тудуп, Дмитрий Ильичтин колындагы бичикти лаптап көрөлө, унчукты.

— Күндүлү коллега, эне кижинин жүрегинде не болуп турганын ла онын ийде-күчин кандый да медицинский бичиктен кычырып таппазыгар. Јүрекке эн јакшы эм — сүүнчи. Ээ. Энегерге туруп басса да, кем јок деп айткам. Эрген база келип барарым. Јакшы болзын!

Дмитрий Ильич докторды үйдеп барды. Левицкий онын јуук најызы болгон. Дмитрий Ильич Подольскко ссылгага келерде, революционный ижи учун университеттен чыгартырган студентти бүдүмјизи јок кижини деп јалтангылап, ишке алар кижини чек чыкпаган. Левицкий дезе оны болушчызы эдип алала, удабастан Ульяновтордын билезине тын карузып, бастыра жүректен тартыла берген.

Анна ла Мария — эјелү-сыйынду энези јаар барарга сананган — ол дезе бойы кийинип, таранып алган ологорго удур чыгып келди.

— Оорыгар кандый, энебис?

— Бүгүн јакшы — деп, Мария Александровна каруу берди. Ол бойын омок-седен, түс тудунарга сананган, је буурыл бажы билер-билдирбес селендеп турган. — Мен бүгүн Петербург барайын деп.

— Слер, оору кижини, канай тураар? Барбагар, эне, — деп, эјелү-сыйынду јайнап турдылар.

— Колды бош салып ийеле, сагып чыдажып болбозым. Айса болзо, Володянын керегин жеңилтип алар болорым ба? Жандармский управлениге суралта бичик бичиirim... Митенька, — деп, ол уулына айтты, — барып станциядан меге Петербурпка жетире үчинчи класстын биледин садып экел. Жылу кийинип ал, будын сууга өтпөзін — чеберлен. Күн де сүреен коомой, јут, соок.

Энези неге-неге амадаган болзо, оны кем де токтодып болбозын үчүлези јарт билер; эмди олор энези ого јүк экинчи класстын вагонынан отурзын деп сурагылап јат.

— Јок, јок — деп, Мария Александровна јөпсинбейт, — акчаны чеберлеер керек. Айса болзо, Володяга адвокат керек болор. Анечка, сен менин јорукка барарда кийетен платьемди белетеп турганча, бис Маняшала экү саквояж јуурыс.

Дмитрий Ильич плащын кийип, Фридканын мойынчагына кайыш једекти илдирип алала, вокзал јаар барды. Анна Ильинична дезе гардеробтонг энезинин кара платьезин чыгарып, ого ару јака көктөди.

«Көөркий энемнин тартыжуда кийетен кереес кийими» — деп, ол ичинде јылу сананат.

Бу платье байрамдарда кийерге көктөлгөн эмес, жандармский управлениелердин ле генерал-губернатордын приемныйларына кирерде кийерге көктөлгөн. Канча ла катап, балдарынын кем-кемизи түбекке түшкенде, энези олордын учун турумкай тартыжып баштайтан. Бу мындый өйлөрдө эненин јүреги канайда токтоныкпай согула берип туратанын ла, «Слердин сурагаарга јөп бербеген» деп кату сөстөрдиге угуп, канайда јап эдип тыркырай беретенин јангыс бу платье билер.

«Слердин јаан уулыгар түрмеде бууттырган» — деп, јүректин тазыл-тамырына жетире каарып айткан коронду сөстөрдиге эненин кулагы канча катап укпады деер! Је ол качан да санаага алдыртып, колды бош салып отура бербейтен, онын ордына ойто ло чичкечек сабарларыла ручканы бек тудуп, суралтанын үстине база катап суралта бичийтен. Суралта бичик јанжыккан јангы аайынча мынайда башталатан: «Быйанзак кааныс! Јалынып сурап турум...» Мындый суралта бичиктер управлениелердин архивтеринде тоозы јок јадып јат! Јаан јамылуларга канча ла кирип јүргөн. Ойто јанганда, јангыс айлынын бозгозын алтап јадып, үлүш платогын көстөнг алып, терен карманга сугатан.

Тышкары јааш шуулап јат. Сенектин алдында балдарлу куштын куркулдаганы угулат. Үлүш јалбырактар көзнөктинг шилине тырс эдип јапшынгылайт.

Кижинин јүреги калажырагадый үзүги јок шуулт өткүре эжиктеги кыпта күзүничек шыгырай берди. Айылдын ичинде

чек ле ургун жаашту жайгы жоткон өдө бергендий: кандый да жап-жарык, сүүнчилү боло берди.

— Эне! Володя келген! Эне!

— Володюшка! Балам! — Энези ого удур мендейт. — Су-кадык па сен? Жайымда ба?

— Мен кадыктан-кадык, чек жайымда, өйи-кеми жок ырысту — Владимир Ильич үлүш пальтозун чече согуп, энезин кучактай алат.

— Станциянын бери жанында келип жаткан — кап-чут учураштыс! — Сүүнгенине чек алаатый берген Дмитрий Ильич арай ла кыйгырбайт. — Көрзөм, бир кижжи келип жадыры. Балкаш та, түүнтини түүнти де дебей, анаар ла көндүрө келип жат. Коркушту ла мендеп турган кижжи эмитир. Акыр, бу бистин Подольскто кем мынай мендеер болды деп, лаптап аяктам — Волсдя!

— Володенька, карындаш, айса болзо, бу менин түйш жеримде болор бо? Бу чын деп капшай айтсан! — Мария Ильинична карындажын тарткылайт.

— Анечка, балам, менин платьемди жерине салып койгон болзонг — деп, Мария Александровна айдып тура, анаг ары араай шымыранып кожот: — Мени оорып жат деп сен Володьяга айтпа, жү бе?

— Андый эмей а, энейим! — Анна Ильинична платьени ойто бойынын жерине илет. Платье ойто катап чыгып келеле, олордын эмдиги мындый ырысту жүрүмине кириже бербезин деген чилеп, шкафтын эжигин жырс ла этире жаап жат.

— Акыр, кайда мен сени база бир катап окшоп алатам — деп, ол карындажын база катап кучактай алат.

Эжелү-сыйынду столго аш-курсап тургускылайт, Дмитрий Ильич десе бу өйдө самоварла уружып жат; Фридка тилин кызарта уштып алган бир кыптанг бир кыпка ары-бери магтап, солун наязына бажыла жыжынып, онын жаан жеткерден айрылып чыкканын билип турган чылап, ого жарамзып, жалканчып жат. Фридка бу туранын каруулчыгы, онын ээлерин ле олордын нөкөрлөрүн ол кемге де жаман көрдирбес. Кайыр тууларда кандый бир кижжи көчкөгө алдырган болзо, ол кижиге канайда болужарын Фридка билип жат. Кандый да корон соок, жоткон-шуурган бол, арказында кызыл крестү сумкалу ийт кату жолды өдүп чыгып, жеткерге түшкен кижини кардын алдынан таап казып алат. Ол бойынын эн жуук нөкөрүн — кижини корып аларында бойынын да тынына килебейт.

— Же, же, айдарда мындый болзын, — Владимир Ильич Фридканын бажын сыймайт, — барып жеринге жадып, жан-дармдар келип жаткан болзо, биске тургуза ла билдиртип ий.

Фридка, онын айтканын ондоп турган чылап, эжиктеги кылка барала, бозогонын жанына жадып алган, кулактарын көдүрүп, сергек тындаланат.

Кичинек турада эмди ойто ло каткы, кокур ла сүүнчи.

Владимир Ильич Мария Александровнаны диванга чебер отурузып, бойы коштой отурып алды.

— Бойынын айлында кандый жакшы! Анчадала айас күндерде мында сүреен жакшы болбайсын.

— Мында јут-јулакай да өйдө жакшы — деп, сүүнип божобой турган энези бүдүмчилейт, — көрзөң дө, алакүндеп, јааш кандый жараш жаап јат...

Је, Володөк, канайда туттуртып, канайда айрылып чыктың, куучында, — деп, Анна Ильинична энчикпей сурайт.

Мария Александровна самовардын јанына отурып, чай уруп јат.

— Питерге једип келеримде, жандармдар мени кап-чут ла туткан — деп, Владимир Ильич каткырат. — А мениң ал ла санаам: кармандарымдагы немелерди кайдөөн дө эдер керек... Је ле деген эки кижии колымды кайра тудуп алган, үчинчизии дезе кандый бир чаазынын чайнап јип ийбезин деп эки көзин менен албайт. А кармандарымда дезе бүткүл бир сейф: газет төзбөринен алган эки мун салковой акча, газетти чыгарары аайынча оок-тобыр немелеринен бери үзе чокумдап темдектелген планду Плехановко бичиген письмо; жакытту туштажулар өткүрер јерлердин ле квартиралардын шифрлеп бичиген адрестери.

— Кижии бу тушта коркыганынан да өлө берер болбой — деп, Мария Ильинична сооксынган чылап кызынат.

— Је, — Владимир Ильич ус сабарын көдүрет, — оны ончозын жүзүн-базын квитанциялардын ла счеттордын строкторынын ортозына сүтле, лимоннын кислотазыла, оноң до өскө немелерле бичип салган болгон. Камерада отурып јадарымда, ал ла санаам: ол квитанцияларды жандармдар изү утюгла түзедип ийерге сагыш алынгай не, јок не дегенинде болгон.

— Билерим — олоор оны сеспеен! — деп, Дмитрий Ильич тың айтты. — Качан мени түрмеге отугускылаарда, карманымда Гужоннын заводындагы кружоктын члендеринин списогы бар болгон. Сүтле бичигем. Је ол күлүктер нени де аайлабаган.

— Владимир Ильич карындажы јаар лаптап көрүп айдат:

— Бистин организациябыстың канча кире өскөниле коштой жандармдардын билери база анча ок кире өзөр деп јаантайын сананып жүрер керек. Олордын мокоо-тенегине иженбей, биске бойыстың конспирациябысты (революционный ишти јакытту өткүрер јанын) быжулайтанын сананып алар керек.

— Же, ананг ары не болгон? — деп база ла Мария Ильинична энчикпей сурайт.

— Он кўннин бажында кычырала, Петербург ла ого ўзери ананг башка алтан городко мен бир де барбас учурлу, Псковтонг ары-бери чыгарга меге база жарабас деп кату жакару эттилер. Бастыра акчамды, чаазындарымды ла квитанцияларды меге берип ийдилер. Бойыма бойым да бўткедий эмес болгом. «Көстү төнөштий деген улус бу турбай» деп, ичимде сананып, ол ло тушта, эптү келиштирип туруп, слерге айылдап барып келейин деп жөп сурагам.

Же Владимир Ильичти алдынанг бойын жангыскандыра божоткылабаган. Подольскко жетире оныла кожо каруул бөлүгининг чиновниги келеле, жербойындагы полицейский исправникке оны табыштырып берген.

Једип келерде, база бир качаланду келишпес неме болгон эмтир. Исправник Владимир Ильичтинг гран ары жанына баратан паспорттын көрөтөм деп алала, ары-бери туткулап, сакыбас жанынан столына сугуп ийген. «Гран ары жандап јоруктап жүретен соот слерге мында јок — деп, ал айткан, — паспорт менде јадар».

— Бу тушта мен коркушту ачына бергем — деп, Владимир Ильич ононг ары куучындайт. — Карган танма, качаланду кулугур паспортты јескинчилү столына сугуп салза, газет төзөйтөн пландарыстын божогоны ла ол деп мен билип тургам. Кородогоныма чыдажып болбой: «Слердин јастыра кылыгаар учун мен јаандарга комудаарым!» — деп кыйгырып ийгем. Атыйлана береле, сүрекей тыг ла кату кыйгырып турарымда, карганактын куды чек чыга берген эмтир. Ол столын кашшай ла ачкан бойынча, менин барарга јатканым көрүп ийеле, калаккокий, паспортыгар алып алаар, өрө комудал этпегер деп, јайнап сураган.

Бу калганчы сөстөрдн Владимир Ильич диваннынг белине кайра јадала, талганча ла каткырып айткан.

Онынг кийнинен Мария Ильиничнанын өткүн каткызы угулат.

— Сен өскө ороондорло жүретен паспорт алдың ба? — деп, јангы ла уулынын учун коркыганын көргүспеске албаданып турган Мария Александровна сурайт.

— Эйе, энем! Мен Германияга барар учурлу. — Владимир Ильич туруп келип, конспиратор кижининг јаантайын јанжыккан јангы аайынча эжикти кўрчектеп, көзнөктинг көжөгөлөрин туй тартып ийеле, ананг ары куучындайт, — бис газет чыгарар деп сананып алганыс. Бу сүреен јаан керек.

Владимир Ильич бойынын энг учурлу пландары керегинде

дагы революционерлерле качан ок таныжып, колбу тургузып алган. Олорло тушташкан болзом, сүреен јакшы болор эди. Эбиреде кажы ла јерде революциянын отторын камызып салар керек. Ишмекчилер тартыжуга јүткип јат. Тартыжуга көдүрлер улус Россияда там ла көптөп јат. Шак ла ол тартыжуга олорды «Искра» деп газет көдүрер учурлу.

— А сен полициядан јөп суразан, кандый болор? — деп, Мария Александровна сурады.

— Сурагам. Көп катап сурагам. Чек болдырткылабады.

— Је, кайда, баралы. Мен сеге кыбынды көргүзип берейин — деп, Мария Александровна уулына айтты.

Олор кыјырап турган текпишле өрө, экинчи этажка. чыктылар.

— Чек ле Симбирскте ошкош — деп, Владимир Ильич айдып, келтей колын көдүрерде, сабарлары потолокко тийе берди.

Сол јанында стенеге коштой үстинде клеткаларлу јука јууркан јаап салган темир орын туруп јат. Он јанында көзнөк лө балконго чыгатын эжик. Көзнөккө коштой бичинетен кичинек стол. Устинде јажыл абажурлу лампа. Этажеркада онын эң сүүген бичиктери тургулары: Чернышевский, Добролюбов, Лермонтов, Пушкин.

— Бого макалу ла амырап, санаама јеткенче иштенерим — деп, Владимир Ильич айдат. — Мен бери бойымнын нөкөрлөрим кычыргам, бир кезек керектер шүүжип ийер керек. Је олор бери келгенче, мен слерле кожо болорым — деп, ол энезине карузып айтты.

Владимир Ильич балконго чыгып келзе, јаш токтоп калтыр. Садтан чечектердин јараш јыды јаба сокты. Күн чалып ийгенине сүүнген кушкаштар јүзүн-базын үндерле кожондойт.

— Эне, барып сад көрөөк, — деп, Владимир Ильич айтты. — Јаңыс ла тоноорды кийип алаар, калошты кийер керек. Бутан сыс өтпөзін деп, слер бисти бойыгар јаантайын јакыйтанаар.

Мария Александровна сүүнгенине јарый берген көстөриле уулы јаар көрди:

— Билерин бе, Володюшка, мен бодозом, сенин Надюшкана ла сенин улусты тартыжуга көдүретен јерлерине једетен эп-сүмени сананып таптым ошкош деп бодойдым.

— Энемди ле слерди, баш болзын!

— Чын, чын. Мен бойымнын келдимле таныжатын учурым бар — деп, Мария Александровна оной ары куучындаарда, көстөрін эбиреде эрү чырыштар јуулыжат.

— Надяла ба? — деп, Владимир Ильич кайкады. — Је слер оныла таныш ине!

— Охранка оны билбес. Сен кижини ссылкада алган, ой-то жанып келеринде, үйинг айлыга эжелбеген.

— Полиция божотпогон: ссылканын база жарым жыл срогы арткан.

— Андый болордо, мен сенин үйинге таныжатан учурлу. Ол менин — эне кижининг жаным, оны мененг кем де айрып болбос. Мен Петербургка барып, жөп сураарым.

— Слер сурак жок то барзаар, слерди кем де токтотпос.

— Мен жангыскан канай барарым. Алтан беш жашту кижин. Ого үзери жүрек оору болзын... Чындап айткажын, менин жүрегимде бир де оору жок — деп, ол капшай ла кошты. — Бойунын үйин энезиле уулы таныштырар учурлу. Сен, Володюшка! Мен эртен ле Петербург жаар барарым.

Владимир Ильич энезин кучактай алды.

Текпишти өрө Анна Ильинична чыгып келди.

— Мында сеге жарап жат па, Володёк? Энем сени сүреен сакыган эди, карын, тушташтаар.

Владимир Ильич жангыс ла колдорун жайды. Бүдүжинен онын сүүнип те, эп жоксынып та турганы билдирет.

— Анечка, — деп, Мария Александровна кызына жалакай айдат, — мен эртен Петербургка барып жадым. Менин кийетен платьемди база ла жорукка катап чыгар, Митя станцияга билетке барып келзин. Мен эмди экинчи де классла барзам, кем жок.

Эртен тура доктор Левицкий келди.

— Мен слердин энегерди чек ле ойто су-кадык болуп калган деп көрөдим, — ол Дмитрий Ильичке айтты.

— Слер, чын айттыгар, күндүлү Вячеслав Александрович, жакшы сүүнчи энеме эн артык эм болды.

Дмитрий Ильич докторды садка барарга кычырат.

— Мен слерди жаан карындажымла таныштырарым.

Левицкий Владимир Ильичти революционер ле ученый кижини деп уккан. Онын учун ол оны садтын жолдорыла араай базып жүрген, жакы жаанай берген, очкалу, чичке трость тайакту кижини деп бодогон. Онын ордына крокет соготон узун сапту агаши маска ийинденип алган таларкак сынду ийит кижини көрөлө, ол сүрекей кайкай берди. Владимир Ильич, сол көзүн шууруп, Маняша эки кат өткүш өткүрө шар согуп жатканын тын жылбиркеп көрүп турган.

— Сүреен, сүреен болтырын! — деп, ол сүүнип, тын айдат.

Ол маскасын сол ийинине салала, Левицкийге колын берип жакшылажып, кожо ойноорго кычырды. Ойноп тура, Владимир Ильич доктор жаар курч көстөриле көрүп салат. Вячеслав Александрович онын эки жаш кире кичинек, бийик сынду койу

күргүл-сары сагалду ла быйыраш чачту, јараш чырайлу кижн болгон. Терен боро көстөрнөнг көгүстүзи ле јана баспас кылык-јангы билдирет, је ого коштой ол уулчактый омок болгон.

Карындажы ла доктор бой-бойлорына јарашкан деп, Дмитрий Ильич билип турган.

Воскресен күн болгон. Владимир Ильич докторды кемеге отурып, суула жүзерге кычырды.

Вячеслав Александрович бу кижиле кожо бир де кичинек эп јоксынбай турган. Ульяновтордын билезинин бу бийик культуралу, ачык-јарык, кокурчы улузы ого сүрекеј јарап турган. Мынан ары онын жүрүми бу улусла качан да колбулу болотонин ол эмди јарт билген.

Владимир Ильич кайыкты јенгил ле эптү эжип, Пахра сууны төмөн жүстилер. Подольский уездте ненин учун балдар көп өлүп јат деп ле черүге баратандардын ортодо оорулулары көп болуп турат деп Владимир Ильич доктордон сурады.

— Мынын шылтагы, Владимир Ильич, Подольскто эдип турган јары чыккан фетровый шляпаларда — деп, доктор каруу берет.

Владимир Ильич кабактарын өрө көдүрип, кайкап сурады:
— Мыны не деп ондойтон?

Мен эмди Подольский уездтин албатызынын физический өзүмин шиндеп јадым — деп, Левицкий јартады, — көрөр болзо, улус ртутьла корондолып турган эмтир. Јербойынын фабриканттары шляпаларды кроликтин түгинен согуп јат. Кроликтин ноокызын белетеерде, ртуть тузаланып јадылар. Бир шляпа эткени бир ишмекчинин су-кадыгын артадып, үрөп салат. Мен бу кижн күүни јок эп-сүмени чек јаратпай јадым, је фабрикант фабрикант болуп артар. Ого кирелте ле болзын, ишмекчинин су-кадыгына ол килебес.

— Онызы сүреен чын — деп, Владимир Ильич каруу берет. — Мынан ары нени эдерге тураар?

Мен бир французский журналдан Францияда шляпаны ртутьтын болужы јогынан эдер эп-сүме табылган деп кычыргам. Анда ртутьтын ордына едкий калийди тузаланып јат.

— Нургулай корондолып турганы керегинде ишмекчилер бойлоры билер бе?

— Мен бу керекти јангыс фабриканттар ла кустарь ээлерге јартап турган эмезим, ишмекчилерге де айдадым. Је ишмекчилер ижин таштап ийеле, ачана-тородон өлөтөн эмес ине.

— Мыны слер көп ишмекчилерге јартадыгар ба?

— Ондор, жүстер тоолу улуска јартагам.

— А мыны дезе бастыра Россиянын пролетарийлери билер учурлу. А Подольсктогы ишмекчилер дезе Дондогы шахталар-

да, Иваново-Вознесенсктеги текстильный фабрикаларда, Ленадагы алтын каскан приисктерде ишмекчилерди айдары јок кулданып турганын база билип турзын.

— Је оны канайда эдер?

— Ол керегинде бастыра ишмекчилерге газет ажыра айдар керек, ого үзери оларды фабриканттарга удур бир кижидий туруп чыгарына үредер керек, оларго јайымга јединетен јолды, эп-аргаларды көргүзөр керек.

Вячеслав Александрович чала јаратпай айтты:

— Оны кандый газет чыгарар деп айдар?

— Мен андый газетти билерим, — Владимир Ильич бүдүмчилү айтты. — Онын ады «Искра». Бу керегинде статья бичийле, карындажым Дмитрийге табыштырып берер. Қайдаар ийетенин ол билер.

Владимир Ильич јаратты ајыктап, кайыктарды эшпей барды. Суунын јаказынан ла ары чай өлөннин тудуш оошкы чечектери барган; анан ары јүзүн-базын чечектерлү ак јалан, актын ортозында је ле деген тал туру.

— Эбиреде кандый јараш, тенгистий ару кей, улус мындый ару јерде корондолып өлүп јат, балдар дезе рахит оорулу өзүп јат. Газет ишмекчи улусты бойынын салымын бойы башкарага үредер.

— Слер чын айттыгар. Андый газет чын бар болзо...

— Ол болор, кыйалтазы јоктон болор, күндүлү Вячеслав Александрович.

Айлына јанып келеле, Владимир Ильич бир кыптан бир кыпка базып, колдорын сүүнип турган бүдүмдү уужап, карындажына айтты:

— Сенин докторың эдер-тудар кижі турбай. Сен оны амырзындырып отургуспа, «Искрага» корреспонденциялар бичизин. Марксты кычырага бер...

Эңирде Петербургка барып јаткан Мария Александровнаны үйдегендер.

— Энем теп ле тегин барып јат — деп, ырап брааткан поездти көрүп тура, Анна Ильинична айтты. — Ого андый јопти бергилебес.

— Је кандый да болзо, бастыра эп-арганы ченеп көргөн кийинде, келишпезе де, ол токунай берер. Оноң энем нени эдейин деп санаган болзо, оны кем де токтодып тудуп болбос — деп, Мария Ильинична каруу берет.

— Энем јанганча бис көп иштенер учурлу. Једип келзе, бисте бош ой көп болзын — деп, Владимир Ильич айдат.

Ол карындажын јакшы «записной книжка» бедреп таап берзин деп сураган. Дмитрий Ильич ого јангы келген 5-чи но-

мерлү «Научное обозрение» деп журналды берет. Бу калың журналды Владимир Ильич жарадып көрди. Журналды ачып турала, ол С. Чугуновтың «Эволюциянын теориясы аайынча кижинин арка-мойны» деп статьясына токтоды.

— Кем жок, жараар — деп, Владимир Ильич айдат. — Бис ого Россиянын социал-демократический партиясынын программазынын проектин бичиирис, андый бүдүмиле бис оны границадаң өткүрө берерис.

Мария Ильинична аякка сүтти урала, ручкага жаңы перо сугуп, «арка-мойынның» строкторынын ортозына программазынын проектин бичип баштады. Оноң оны Дмитрий Ильич солып бичиди.

Суббот күн Москвадагы ижинен Марк Тимофеевич жанды. Владимир Ильич ого бойынын пландарын куучындап берген кийининде, озор экү түниле партийный документтер жадатаң «сүмелү столычактын» бүдүмин сананып таап шүүшкен. Ол столычактаң полиция партийный документтерди бир де бедреп таап болбос эдип жазаар керек.

Эртен тура күннин чогы антресольдогы кыптын көзнөгин өткүрө чалып ийерде, Марк Тимофеевич столдын чертежторын журап, жаңы божодып турган.

Байла, английский изобретатель Уатт та буунын күчиле иштеер эн баштапкы двигателин сананып таап турарда, партиянын жажытту кайырчагын эдип турган Владимир Ильич ле Марк Тимофеевич чилеп, мынайда бастыра күүн-күчин салып, күүжүренип иштебеген болор.

Бу төрт киж и ойнойтон жүс клеткалу шахматный столычак болгон. Тегерик тумба үч койрык бутту. Тумбанын үстинде жылдырар кайырчактарлу жазал, кайырчактардын үстинде де-зе филёнкала¹ жапкан какпак, филёнканын кадучагын уштып ийзе, какпак, пеналдын какпагы чылап, жылып чыгар. Онын алдында терен коктый-ойдык болгон.

— Полицейскийлер озо ло баштап кайырчактарды көргилеер. Какпактын калыңы филёнка ажыра билдирбес. Сүреен, сүреен жазалган эмтир! — деп, Владимир Ильич сүүнет. — Эмди оны жазайтан ус керек. Сүреен ченемелдү ус керек, ого үзери ол — чындык киж и болор учурлу.

— Мен андый усты билерим — деп, Марк Тимофеевич айдат. — Ол бүдүмчилү киж и.

Ол улустың ады-жолы жарты жок арткан. Же онын билгир колдоры жазаган столычак он жети жылдын туркунына, Октябрьский революциянын жегүзине жетире партиянын эн учурта документтерин бектеп жажырган. Тинтү болгондо, таскап

¹ Ф и л ё н к а — кандый бир рамга кийдирген жука доско эмезе фанера.

калган полицейский тинтичилер столычакты канча катап сый-магылап, токулдаткылап, антаргылап бедребеген деер, је столычак бойынын јажыдын бир де катап ачпаган. Онын да учун эмди ол Владимир Ильичтин Тӱс музейинин тӱр јеринде туруп јат. Оны партиянын чындык ветераны деп, шилдин алдына тургузып, шыранкай чеберлеп јат.

Россияда иштеерге артып јаткан нӱкӱрлӱрлӱ ары-бери пись-молошсо, полицейский охрнка оны тӱнгей ле ајаруда тудуп, шиндеп турар. Айдарда, сӱрекей сӱмелӱ шифрлер сананып та-бар керек. Владимир Ильич ӱзӱк јоктон јангы шифрлер сана-нып таап, оморды ченеп кӱрӱп, поэт чилеп, кӱӱрӱп лӱ, матема-тик чилеп, чокум-чике шӱӱп, иштенип турган. Керде-марда нӱ-кӱрлӱрдӱн кем-кем тӱрмеге кирзе, онын су-кадыгы ӱрелбезин деп ле санаа-кӱӱни карачкылабазын деп болужатан эп-арга-ларды база сананып табар керек болгон.

— Сен удабас врач болорын — деп, Владимир Ильич ка-рындажына айтты. — Мен сенен медицина јанынан бир кан-ча сурактар сурайын деп турум. Каторжный тӱрмеге кирген кижии алдынан гигиеназы јанынан бойын канайда тудар учур-лу? Мен «предварилкада» отуарымда, келишкенде ле ӱлӱш бӱслӱ камеранын ла коридордын полын арчып туратам. Бу меге сӱреен макалу гимнастика болгон. Је онызы ас. Кижинин кӱчии тӱжӱрбес, санаазын оморкодор ээжии научный јанынан шӱӱп, тургузып алар керек.

Дмитрий Ильич карындажы јаар кайкаганду кӱрди.

— Сен каторга керегинде не санаа бердин? Гран ары јанына барып јаткан эмезин бе?

— Јӱрӱмде не болбос — деп, Владимир Ильич каруу бер-ди. — Мен анаар эр јажына барып јаткан эмезим ине. Ол ээжиге бистин нӱкӱрлӱристи ӱредип салар керек, омордын кем-кемизи тӱрмеге кире бергедий болзо, бойын канайда туду-нарын билип турзын.

Озо ло баштап Тамбовтон эмеген-ӱбӱгӱн Шестерниндер келген. Омордын кийинен Владимир Ильичтин ссылкада јӱ-рердеги нӱкӱри Пантелеймон Николаевич Лепешинский једип келди.

Пахра суунын јаказындагы тура штабтый боло берди. Јиит улус ончозы столовойга јуулыжала, араай кимиректенип куу-чын баштаганда, Фридка эжиктеги кыштын бозогозынын јаны-на барып јадып алат. Је улус крокеттин узун сапту агаш мас-каларын тудунып, садка барганда, Фридка садтын јолдорыла мантап, ӱлӱгнин ортозына тӱже берген крокетный шарды тишгериле ала койып, кӱӱни јеткенче ойноп алатан. Эртен ту-ра улус ончозы Пахра сууга эжинерге барганда, Фридка ја-

ратка отурып алала, жүзеечилердин кийнинен жалтанчылу ары-бери аякпанатан. Анчадала Владимир Ильичтин кийнинен ары чочып калган көрүп отуратан. Бот ол колдорун элий-селий көдүрүп эжинип барадала, кенете сууга чоно берди. Фридка туруп келеле, ол жерден көс албай, мурдын ары-бери тудуп жыткарат. Кижин эмдиге жок. Фридка тап эткен бойынча шолурт этире сууга калып ийген, а Владимир Ильич десе бу өйдө ол жанындагы жаратта суудан чыга конуп, жаркырада каткырып турат.

— Тегин жерге коркыдың ба? Сууга ага берген деп бододуң ба? — деп, ол бастыра бойы суу Фридканын бажына таптайтан.

Энгиргери айылдын ээзи Кедровага исправник келди. Ульяновтор нени эдип жат, олорго кандый улус айылдап келген, жажынгылап туру ба, государь императорго удур түймеең белетегилеп туру ба деп, айылдын ээзин ол узак шылаган. Карган исправниктин сөстөрине кайкай берген үй кижин оны-ла кожо кирнестеге чыкты. Чеденнин ары жанында жинт улустын жир-жир эткен өткүн каткызы, крокетный шардын токулдаганы угулат, самовардын чанжыр ыжы жоройлоп чыгат. Жарап үндү жинт кижин кожондойт:

Церкведе бисти бириктирбеен,
Свечи биске куйдүрбеен,
Абыс биске кожондобоон,
Кудай жангыла көдүрбеен...

— Бу кем кожондоп жат? — деп, исправник сурады.

— Ульянов эштин жаан уулы, Владимир Ильич — деп, Кедрова каруу берди.

— Сибириден ссылкадан жанган уулы ба? — деп, исправник кайкай берди.

— Кайдан келгенин слер менен артык билер болбойоор. Же ол каткырза, ончозынан тын, өткүн каткырар, базып жүрзе, жаантайын сыгырып-кожондоп жүрер, омок, ачык-жарык кижин. Эртен тура уулчактарла кожо сууда эжинип, жарыжып та турза табы. Слерге оны кара санаалу улус коптоп жат. Революционер улус мындый ачык-жарык, омок болор ба? Бу төп, жалакай, жаман кылык эптес улус ине — деп, айылдын ээзи үй кижин бүдүмжилү айдат.

Чеденнин ары жанынан Фридканын тегерик жаан бажы көрүнип келди. Полицейский кийимдү кижини көрбө, ийт тиштерин ырсайтып, көстөри жаман чагылыжа берерде, исправник капшай ла турага кире берди.

Экин күн өдүп, үчинчи күнде Мария Александровна жинт келди.

Станцияда оны бастыра балдары уткыган, је кем де јорук кандый болды деп сурабады. Ол бойы да унчукпаган. Је айлына једеле, ридикиюлинен көп печеттү казенный чаазын алып, Владимир Ильичке берди:

— Бу сеге сый.

— Јөпти алганаар ба? — деп, сүүне берген Владимир Ильич энезин бек кучактай алат. — Слер меге энг ле баалу сый сыйладыгар, кару энем!

Уфа дөһн атанар алдында, калганчы күн эгирде, кемеге отурып, суула жүзүп амыраар дештилер. Јараш эптү агычакта јашаш ошкош бүрлерлү талдын төзине отурып, пикник өткүрди-лер. Олор мында көп кожондожып, горелка деп ойын ойноды-лар. Мария Александровна көлөпкөлү јерде кичинек төжөккө отурып алган, јашөскүримнин ойын-јыргалын күлүмзиренип көрөт.

Энир кире берерде, јакшы амырап алган улус жүзүн-базын чечектерлү јанып ийдилер. Јаратка чыгып келдилер. Пахра суунун үстиле чанкыр тумарык тартылат. Күн ажып, карануй-лай берди. Јаңы чапкан өлөңнин јыды јаба согуп, эрмектежип алган немедий, јаңыс уула аспандар сыңыража бердилер. Ты-мый берген сууда балык калып ийди, та медег де чочыган ба-ка бир-эки оос бапылдайла, токтой берди. Јараттагы јыраалар-да тоорчык чот-чот этире эдип кожондоп баштап жүреле, ойто ло токтоп калды. Коно аттар кабырып брааткан уулдар чаап койгон акты кечире мантаткылап, кобынын ичинде јоголып калды. Эбиреде тымыкта јаңыс ла аспандардын бир уун сыңырашканы јайылат. Тенериде баштапкы јылдыстар кур-чыгылап чыктылар.

Кемнинг де јанар күүни јок болгон. Обоонун төзине отур-гылайла, кажы ла кижы бойынын санаазын сананат. Влади-мир Ильич өлөңнин үстине чаканактай јадала, кеен јытту кей-ди бастыра көксиле тынып, кере түжине күнге кызып калган јердин изүзи өрө көдүрилгенин эди-сөөгиле эзеп тургандый болды. Эртен ончо улус туш башка атанар. Шестерниндер Там-бов төһн јанар. Лепешинский Псков јаар барар. Владимир Ильич, Мария Александровна, Анна Ильинична — үчү Волга јаар атанар. Бу күндердин туркунына доктор Левицкий ја-ңыс та доктор эмес, је «Искра» газеттин корреспонденти, Мария Ильинична ла Дмитрий Ильич дезе «Искраны» таркадатан агенттер болуп калдылар. Ончолоры отурып, бойлорынын мы-нан арыгы уур ла агару ижи керегинде сананат.

— Кайда, кожондооктор — деп, Владимир Ильич тымык-ты үзүп айтты. — Бистин энг ле сүүген кожонгысты кожондоок-тор.

Бу кожонды Сибирьде ссылкада жүрерде Глеб Максимилианович Кржижановский таап чүмдеген. Ссылкадагы жүрген улус оны Шушенскийде улам сайын кожондойтон болгон.

Каршу салкындар үстисте шуулаган.
Кара күчтер бисти базынат,

Нөкөрлөри араай жөмөжө бердилер:

Өштүлө калганчы тартышка чыкканс,
Салымыс катузы бисти коркытпайт.

Суунын ол жанынан ыштын ла отко көмгөн картошконун жыды жытанат. Ол байагы аттар кабырып барган уулчактар кобыда от салып алган, эмди оттогы картошколорун андандырып турган. Ыраак жокто база бир от жалбырап чыгып, сургулжыны тегериге сайылган күйет. Оттын жанында уулчактардын сомдоры көрүнөт.

— Оттор! — деп, Владимир Ильич терең сананып айтты. — Бис ончобыс кожо бастыра Россиянын ичинде база оттор күүдүрерге амадап, одын белетеп жадыс. Ол оттор бистин «Искранын» чедиргенинен күйүп башталар.

— Кем билер — деп, Пантелеймон Николаевич ол сөскө кожуп айтты. — Айса болзо, бу уулчактар революциянын өртин жалбырадып чыгаратан улус болор.

Арканын эдегинде база жаңыдан оттор күйгүлөп чыгат. Уулчактар отко кургак будактарды чачала, турундарды кыймыктадып ийерде, оттор там тызырап күйүп, түмөн тоолу чедиргендер тегери өрө учуп, жылдыстар боло берип тургандый.

Өлгөн ортозында аспандар сыңырагылап ла кейде томоноктор чичке кыңылдап, аяс күндөр болорун белгелеп турды.

М. Исаковский.

АМЫР-ЭНЧҮ КЕРЕГИНДЕ СӨС.

Өткөн жуу-жотконнон арткан
Окноптор жетире жоголголок.
Европадагы энелердин
Көстөринин жажы кургагалак.

Ачу-короннон улус амырагалак,
Жууда өлгөндөр ундулбайт.
Шыркалаткан улус, тайактарыла
Токулдадып, оромло баскылайт.

Je телекейде катап ок амыр эмес,
Арсеналдар¹ катап ок толды:
Албаты-јонды тоноор арганы
Јуу баштаачылар бедрей берди.

Городторды, деремнелерди, садтарды
Атомный бомбала өртөөрис дежет,
Албаты-јонды јерге јажындырып,
Аш-курсактан, јарыктан айрыырыс
дежет.

Олор астамды там көптөң аларга,
Телекейди Америкага бактырарга,
Ончо улусты кул эдерге амадагылайт,
Ондый кара сагыш алынгылайт.

Je телекейде өскө улус бар!
Олордын күүн-санаазы башка.
Олордын жүректерин коркыдатан
Кандый да бомба табылбас.

Төрөли учун өштүлерле тартыжып,
Оттон-суудан олор јалтанбагандар,
Эмди амыр-энчү учун, јайым учун,
Најылык учун олор туружадылар.

Аштар өскүрерге, городтор төзөөргө
Учурлу күүни олордо бар.
Олордын төрөли, амыр-энүчининг куйагы —
Советский Союз телекейде бар.

Јер-телекейге онын кычырузы
Бу күндерде катап ок јайылат.
Оныла кожо телекейдинг албатызы
Јууга удурлажа: «Јок! — деп айдат.

Банкирлердинг астамы учун
Јуулажып, тыныбыс бербезис.
Биске керектү амыр-энчү учун
Тартыжарга кучисти килебезис».

Мен бүдүп јадым: жакы бирде
Албаты-јоннын чугулы толор.
Улусты өлтүретен јуунын бийлерин
Јер-телекейдег ол јоголтор.

¹ Арсенал — јуу-јепсел салатан јер.

ОЙНО, ОЙНО, ТОПШУУРЫМ!

Мөш агаштын төзинен
Эптеп эткен топшуурым!
Жыргап жаткан элиме
Жаңарлап берзен, топшуурым!

Журун тоным жардымда
Жылу тутпас болгон эди.
Жутпа байлар азыйда
Күчим жиген болгон эди.

Корум таштын койнында
Койон кирип жада калды.
Коо жараш жаш тушта
Кожон айдар күүним келди...

Бүгүн чыккан кызыл күн
Озогызынан жаркынду.
Бүгүн жүрген өскүрим
Озогызынан ырысту.

Өзөк-жикте кыйналган
Өңжибес журтыс ундылды.
Өмөликке жуулышкан
Колхоз журтыс тыңыды.

Эки-жангыс малыбыс
Элбеп эмди көптөди.
Түргөн жаскы суу чылап,
Түргөн байып, өңжиди.

Тенгери түбин өткүрө
Темир куштар кайыды.
Деремнелү журттарга
Темир аттар мантады.

Жаш балдарыс бичикке
Жана баспай үренет.
Жажы жаандар сүүнип,
Жаш болорго күүнзейт.

Мөш агаштын төзинен
Эптеп эткен топшуурым!
Ойноп жүргөн жонума
Ойно, ойно, топшуурым!

С. Самсонов.

«ЈАНА БАСПАЙ ТАРТЫЖАРЫС!»

Коммунист Павлов Төрөлине једерге јарты јок јолдорло јүре бергени удай берди. Ол кичинең најыларыла јакшылажып браадала, ойто Советский Черүле кожо келип, оlorды фашистский кыйын-шырадаң јайымдап алар болуп сөзин берген.

Јай эдүп, күс божоп, кыш келди. Эльза Қарловнаның туразында госпитальдың бөлүги ачылды.

«Сталинград», «Москва», «Волга», «Ленинград» деген сөстөрди шыркалу солдаттар улам ла айдыжып турганын уулчактар ла кызычактар угуп турдылар.

«Немецтер эмди кайда? Айса болзо, оlor эмди Сталинградта эмезе Ленинградта?» — деп, балдар санангылайт.

Је фашисттер Россияда суралтазын алып турганын балдар калғанчы өйлөрдө унчукпай барған Эльза Қарловнаның бүдүжинен ле шыркалаткан улустың куучындарынан билип алдылар. Бир катап Жора шыркалаткан солдаттан јалтаныш јоктон мынайда сурады:

— Россияда кандый — гут, јакшы ба?

— Нихт гут, коомой! Орустың кыжы коомой, орустың Катущазы коомой! «Ол Катуща дегени не ол андый?» деп Жора немецтен сураганы ол оныла куучындашканы керегинде айдарда, кызычактар сонуркажып, оны јартап берзин деп сурап турдылар.

— Барып, оlorдон угугар! — деп, Жора ийнин кызынды. — Кандый да Катуща керегинде айдышкылайт: «Катуща «пук-пук», Катуща «пук-пук». Мен оlorдың куучынынан нени де ондоп болбогом.

— Ол Катуща деп кем ол андый? — деп, Шура токунабай турды.

— Байла, Катуща — ол героиня... — деп, Люся бодоштырып айтты. — Билип турын ба, албатынын героинясы. Јалтанбас, оморкок, неден де коркыбас. Ол фашисттерди кырып јат, бистин бастыра төрөлиске онын јакшы адычуузы јайылған. Бот фашистский јуучылдар коркыганынан улам «Катуща! Катуща!» деп айдышкылап јат. Катуща керегинде кожон сагыжаарга кирет пе, балдар? — Оноң Люся араай кожондоody: — «Чечектелген яблоня ла груша...»

Катюша — ол албатынын героинясы деп, балдар сананып алдылар.

Удаган жокто Жора база жаңы солун табыш экелди: фронтто Эльза Карловнанын өбөгөнү — Фриц Эйзен өлгөн.

— Бойым көргөм — деп, Жора түргөндөп куучындады. — Ого айландыра карартып койгон пакет экелип бергендер. Ол онын кырын жытып ачала, листок жаар көрөлө, кенетийин чыңыра берген: «Фриц, Фриц! Майн Фриц капут!..»

Эйзеннинг имениезинде госпиталь ачылган өйдөн бери Люсяга ла Шурага уйлар саадырбай, картошко арчытпай, шыркаткандарды азырайтан калашты быжыртпай баргандар: ологорго чек бүтпей тургандар. Кызычактар эмди жаңыс ла комнаталар жунгылап, печкелерге от салып, уулчактарла кожо өлгөн керткилеп, уйларды азыраарына болушкылап тургандар.

Жора алдындагы ла аайынча жаантайын кандый бир солундар экелип турды. Бир катап ол кызычактарга жүгүрүп келеле, сүйүнчилү айтты:

— Германияда траур! Сталинградтын жанында өлгөн фрицтер учун мургуп жадылар!

— Сен оны кайдан уккан? — деп, Шура сурады.

— «Сталинград, Сталинград» — деп, бастыра немецтер айдышкылап жат. «Бастыра немецтер бистин Сталинградты кайдан билгилеп жат?» — деп, мен Макстан сурагам. «Слердин орустар анда ат-нерелү жуулажып жат» — деп, ол меге каруузын берген. Ол анайда айдала, бойы десе күлүмзиренип ийген.

— Эх, Москваны угатан болзоос!.. — деп, Люся айдала, жаан үшкүрди.

Вова кирип келеле, айтты:

— Бастыра Германияда траур! Билдигер бе? Траур!.. Бистин Сталинград фашисттердин колкозына тура берген!

Вова тын сүйүнүп, жендерине кара бос тагып алган көп немецтерди көргөм деп, куучындады.

— Макс тану жок жүрүп жат — деп, Вова оного ары куучындады. — Мен оного мынайда сурагам: «Бу ончо улус жендерине кара бос тагылап алган, сен десе не тагып албаган?» Ол каруузын берди: «Мен, байла, менин өлгөниме траур болорун удабас сакып алар болорым». — «Ол ненин учун андый?» — деп, мен оного сурадым. Ол десе каткырала, жажытту айткандый, араай, айткан: «Бис «женүлү» жуулашканыстан улам удабас, байла, мендий бастыра кенектерди жунчыгыш фронт жаар аткаргылаар, фюрердин бойын да корыыр кижиге артпас деп санандым». Ол анайда куучындаарда, мен: «Макс немец те болзо, же

¹ Т р а у р — өлгөндөргө кордоп, кара кийимдү жүргени.

«Якшы кижы» — деп санангам. Билдеер бе? Бистин улус Сталинградтын јанында фашисттердин суралтазын берген, ох, тын берген!..

— База берерлер!.. — деп, Жора кошты.

— Чып-чын! Удабас Германияга да једип келер! Павлов бисти јайымдап аларга удабас келер! — деп, Вова куучынын божотты.

Английский ле американский самолеттор городты улам сайын бомбалап турар боло берди. Эльза Карловнала кожо городко јаантайын барып турган Вова ол бомболоштордон улам жемирилген тураларды көп көргөн. Же городтын јуугында турган завод ненин де учун бүдүн туратан.

Бомболош болуп турган өйдө имениедеги бастыра улус подвал јаар киргилей берет. Подвалга јаныс ла балдар кирбейтен. Онызы балдарды сүрекей сүүндиретен, ненин учун дезе, андый өйдө олоор сагыжына ла кирген немени эдер аргалу болгон.

Бир авиационный табару болуп турган өйдө обоолордогы өлөңди өртөөр деп Вова сананып алды — онын өлөңине бомбо түшкен деп Эльза Карловна санангай.

Самолеттор, алдындагызы ла чылап ок, кенетийин учуп келгендер. Немецтер подвал јаар кире бердилер, Вова дезе обоолор јаар жүгүрди. Өлөңди кажы јанынан өртөзө, јакшы болор деп, ол јолой сананып браатты. Бажыстын үстинде, тегериде, самолеттор күүлежит, кайда да зениткалар тирсилдеде аткылайт, городто бомболор јарылат.

Вова арып, терлеп ле коркып калган ойто келди.

Ол усадьбага ойто једип келеделе, бойынын јастырганын билип ийди: усадьбадан обоо јаар барган ис карда иле јарт көрүнип јатты. «Меге озо баштап агаш јаар барган јолго чыгар, онон обоолор јаар бурыр керек болгон. Мен, укумал дезе, јалан јаар усадьбадан көнү баргам!» — деп, Вова тын санааркады.

Вова өртөп ийген обоо јаланда канайда јалбырап күйүп турганын балдар күүлелердин уйазынан көрүп турдылар. Олоор наязын сүүнчилү кыйгы-кышкыла уткыдылар. Же онын кунукчыл јүзин көргүлөп ийеле, коркый бердилер.

— Не боло берди? — деп, Жора сурады.

— Мен јеткерди эдип койдым ошкош. Бастыра керекти билгилеп ийерден маат јок! — деп, Вова каруузын берип, кандый керек болгонын куучындап берди.

— Айса болзо, кар јаар — деп, нөкөрин Жора токунатты.

Бу түнде балдардын кемизи де көс јумуп уйуктабады. Шура тагары јуукта тышкары чыгара жүгүрүп, ойто сүүнчилү келди.

— Кандый тын кар јаайт! Чек јалбак-јалбак кар јаап јат!..

Эртен тура Шура комнаталарды жуунадып тура, кандый да суйук немелү ампула таап алала, оны неге-неге керек болор эмеш пе деп, карманына сутуп алды. Түйште ажанып отурала, ол бойынын таап алган немезин эске алынып, оны Жорага көргүсти.

— Сен бу мыны не деп бодоп турун?

Жора ампуланы алала, айландыра тудуп көрүп, бичигин кычырып, бойынын курч көзиле Шура жаар көрүп айтты:

— Бу стрихнин!

— А ол неге керектү?

— Бөрүлөр корондоорына керектү — деп, Вова нөкөри учун каруузын берди. — Бистин жуук жаныста карган анчы журтаган болгон, ол кышкыда бөрүлөрдү стрихнинле корондоп өлтүрөтөн.

— Оны меге бер! — деп, Жора энчикпей барды.

— Жок, бербезим — деп, Шура каруузын токунаалу берди.

— Ол сеге не керектү? Берип ий — деп, Люся айтты.

Же Шура ампуланы карманына салып, имдеп ийеле, жүре берди.

Обедтин кийинде Жора Шураны бедреп таап алала, оны бойына кычырып, ого араай шымыранды:

— Меге ол шиличекти берип ий.

— Сеге ол не керек?

— Берип ий! — деп, Жора турумкай сурады. — Уйларды ла чочколорды корондойтом. Ол сүрекей макалу неме болор!

— Уйларды ла чочколорды ба? — деп, кызычак сурады.

— Эйе.

— Кем жок, соңында — деп, Шура айдала, жүгүрө берди.

Энгирде имениеде таныш эмес офицер көрүнип келди. Россия жаар фронтко барып жаткан бойынын отрядын онын айлына бир эмеш амырадып аларга, айыл ээзи үй кижиден ол жөн сурап турганын Шура уккан.

Солдаттар ограданын ичине киргилеп, жөндөрүн түргүлөп алып, кийимдерин жаңыс жерге чого салгылап, колдорун жунгулап тургандарын Шура кухнянын көзпөнгинен көрүп турды. Шура олор жаар айкапта турала, олорды чек көрөр күйүн жок боло берди. «Олор биске, Советский Союзка, бистин улусты, бистин адаларысты ла энелеристи, ага-карындаштарысты ла эже-сыйындарысты өлтүрөргө баргылаар...» — деп, кызычак кунукчылду шымыранды.

Коронду ампула эмдиге Шурада болгон. Ол оны Жорага бербеген, ненин учун дезе, Жора мендештин бажында бойы да, бастыра балдар да жаан түбөккө түшкөдий кандый бир жастыра керек эдип ийбезин деп коркып турган.

Шура колын карманына сутуп, жудругын түйүнип алган көз-

нөктің алдында турды. Кенетийин Шураның колына кичинекей ампула учурады. Қызычактың сағымна кенетийин сан башка шүүлте кире конды, шак анайда ол мынан озо канайда сананбаганын бойы жайкады. Ого ой токтой берген, эбиреде тып-тым, бастыра телекей эмди оның жүрегінде не болуп турганын тындап угуп турган немедий билдирди. Же жинт патриотканын жүрегі десе, күнчыгыш фронт жаар барып жаткан бу солдаттарды жо-голт! — деп айдып турды.

Шура эмдиге көзнок алдында туруп, солдаттарды аяжктады. Олор учураган ле жерге, одынның да үстине отургылайт. Олорды узак ойго амыратпайтаны жарт болды. Арып-чылап калганы солдаттардың жүстеринен билдирет. Шура бирүзин, экинчизин, үчинчизин лаптап түрген-түрген аяжктап турды... «Олордың ортозында жаан жашту улус канча кирези көп. А бот бирүзи чек карган, оның керек десе чачы да буурыл!..»

Кандый да солдат Шура жаар көрөлө, жакшы күүндү күлүмзиренижиле күлүмзиренди. Качан Шура көзноктөн туура болордо, оның жүзи кубула берди, алаатый берген бе, айла, ачына берген бе. Ол солдат үшкүреле, туура көрүп, Эльза Карловна-нын жаан ла бек сарайларын аяжктай берди. Ого мындый сарайлардың ээзи болорына келишти эмеш пе? Байла, жок! Солдат-тын колы ишке торсоп ло кадып калган эмитир.

Шура ла ол, карган, арып-чылап калган солдат, бой-бойло-ры жаар бир ле катап көрүшкен эмес, же көп частардың турку-нына көрүшкен немедий болуп, Шура көзноктөн кунугып калган туура басты. Бу минутта ол нени сананганын, оның бойынын сананган санаазы чын болгон бо, керек десе Шура бойы да ого чике каруузын берип болбос эди, же бу арып калган карган кижини оның өлтүрер аргазы жок болгонын ол иле жарт билген.

Ол ампуланы карманынан чыгарып, алаканына салып ала-ла, оны лаптап аяжктай берди. Бу ойдө кухняга санитарка ки-рип келди. Ол Шура жаар аяжктайла, печкенин үстінде жаан са-батта турган сүт жаар серемжилү көрүп, Шураны кухнядан чы-гара сүрди. Шура ампуланы карманына түрген сугуп ийеле, суулу тазты ла самынды алып, чыга берди.

— Мени гестаповец алдырткан, ампуланы айрып алган — деп, Шура, иштин кийинде, балдар ажанарга энирде кухняга жуулгылап келерде, балдарга куучындады. Шура куучынын бо-жотпой, кенетийин жүзин колыла жаба тудуп, ыйлай берди.

Столдың жанында отурган балдар, унчугушпай бардылар. Ол энирде балдардың кемизи де ажанбады. Коронло колбулу ке-рек тегин болбозын ончозы билип турдылар: санитарка нени ле төгүндеп айдар аргалу, орус кызычактың сөзине бүтпей, оның сөзине бүдери жарт.

Шураны түнде апардылар. Оны көзнөктөри решеткалу кирпич тура жаар ограданын ичиле айдап апаргандарын Люся көзнөктөн көргөн. Шура жүк арайдан алтап, араай барып жатты. Солдат эжикти ачала, Шураны автоматтын кындагыла ийде салып ийерде, ол жыгыла берди.

Онын сонгында подвалга Жораны, Люсяны ла Вованы Шурадан башка отургустылар. Подвалда карануй, соок ло чыкту болды. Эжиктин ары жанында каруулчыктын алтамдарынын табыжы утулат. Балдар ондонып болбой, унчутушпай узак отурдылар.

— Же, балдар, канайда эдетенисти эрмектежип алалы — деп, Вова айтты. — Нени де билбезис деп каруузын берерис, жөп пө?

— Жөби жөп лө... — деп, Жора баштады. — Же Вова, мен мынайда бодоп турум: коронды Шура таап алган эмес, мен таап алгам деп айтса, артык болор.

— Жок, Жора, анайда айдарга жарабас. Санитарка ончозын көргөн ине — деп, Люся айтты.

Жора шылуда нени айдатанын сананып, оны канайтса да, фашисттерге кандый да каруу бербес деп, бойында бек сананып алды. Люся жаньс ла Шура керегинде сананып, араай шымыранып турды:

— Кайран Шурочка, сениле не болор?..

Шурадан коронды бойынын ойинде айрып албаганы учун Вова бойын бурулап отурды. Эмди десе бу аңдар ого бүдер бе? «Мен оны канайда билбей калгам?» — деп, ол сананат.

Гестаповец соок көзин Шурадан туура албай, столдын жанында отурды. Кызыктыктын платьеги үлтүрегенче жырытылып, жүзи десе тижип ле көгөрип калган. Онын бут бажына турар аргазы жок — оны жыгылбазын деп каруулчык тудуп турды.

— Сен большевичка ба? — деп, тилмешчи сурады.

Шура гестаповец жаар көрүп, сананып турды: «Бу немец ол байагы күлүмзиренип турган буурыл чачту солдатка чек түнгей эмес». Тилмешчинин сурагына каруузын кату берди:

— Мен советский үренчик.

— Коронду ампуланы кайдан алган?

— Госпитальда полдон таап алгам.

— Уурдап алдың ба?

— Жок, таап алгам — деп, Шура база катап айтты.

— Сен коронды сүт жаар уруп ийерге санандың ба?

— Сананган болзом, коркыбай уруп ийер эдим!

— Же сени санитарка тожотты ба?

— Жок, санитарка төгүн айткан. Ол, бастыра фашисттер төгүндөп тургандары чылап, төгүндөп жат.

Тилмешчи онын сөстөрүн түргөн көчүрүп берди. Гестаповецтин жүзи кубула берди. Гестаповец столдун жанынан өрө турала, колына колмылтык алды. Оны бу кичинекей ле сыркак, је турумкай советский кызычактын жалтанбазы ла турумкайы кайкаткан ла ачындырган. Ол Шуранын жанына базып келеле, онын көксине колмылтыкка талайып келип сокты.

Кызычак жынкымдада онтоп, бажы таш стенеге тийип, полго жыгыла берди. Кызычак нени де айдарга сананды, је гестаповец онын жүзине сопोगыла тееп, атыйланып алгырды:

— Кедери апарыгар!

Шураны комнатадан сүүртеп чыгаргылап, эжикте турган машинанын ичи жаар чачып ийдилер.

Вованы Жораны ла Люсяны гестаповецке алдырардан озо тын сабап койгондор. Люся офицердин столынын жанында туруп алган, көзинин жажы мөлтүрөп, мен нени де билбезим деп тыркыраган үниле каруузын берип турды. Ол бойынын нөкөрлөри айткан сөстөрдөн башка нени де айтпас учурлу болгон. Люсядан нени-нени угар деген амаду калас болгон кийинде, оны эжиктен чыгара тееп ийдилер.

Жораны ла Вованы жаңыс тарыйын кожо алдырдылар. Жора таралжып, је турумкай бүдүмдү болорго албаданып, столдун жанына базып келди. Вова онын кийнинен ары басты. Уулчактар жаан улус кийетен эски пиджаку, штанду болдылар. Андый кийимдү балдар ашташ-торолоштон эди-каны агып калган сыркак немедий билдирет.

Уулчактар анайда ок нени де билбезис, бис кере тўжине госпитальга керектү аш-курсаку кайырчактар тартканыс, Шурага эртен турадан бери бир де јолукпаганыс деп айдыштылар. Керек шак андый болгон деп, Эльза ла Макс база айдыштылар. Гестаповец бастыра керек учун жаңыс ла Шура бурулу деп сананды, је андый да болзо, балдарды коркыдарга ла «кату ээжи тургузарга» амадап, оморды сўрекей тын сабады, омор керек дезе бойлоры подвалдан чыгып болбодылар. Омор эжиктен чыгара таштаттырып ийген јеринде гестаповец јўре берерине је-тире јаттылар. Онын сонгында Макс оморго кўўлелердин уйазына једип аларына болужып, Эльза Карловнага билдиртпей, үч кўн оморды кичееди.

* * *

Шура ойто келбеди. Оны база катап көрўп болбойтонын балдар јарт билдилер... Балдарды мынайда кату тутканы Вованы, Жораны ла Люсяны тын санандырды: мынаг ары канайып јўрер, нени эдер? Бастыра болгон керектердин кийинде омордын колдорын бош салгылап алып, калас отурап учуры јок болгон;

је фашисттерди канайып та көрөр жүүни жок болзо, нени ле аярынып эдер керек болгон: оорды истежиб тургандар.

Бир катап Макска ла Вовага кожо ман жазаарга келишти. Оор унчугушпай иштенип турдылар. Качан Макс амыраарга ла танкылаарга отура берерде, Вова онын жанына коштой отурды. Агаштар оорды өскө улустап бөктөп койгон.

— Слердин кызыкчак солдаттарга беретен сүт жаар корон уруп ийгени чын ба? — деп, кенетийин Макс сурады.

— Жок, төгүн — деп, Вова айтты.

— Анайдарда, оны ненин учун адып койгондор?..

— Слердин улус бистин көп сабасты өлтүрүп койгон. Аня өлүп калды. Юрканы өлтүрөргө лагерь жаар апаргандар. Өлүмди бис те күнүг ле сакып жадыбыс. Слер ончо керекти бойыгар көрүп турыгар ине...

Вова чып-чын айдып турганын Макс билетен. Же уулчактын анайда кадай айтканы онын жүрегин өртөди. Калганчы өйлөрдө Макс бойы да фрау Эйзеннинг качаланду жаман көрүжүн көргөн ине. Фрау кандый да шылтак жогынан договорды бузуп, онын жалын жарымдай астаткан. Ол ого жөпсинбеске сананган, же Эйзен дезе оны коркыдып кезеткен.

— Мен фюрерге ле Германияга болужып жадым, а сен дезе менин курсагым жип жадын! Сен быйан билбес кижин! Мен сени чек бир де акча төлөбөс, сенин теренди сойор жер жаар аткарып ийерим! — деп, фрау Эйзен алгырган.

Бастыра керек өдө берер, фрау Эйзен сагыш алынар деп, Макс сананып жүрди. Же эртезинде оны гестапонын агенти алдырып, менде сенин фюрерге ле Германияга удурлаштыра каршулу керек эткенинди керелеп турган документ бар деп айткан.

— Эмди мен шинжүдө жүргөн, бүдүмчизин жок немец. Сен чын айдадың, уулчак, бистин ээжилерис коомой, оорды солыр керек — деп, Макс тыркырууш үниле куучынын божотты.

Эгирде имениега күнчыгыш фронттон шыркалаткан улус эжелдилер. Макс автобустан улус түжүрерине болужып тура, төрт кырлу эдиб бүйктеп койгон кандый да листок таап алды. Онон ол туура базып барала, ол листокты жайа тудуп, кычыра берди. Ол немецкий тилле бичиген орус листовка эмтир, оны, байла, солдаттардын кемизин де түжүрүп койгон болгодый. Макс оны кычырала, ойто бүктөйлө, карманына салып алды. Машинанын жанында турган офицер оны бойына кыйгырып алдырала, кату сурады:

— Слер листовка кычырдыгар ба?

— Жок! — деп, Макс каруузын берди.

— Карманыгар антарыгар, мен тинтип көрөдим! — деп офицер кыйгырды.

— Господин обе-лейтенант, мен слердин карманыгарды тинтибей јадым ине, менин карманымды база тинтибегер деп сурап турум.

Офицер Максты тайакла сокты. Автобустын јанында талтабыш башталган ла кыйгы чыккан ойдө Жора ла Вова күүлелердин уйазы јаар барып јаттылар.

— Фрицтер бой-бойлорын соккылап јат — деп, Вова айтты.

— Көрзөн, көрзөн, Макс соғужып јат! Бот кайкамчылу!... — деп, Жора Вованын јенинен тартты.

Је Максты апарып јаттылар. Ол там тын корчойып алган, оору будыла јерге јүк арайдан ла базып, барып јатты. Онын кийнинен ары Эльза Карловна, Сүннезин ле шыркалаткан офицерлер маказырап көрүп турдылар. Јаңыс ла Вова ла Жора онын кийнинен ары килемјилү көрүп турдылар. Је Макс олорды көрбөгөн.

Качан Макс ла оны айдаган солдаттар каалганын ары јанында јымыйып калгылаарда, Вова үшкүрип айтты:

— «Бүдүмчизи јок» немецтин имениеге ойто бурылатаны кандый ла болбогой.

— Је ол немец те болзо, кыйалтазы јоктон түрмеледер!

Бир јыл мынан озо чек билбейтен көп немелерди эмди аайлап ийгенин уулчактар кенетийин јарт билдилер.

— Тоштогы челюскинецтердин газединин ады кандый болгон эди, сагыжына кирет пе? — деп, Вова билбес кижиге болуп сурады.

— Сагыжыма кирбейт.

— Олор «Јана баспай тартыжарыс!» деп јакшы ат сананып таап алгандар.

— Јана баспай тартыжарыс дегени — ол соғужарыс деп айтканы болуп јат. Андый ба? — Жора сүүнди.

— Чын айттын! — деп, Вова каруузын берди. — Қыйалтазы јоктон тартыжарыс!

— Люсяга баралык, оны жаңыскандыра артырбас керек. Уулчактар кучактажып алып, ичкери бастылар. Олордын жүректери тирсилдеп, алтамга јөмөлтө эдип, «Тартыжарыс! Тартыжарыс!» деп айдып тургандый билдирип турды.

ЈУУ-ЧАК ЛА БАЛДАР

Фронт јаар баратан јолдо темир јолдың тылдагы станциязы. Водонапорный башня¹. Түс, карган эки терек. Қойу каргана­ларға курчаткан, кирпичтен эткен жабыс вокзал. Жуучылдардың эшелоны токтой түшти. Колдoryнда тозокту бу журттын эки уулчагы вагонго жүгүрип келди.

— Бороноттын баазы канча? — деп, лейтенант Мартынов сурайт.

— Слерден акча албай жадыс, нөкөр командир, — деп, уулчактардың жааны каруузын берди.

Уулчак кериктенбей боронотты стаканға чоґо салып турганынан улам боронот шпалдардың ортозындагы изү тобракка төгүлет. Салып берзин деп тудуп турган котелокко ол боронотту стаканын көн­көрип ийеле, бажын өрө канкайтып, ыраакта күүлешти тындап, жарлайт:

— «Хенкель»² күүлеп јат... Ух!.. Ух!.. Токтой берет. Слер коркыбагар, нөкөр лейтенант, туку бистин истребительдер³ учуп браадылар. Мында немецтерге тенериле де өдөргө јер јок.

Ол тозоґын колына алала, онон ары жүгүрди. Вагонның јанында јети јашту, өдүк јок, ак чачту карындажы арткан. Ол ыраакта адып турган зениткалардың табыжын угуп, јартайт:

— Угуп тураар ба! Туку анда јызырада адып јат.

Уулчактын айтканы лейтенант Мартыновты јилбиркетти. Ол полґо отурып, будын вагонның эжигинен, салактада чыгарып алала, боронотторын јип, сурайт:

— Гм! Уулчак, ол жууда улус непи эдип јат?

— Адып јат, мылтыкты эмезе пушканы шыкайла, адып ийет — деп, уулчагаш јартады. — Божогоны ла ол.

— Онызы не дегени?

— Не дедеер бе? — деп, уулчак өөр­көп айтты. — Мажыны кайра араай тартала, божодып ийзе, өл­гөни ле ол.

— Кем өлөр, мен бе? — Мартынов, чырайы кубулбай да, бойының төжине сабарыла түртет.

— Јок, — деп, уулчак командирдин ондобой турганына кайкап, өөр­көп кыйгырат. — Қандый да тонокчылдар келеле, сарайлардың ла турачактардың үстине бомбалар таштайт. Туку анда јаанакты өлтүреле, эки уйды туш-башка үзе тарткан. Бу

¹ Водонапорный башня — јердин алдынан суу сордыар башня.

² «Хенкель» — немецкий самолёттын ады.

³ Истребительдер — түрген учушту кайучыл самолёттор.

слер колмылтыкту, бойыгар десе канайда жуулажатанын бил-
бей жадыгар — деп, ол каткырып, лейтенантты уялтты.

Лейтенант Мартынов унчукпайт. Оны айландыра турган ко-
мандирлер каткырыжат.

Паровозтын кыйгызы угулды.

Ары-бери боронот алып жүрген уулчак чукулданган карын-
дажын колынан јединип, турган јеринен жыймыктаган вагон-
дор јаар базып, ого чөйө айдып јартайт:

— Олор билер! Олор кокурлап јат! Олор андый улус ине,
сүүнчилү, јалтанбас, јардак! Поезд атанып јадарда, меге бир
командир бир стакан боронот учун үч салковойдын чаазын ак-
чазын берген. Мен вагонды ээчий жүгүргем ле жүгүргем. Андый
да болзо, је акчаны вагон јаар сугуп ийгем.

— Бот!.. — уулчак бу керекти јарадып, бажын жекиди. —
Сеге не!! Ол оныла жууда квас эмесе ситро садып ичсин.

— Бу сенин тенегинди! — деп, јаан уулчак базыдын мен-
дедип, вагонго тендежип айтты. — Жууда оны ичип јат па? Сен
меге тын јапшынбазан! Бажынды буландатпа! Ол бистинг ист-
ребитель — «И-16», немецтердийи десе чөйө, үзүктелип күүлөп
јат. Жуу-чак экинчи айга чыгара өдүп јат, сен десе бистинг са-
молеторды таныбай жадын.

Жуу-согуш өдүп турган јер. Күнчыгыш јаар токуналу одор-
лорго брааткан колхозтын үөр малына машина јол берип,
токтой түшти.

Кабинанын тепкиштерине он беш јаш кирелү уулчак секи-
рип чыкты. Ол нени де сурайт. Уйлар мөөрөжип, жөдүрилген
тоозыннын ортодо узун камчы тарсылдайт. Мотор таркырап,
мандайыла радиаторго сүзүп албаганча, јолдон туура чыкпас,
аайланбас уйды айдап, шофер машинанын сигналын чукулду
берет. Уулчакка не керек, биске јарт эмес. Калаш? Акча?

Онын кийнинде кенетийин јарталат:

— Блар, эки патрон берзеер.

— Патрондор сеге не керек?

— Тегин ле... кереес эдип.

— Кереес эдип патрондор бербей јат.

Ого гранаттын үстиндеги үйтгү кабыгын ла огын чыгара
адып койгон јалтыркай патрон бердим.

Уулчактын эриндери тартылыжат:

— Онон кандый туза?

— Ээ, көөркий! Сеге тузалу болгодый кереес керек пе?
Айса болзо, сеге бу јажыл болуштопты эмесе јымыртка кебер-
лү кара гранатты беретен бе? Айса болзо, сеге машинанын сүүр-
теп апараткан, танктар адатан пушканы колбудаң алып беретен
бе? Машинага кирип, төгүндебей, бастыразын чике айт.

Учына јетире чыгара айтпай турган куучын башталды, је онызы биске тегин де јарт.

Койу агаш эбиреде курчады, јолды кечире терен јуукалар јатты, суулардын јараттарында жулузынду јиткек састар чөй- илип барган. Адалар, таайлар ла јаан карындаштар партизан болорго баргылайт. Је ол эмди тура кичинек, андый да болзо эшчил, јалтанбас. Ол эбиреде төртөн километр јердеги кичинек кобыларды ла калганчы орук јолдорды бастыразын билер.

Ого бүтпес болор деп коркып, ол клеенкага орогон комсомольский биледин койнынан чыгарып берди. Онон артык көп неме айтпай, јарылып тоозындалган эриндерин јалап, ол току- набай сакыйт.

Мен онын көзи јаар көрүп турум. Оку оксалгышты мен онын изү колына салдым. Бу оксалгыш — менин мылтыгым- нан. Оны меге бичип салган. Бу беш патроннон чыгара аткан октор барар јерине чике једерине мен алаңзыбай турум.

— Сенин адын кем?

— Яков.

— Уксан да, Яков, сенде мылтык јок болзо, патрондор сего не керек? Сен не, куру кринкеден адарга турун ба?

...Кош тартар машина ичкерледі. Яков текпиштен түжүре секиреле, аайы-јок нени де сүйүнчилү кыйгырат. Ол каткырып, мени ээчий сабарыла јарты јок кезедет. Онын јанында айла- ныжып турган уйдын мурдына јудруктайла, көдүрилген тоо- зында көрүнбей барды.

Ой, јок! Бу уулчак оксалгышты куру кринкеге салбас.

...Балдар! Олордын он мундар тоолуларына јуу-чактын шыразы база тын ла једишкен, ненин учун дезе амыр јаткан городтын үстине таштаган фашисттердин бомбазы јаан да улусты, кичинек те балдарды өлтүрет. Ада-Төрөл учун өдүп турган јуу-чак оок уулчактарды ла кызычактарды јаан да улустан көп санааркадат.

Олор Информбюронын јетирүзин калганчы точкага јетире ајарулу угуп ат-нерелү керектерди ундыбаска албаданып, ге- ройлордын ады-јолдорын бичип аладылар.

Олор фронтко бараткан эшелон черүлерди учы-куйузы жо- гынан күйнзеп үйдешкилеп, фронтон шыркалу јангандарды учы-куйузы јок сүйүнчилү уткыйдылар.

Мен бистин балдарды терен тылда, јуу өдүп турган чочы- дулу јерлерде, керек дезе адыш өдүп турган јерде, көргөм. Олор кайда ла иштеерге кичеенгилеп, керек дезе атгу-чуулу да керектер эдерге белен болгондорын көргөм.

Јуу-согуштын алдында бир суучактын јанында бу јуукта мен бир уулчакка јолуккам.

Ол табылбай калган уйды бедреп тура, јолын кыскартарга сууны эжинип кечеле, кенетийин немецтер турган јерге кирип барган. Қартаны көрүп, нени де узак куучындажып турган фашисттердин командирлеринен ол үч ле алтам ыраагында, јыраанын ортозында, јажынып алган отурган.

Ол биске једип келеле, нени көргөнин бастыразын куучындап берген.

Мен оноң сурагам:

— Акыр! Олордын јаандары нени айтканын сен уккан инен, онызы биске сүрекей керектү.

— Нөкөр командир, олор немецкий тилле куучындашкан ине!

— Турецкий тилле куучындашканын билерим. Сен канча класс божоткон? Тоғус па? Сен куучыннан нени-нени билип алар учурлу болгон!

Ол колыла кунукчылду ла өөркөп јангып айтты.

— Эх, нөкөр командир! Мен бу тушташ керегинде ажындыра билген болзом...

* * *

Јылдар өдөр. Слер чыдап јаанай беререер. Ол тушта иштин кийнинде амыраар өйдө, качан да, Ада-Төрөлгө коркудулу күндөр болордо, слер тегин баспай, жолды бош салып отурбай, кижі күүни јок фашизмге удур тартыжуда бойыгардын орооноорго, күчи јепкенче ле болуш јетиргенигерди сүүнип эске алынарыгар.

Л. Кассиль.

АРКАДИЙ ГАЙДАР

Аркадий Гайдар јууктап клееткен революция керегинде бойынын бичиктеринин бирүзінде мынайда айткан: «Јакшынак өй једип клеет».

Гайдар кату ла уур өй керегинде, коркыбас, турумкай болорын некеп турган өй керегинде бичиген. Је ол албатынын јайымдаларына амадап турган өй болгон. Јенү јууктап клееткен.

Албатынын ырызы керегинде сананып турган кажы ла кижиге јакшынак, омок, баалу өй јууктап клееткен.

Гайдардын айтканы аайынча шүүгежин, коммунизм — ол база «јакшынак өй».

Коммунизм — ол бастыра албатынын творчествозы, ондо турушпаган кижі бойынын жүрүмин ырысту деп бодоп бол-

бос. Ол уйкуга бастырып јаткан кижинин јүрүми эмес. Коммунизм — ол кижиге бийик көдүрүни берип турган, амадуга, јилбүлү ишке, бүдүмчилү најылыкка ла аланзу јок сүүрине, улуска бек иженчилү болорына кычырып турган ак-чек ырыс болуп јат. Текши керекте туружар, иштеер, амадаар, тургузып алган амадузын бүдерине једип алар, «иштеер, сананып табар, ченеп көрөр» — келер өйдөгү коммунистический јадын-јүрүмнин кижизинин кебери андый.

Ол јүрүм сүрекей јараш јүрүм болор, најым.

Улус там ла јараш, су-кадык, омок ло јакшы күүн-тапту боло берер. Иштеер күн, искусствонун кўни, творчески бедрегенинин, поэт јангы бичиктер шүүп бичииринин, наукада јангы једимдер аларынын кўни јакшынак байрамдарла алыш-колыш өдөр. Ол байрамдар, Слава Баранов Хабаровсктон бойынын письмозында бичигени чилеп, Су-кадыктын байрамы, Чечектердин байрамы. Кожоннын байрамы, Баштапкы кар јааганынын байрамы болор.

Је Јетинчи ноябрь ла Баштапкы май деген байрамдар — Бастыра кижилик ырысту болорына бурылган Улу Байрам ла Албатылардын најылыгынын байрамы — үргүлјиге артып калары јолду.

Учы-учында коммунизм — чындык ла ак-чек ырыс керегинде кижинин амадаган санаазы, кижиликтин темдектеп тургузып алган јакшынак күүн-табы бастыразы чып ла чын бүдүп турганы болуп јат.

Је ол ырыска једип аларга биске эмди де көп иштеер, ийде-күч салар, јана баспай тартыжар керек.

Керекке албаза, келетен өйлөр
Биске белен келбес, нөкөрлөр.
Јалынан тут оны, комсомол!
Куйругынан оны тарт, пионер! —

деп, Маяковский бичиген. Андый өйгө једип аларыс деп, бис эмди јап-јарт билерис.

Коммунизм — ол кижиликтин келер өйдөгү јакшы јадын-јүрүмине бүтпей турган улуска абыстар ижендирип айдып берип турганындый, сакып јүрөтендердин кунукчылду райы эмес. Јок, ол тенгеридеги јүрүм эмес. Ол — мында, јердин үстиндеги иштин, улус бойынын колыла једип алатан ырысты берип турган улу-јаан иштин бийлегени болуп јат.

Улус ол ырыс керегинде чактардын туркунына амадап сананатан. Биске, Советский орооннын улузына, ол ырыска баштап ла барарга келишкен.

Ороон там ла түрген ичкерлеп өзөт. Јети јылдыктын кажы ла кўни — ол бисти коммунизмге јууктадар алтам болуп јат.

Je сенин бойыннын акту күүннн чн, на́йм? Ороонунна́н асты́кпа. Сенин кў́ннн — ол улу планнын база кичине́к бөлү́ги ине. Сен Советский орооннын ү́ренчиктеринин списо́гына кирип калган. Албатынын ижи-жо́лында сенин кана́йда туружатынын, келер де о́йдө́ги сендий ле миллиондор тоолу балдардын туружатыны чылап ок, темдектелип, планга кийдирилген. Ороон оло́рго до, сего де иженип жа́т. Кажы ла уро́кты ү́ренбеген болзон, кажы ла кў́нди калас о́ткү́рип койгон болзон — онызы текши планды тутатканын болор. Айдарда, асты́кпа, ичкери барар жо́лды тутпа!..

Э́н артык деген пионерский отрядтар же́ти́йылдыктын спутниктери деп ададары учун бű́гүн те́гин же́рге тартыжып турган эмес ине. О́лор коммунизмге барар жо́лдо баштапкы ла тепкишти пионерский ступе́ньдер ажыра о́дү́п турулар.

У́ренчиктер жа́ландарда иштеп, колхозчыларла ко́жо аш о́скү́рип жа́т. Je ол иш о́лорго жа́кшы ү́ренерине чаптык этпейт.

Тура э́деечи устар изű́ де, соок то кў́ндерде жа́ан туралар тудуп иштегилейт. Горняктар же́рдин алдында тере́н шахталарда чылазыны жо́к иштегилеп, таш ко́мү́р ле руда каскылайт. Комсомолдор жа́ны же́рлерди э́лбеде сү́рү́п, анда аш салат.

Жи́т ишмекчилер келер о́йдин жа́кшына́к улузы болорго, коммунистический иштин бригадаларында иштеп, ү́ренгилейт.

Мундар, мундар тоолу жи́ттер ле кыстар жа́ны же́рлер сү́рү́п, аш саларына, Сиби́рьде жа́ны заводтор тударына баргылап жа́т. Бű́гү́нги кў́нде бистин текши жо́ннын кере́ги кижинин акту бойыннын «ме́ге ле керек» деп тартыжатыннан ыраак та жа́ан учурлу болот деп, о́лор билип жа́т. Бу керекти Ада-То́рө́л учун Улу жу́унын ат-нерелű́ геро́йлары база ана́йда ок ондогондор. Бу керекти Москванын ү́ренчиги Зо́я Космоде́мьянская база ана́йда ок ондогон. «Куш учар канатту болуп бű́ткени чилеп, кижн ырыска бű́ткен» — деп, Короленконын айткан сө́стө́рин ол бойыннын дневнигинде бичип салган болгон... Э́ске алын, на́йм, ол керектер жа́нынан мен бистин куучыныс башталар тужында айткам. Зо́я Космоде́мьянская база ырыска, жү́рү́мге бű́ткен болгон. Ол ырысту келер о́йгө́, куш чылап, шунуп барарга амадаган. Je кату жу́улу о́й келген. Зо́я бистин албатынын фашисттерле тартыжузына болужып, бойыннын ырызына ла жү́рү́мине килебеген.

Je биске э́мди де ко́п керектер бű́дү́рерге керек. Гайдардын мына́йда бичигени сагыжына кирет ле:

«Ырыс дегенин кажы ла кижн бойыннын билеринче ондогон. Je ак-чек жү́рер, ко́п иштеер, Советский ороон деп адалып турган ырысту э́лбек же́рди тын сű́р ле чеберлеер керек деп, бастыра улус билип, ондоп турган».

ӨСКӨ ОРООНДОРДЫҢ АЛБАТЫЛАРЫНЫҢ ЖҮРҮМИНЕН

В. Качканак.

НАЈЫЛАРДЫҢ ПИСЬМОЗЫ.

Пионерский дружинага
Письмо келди.
Ыраактагы најылар
Оны бичиди.

«СССР. Туулу Алтай» — деп,
Конвертте айдылган,
Апагаш күүле куш
Ондо јуралган.

Амырдың белеги —
Апагаш күүле
Кандый јерден
Письмоны экелет?

Кандый ороондо,
Кандый пионер
Јараштыра бичиди
Сөсти: «СССР»?

Письмо Алтайга
Болгариядан келген.
Софиянын пионерлери
Најыларына ийген.

Көстөри кара
Алтайактар сүүнгилейт,
Қажызы ла письмоны
Қычыарга мендейт.

Удаган јокто
Конверт ачылды.
Јылу сөстөр
Балдарга угулды.

Јайым Болгариянын
Тыныжын экелген
Кандый јакшынак
Письмо келген!

Софиянын балдары
Эзенди ийгилейт.
Алтайдагы жүрүмди
Билерге јилбиркейт.

Дмитровтын ороонына
Ырыс келген.
Балдардын жүрүми
Јарана берген.

Олорго карууны
Алтайлар бичигилейт.
Күндүлү эзенин
Софияга ийгилейт:

«Јүрегиске јуук,
Ыраактагы најылар,
Јакшы үренип,
Ырысту јадыгар!»

Б. Дык Лан.

РЕВОЛЮЦИЯНЫН КЕРЕГИН БУДУРИП.

Эски календарь аайынча тогузынчы январьда аш түжүминин күски байрамы өткүрилип јат. Ашты кескен кийинде, јаландагы иштер божой бергенде, улус иштин байрамына кожо јуулыжат. Ончолорынан тыныда јииттер јыргагылап јат. Олор кожон јанынан мөрөйлөжип, базарда шахмат ойноор турнирлер өткүрип турадылар, кажы ла јерде каткы, јыргал, јаан табышту үндер. Бу да јылда андый ок болды. Күн туку качан ажа берген, ойын-јыргал дезе токтобой јат. Кемнинг де кожондогон үни угулат:

Айлыга јанарга мендебе, көөркийим, —
Бамбук ортодо сен эмди айлында.
Кызыл арчуулыгла жаңы, сүүгеним, —
Јарып келер алтындый тандак,
Чогы изү күн-најыбыс
Бурылып једер сенин алдына.

Ончо балдар байрамда. Јаңыс ла Қим Донг јок. Бүгүн ревкомнын јажытту јууны өдүп јат. Нөкөрлөр јуунды шак бүгүн өткүрер деп јөптөшкөн, ненин учун дезе жандармдар ла солдаттар ончозы байрамда туружып божобос.

Жыраанын кийин жанына жажынып алып, Ким Донг төңдө каруулда туруп жат.

Эмди бастыра күүнинен жыргагылап турган балдарга ол чала күйүнип туру. Байрамга ол баштапкы ла катап барбаган. Бот эмди де балдар, байла, базарла баскындап жүргүлеген болор, Као Шон жайкууш жанында болбой кайтсын.

Эмди ле нөкөр Кэй Хиеу базып келеле: «Ким Донг, мен сени божодып турум. Байрамга бар!» — деген болзо кайдар.

Байрамнын жерине Ким Донг аткан октый учуп барар эди. Туку Сау базып клеедири. Ким Донг ого кийин жанынан араай өнөлөп келеле, онын жөзін алакандарыла жаап ийет. Ким Донгты көрөлө, балдар кандый тын сүүнгилеп жат!

Же бу ончозы жагыс ла жүзеген санаалар. Балдар кайда да көрүнгилебейт, жагыс агаштар ла карануй түн.

«Кем жок, эртен база байрам күн, мен жыргап албай — деп, Ким Донг бойын токунадат. — А эмди десе мен революциянын каруулу керегин бүдүрип жадым».

Учы-учында таң адып келди. Улус байрамга баргылаганча.

— Бисле кожо капшай барак! — деп, Ким Донгты Пак Иден келген балдар кычыргылайт.

Тин ле Као Шон качан ок база мында. Экилези жагы костюмду эмтир. Бир канча алтам эделе, Ким Донг кенете кийин жанында сыгырт угуп ийди. Ол жайа көрди. Бу Нгы Ман санааркап калган бүдүштү туру. Ким Донг ого жүтүрип келди:

— Не болды, Нгы Ман?

— Ук, Ким Донг, ук, Ким Донг! — деп, Нгы Ман улай-улай такып айдат.

— Мен угуп турум, Нгы Ман!

— Кече сен байрамда болбогонунды мен билерим. Анаар сен бүгүн барарга сүрекей күүнзеп жадын. Мен мыны ончозын билерим. Же бачым жакылта бар. Бу письмоны тутканча ла Пак Бого апарып берер керек. Меге десе бош жок. Меге На Кеожко барар керек. Анда бүгүн революционный демонстрация, олорго болужар керек. Айса, сен пакеттү барып келерин эмеш пе?

Ким Донг аланзып туру.

— Ким Донг, капшай барак! — деп, оны нажылары мендеткилейт.

— Мен Кео Нокто улусла куучындажар, агитационный иш өткүрер учурлу. Энирде анаар нөкөр Дык Тхань келер. Онын келерине жетире мен ончозын белетеп койор учурлу — деп, Нгы Ман оноң ары айдат.

Ким Донгтын байрамга барар күүни сүрекей тын. Байрамды бүткүл жыл сакып жадын ине. Же революциянын жакылтазы... Ол мойноп болбос. Керек сакыбас!

— Кем жок, Нгы Ман, пакетти бейи бер!

Ким Донг айлына жанып келди. Пакетти ол жаңы чамчазынын койнына сугала, жоружка атанды. Жолой ого байрамга мендегилеп турган улустар туштажат. Ончолоры кожондоп, кокурлап баскылайт. Ким Донг оларды узак көрүп үйдежет.

Тал түште ол Дао Нганга једип келген. Нөкөр Као Чунг оны азырап койгон. Ким Донг оноң ары көндүкти.

Эмди ол жаңыскан брааткан эмес. Као Чунг оны бойыгла кожо јолдош алып ал деп сураган. Нөкөр Ву Ангка Пак Бого једип алар керек.

Түн ортозына јууктай жорукчылар Пак Бого једип алгандар.

Айас түн. Тенгериде ару јаан жылдыстар мөлтүрежет. Јер үстиле соок туман јайылып браадыры. Ким Донг мендеп јат. Јолды ол, көзин туй танып та койзо, таап алар. Төңнөң төңгө, төргиннен төргинге ол, элик чилеп, түрген базат. Банг Ванг деп деремнеге јууктап келерде, пөтүктөр экинчи тарый эткилеген. Деремнеде каа-јаа айылдарда оттор күйгүлей берген. Тан јууктаган сайын кижинин уйуктаар күүни там ла тыгып келер чеме.

Ким Донг суунын јанында токтой түжеле, уйкузын чыгарарга јүзин эмеш-умаш јунуп алды.

Хонг деремненин јанындагы јолдын белтиринде ол кенете ийттердин үрүжин угуп ийди. Не болгонын Ким Донг тургузала билип алды. Ол өскө јолго бура сокты.

Айлы бу туру. Ким Донг тепкишке јүк арайдан ла чыгып келди. Ол соокко тоңуп калган, онын аштаганы да коркушту. Као Шон уйкудан ойгонголок, керек десе тату козырыктап та јадыры. Ким Донг ого коштой циновкага¹ јадып алды. Көзи ол ок тарыйын јумула берди.

Кенетийин Ким Донг ийттердин үрүжин сагышка алынды. Урүш кулагында јарт угулып турган немедий. Коштой турган деремнеде десе — Нгы Ман Бат Нгыла экү, олар революционерлердин јуунын өткүргилеп јат, олардын бажына јеткер де түжерден аяабас. Олорго озолодо айдып салар керек!

Ким Донг Као Шонды тарткыштап ойгозот:

— Тур, тур, уйкузак! Керек бар!

Као Шон көзин колыла јыжып, алаатып сурайт:

— Кандый јакылта?

— Жолой угуп аларын.

Экилези араай өрө туруп, айылдан чыккылады.

Је энези ойгонып келген. Ол бир де сөс айтпайт. Уулдарынын түн ортодо јүре беретенине ол темиге берген. Олорго киле-

¹ Циновка — өргөн төжөнчик.

зен де, токтодып болор эмезин! Ким Донг сыгырткыш ла записной бичигеш алып алган.

Jaан удабай балдар коштой турган деремнеге јеттилер. Ким Донг Дык Тханыды ла Нгы Манды түрген бедреп таап алды.

— Мен слердин јакылтагарды үзе бүдүрип койдым. Ончозы амыр. Јаңыс ла јанып клееделе, ийттердин үрүжин уктым. Кайда да јуукта солдаттар.

Ой сүрекей түрген өдүп јат. Барарга ончолоры белең болордо, Ким Донг айтты:

— Айса, туш улус кайда да јуукта, барарга јеткерлү болбос по? Мен озо баштап јаңыскаң барайын. Ончозын кайып көрөлө, слерге айдып келерим.

— Сен тегин де бут бажында арайдаң ла туруң!

— Алдырбас! Кийинде уйуктап аларым.

Ким Донг Као Шонло экү јүре берди.

Сууның јанында Ким Донг јырааның кийин јанына јажынып, анаң араай карап көрөт. Ийттердин түймөп үргени кайда да, сырангај јуутында, угулат. Туман ортозынаң улустың кичинек сомдоры чыга жонуп турат. Бу олоң! Канайдатан? Ол нөкөрлөрине айдарга сондоп калар! Өштүлөр дезе јуук, сүрекей јуук!

— Као Шон, нөкөрлөрис јаар јүгүр! Олоңго ајыктанзың деп айт! А мен дезе өштүлөрдү токтодоңго ченежиң көрөйиң!

Као Шон карындажың јаңыскаң артырарга жоркып јат. Је Ким Донг оны мендедиң, мендедиң ле јат:

— Капшай! Капшай!

Као Шон элес эдиң јүгүрө берди. Эмди ачык јерге чыгып алар керек — өштүлөр оны көргилеп ийзин. Ким Донг јалаң јаар ууланып басты.

Өштүлөр оны көрүп ийди.

— Токтой түш, кем клеедири?!

Кыйгыны укпаган кижжи болуп, Ким Донг онон ары басты. Оноң јүгүрди.

— Јык! Јык!

Мылтыктың табыжы эртен турадагы тымыкты үзе сокты.

Ким Донг, ойноп турган чылап, койрый-тейрий јүгүрөт. Оноң кийинен ээчий-деечий октор учкулап, сыйтылдажып туру.

«Бот эмди јакшы! — деп, Ким Донг сананат. — Нөкөрлөрис мылтык табыжың уккулап јаткан эмей. Өштү кайдаң клееткениң олоң билер, јажынып та аларга сондобос».

Кенетийиң Ким Донгтың көзиниң алдындагы јер айланып, теңери ангарылып, туулар көңкөриле берди. Ким Донг токтой түжүп, белин сыймап көрди — кандый да үлүш, јылымзу ла јапшыңчак суйук неме колында артып калды.

Ол база он алтам кире базып өдөлө, жерге кўч эдип тўшти. Оштўлер Ким Донгты курчап келеле, оны тинтигилегенин Као Шон кырдан көргөн. Олор уулчактан жаңыс ла сыгырткыш ла революциянын кожондорын бичиген записной бичигеш тапкандар.

— Бирузине де жай болбозын деп, онын бажын базарга апарып көргүзер керек. Ол коммунист ине! — деп, бир солдат шўўлтезин айтты.

— Керек жок, тегин ле жаман уулчак ине ол! — деп, офицер каруузын берди.

Олор Ким Донгтын сөөгин орого чачала, бойлорынын жолыла жүргүлей берген.

Мылтыктын табыжын уккан ла бойынча подпольщиктер одын өчүреле, агаш ортозында көрүнгилебей барган.

Ким Донгтын каны жерге төгүлген, жер кызара берген. Революциянын тегин солдады, жуучыл, пионерский отрядтын председатели анайып өлгөн. Мынызы 1943 жылда 15 февральда беш час эртен тура болгон. Ким Донгтын он беш жажы брааткан.

ЖАСКЫ ЛА ЖАЙГЫ АР-БҮТКЕН

В. Бианки.

АГАШ АРАЗЫНЫН КАЙУЧЫЛАРЫ.

Койу агаштын ортозында кодыр-тедир чобралу агаштын көндөйинде эки мечиртке журтаган.

Эрте жаста тижы мечиртке көндөйдиг түбине төрт жымыртка салды.

Мечирткелер бойынын көндөйинег түнде ле, качан өскө куштар уйукташканда ла, учуп чыккылайтан. Онын учун бу түнде жүретен коркушту мечирткелер кайда жатканын бир де кушкаш билбейтен.

Олордын жаткан жерин сары жалаалу оогош кушкаштар да билбейтендер. Уйа тартарына керектү амыр жерди олор агаш аразынан узак бедрегендер. Арт-учында олор мечирткелер жажынып калган кодыр-тедир чобралу агаштын жанында турган бийик чибини таап алдылар.

Жай башталып, күүктер үн алыжып турарда, мечирткенин

балдары көндөйдөн чыгып келерде, сары жалаалу эки кушкаш жымжак, жакшы уяны тартып алган. Олор уяны жерден сүрекей бийикте, будактын бажында жазадылар.

Будактын бажы чиймелижип болчоктолып калган деп бодоп, мечирткелер кушкаштардын уязын аяруга албай жүрдилер. Бу уяга кушкаш мырчактый кичинек сегис кызыл жымыртка салды.

Эки де недеде өтпөди, сары жалаалу кушкаштардын уязында түк жок тас балдары мылжындажып жаттылар.

Мечирткенин балдары бу өйдө жаанан келди. Карган мечирткелер түнде андап, кушкаштар ла чычкандар тудуп экелеле, оларды ооктой үзүп, бойларынын аштап калган балдарын азырайдылар. Мечирткенин балдары там ла ачыркак ла кирелү немеге тойбос боло бердилер, эне-адазы түнде тойо азырабаза, олар курсакты түште де сурап туратандар.

Олордын уязынын жанында коркушту айылдаштар болгонун сары жалаалу кушкаштар жаңы ла сестилер.

Сары жалаалу кушкаштар аспаннан да жаан эмес болгон. Олор уян чокуштарыла база андый ок уян тырмактарыла казыр мечирткеден жоруланып болбойтон. Же андый да болзо, кичинек кушкаштарга мечирткеле коштой жадарга келишти. Түнде олар уяларына киреле, канаттарыла балдарын жаап алат. Мечирткенин ач балдары кыйгырышканда ла, олар коркыганына тыркыража беретен.

Уйкудагы кушкаштарды тударга мечирткелер түниле агаш ортозыла амыры жок учкулайтан, же коштой жаткан кушкаштарды олор сеспедилер.

Арт-учында, мечирткенин балдары чыдайла, уязын таштап, жер башка уча бердилер. Бойын бойы азыранарга олор үренип алган.

* * *

Күскери мечирткенин бастыра билези агаш аразына туш башка таркай берди. Олордын кажызы ла бойына андайтан анылу жер таап алала, анда журтап жадатан. Түнде бойынын андайтан, жериле учуп жүретендер.

Кандый бир мечиртке база өскө мечирткенин андап турган анылу жерине келип андаза, олор согушпайынча калбайтан.

Мечирткелер алдынан башка жадатан. Бойынын жеринде көрүнгөн кандый ла мечирткени олор өштүгө бодоп, сүрүп салатан. Келген мечиртке олордын кызы да, эјеzi де, эмезе энези де болзо, түней ле өштүгө бодойтон.

Сары жалаалу кушкаштар дезе балдарын чыдадып алала, бастыра билезиле мечирткелерден качып, өскө жерге көчө бердилер. Анда олор жаңыдан база уя тартып, бу ок жайда база

жымыртка салып, экинчи катап балдар базып чыдадып алдылар.

Күскери сары жалаалу эки кушкаштын эки жерде өскөн балдары нак билеге биригип, үүрлежип, жаантайын жоко жүрер болды. Кыштын катуу ойлөрүн өткүрерге сүүнчилү болзын деп, олор агаш аразында көчүп жүретен өскө кушкаштардын үүри-не кожулып алгандар. Ол үүр куштар кайучылар болгондор.

Эртен турадан ала түнге жетире олор агаштан агашка учуп, кажы ла жарыкты, кажы ла үйitti айкаптап, ондо жажынган курт-конустарды таап жип жүретендер. Ол курт-конустар агаштардын өштүзи. Жай келгенде ле, олор эрийле, тындана берет, агаштын чобразын, бүрлерин жемирип жип салат.

Бу кушкаштар бойлоры чыдап болбос кандый бир казыр анычакты эмезе казыр кушты көрүп ийгенде, агаш аразында кыйгы-кышкы көдүрип, шур-шуманакла жуулыжа беретен.

* * *

Эне-адазы ла күчтү боло берген эжелери бир жиит мечирткени өскөн төрөл жеринен чыгара сүрүп салдылар.

Жиит мечиртке күстин карануй түнинде бойынын бала тужын өткүрген жерин артырып салды. Жадатан жер бедреп, ол агаштардын ла жалаандардын үстиле карануй түнде узак учуп жүрди. Учы-учында ол ас агаштарлу жерге токтоп, жадарына жарагадый көңдөйлү агаш бедреп учуп жүрди.

Кенетийин агаш ортозынан ачынчылу үн чөйилди:

— Сүре-ли-ү! Сүре-ли-ү!

Мечиртке казырланып, тырмактарын тарбайтып ийди. Өскө мечирткенин үнин ол тургуза ла танып ийди.

Бу жерге жадардан озо өштүле согужып, оны женер керек болгон. Же женип аларга женил эмес, ненин учун дезе бойынын уйазын корыган кичинек те мечиртке жаан мечирткени женип ийерден маат жок.

— Сүре-ли-ү! Сүре-ли-ү — деп, карануй жыштан чичке үн база ла угулды.

Жиит мечиртке өштү жаар ууланды. Анда, барбак агаштын кургак будагында, кичинек мечиртке отурды.

Жиит мечиртке бойынын коркушту чокужыла тарсылдадып ийди. Будакта отурган мечиртке агаш ортозы жаар качып уча берди. Бойынан жаан ла күчтү мечирткеле онын согужар күү-ни жок болгон. Өскө ой болгон болзо, ол уйазын согуш жогынан тегин жерге бербес. Сентябрь ай болгон: түштүкке учар ой жеткен.

Кача берген мечирткенин кунукчылду үни ыраактан база катап угулды:

— Сүре-ли-ү! Сүре-ли-ү!

Јиит мечиртке ағаштарды ончозын керип келеле, база өскө мечиртке бу јерде јатпай турган эмтир деп, иженчилү сананды. Бу јерде јадарга ол јангыскан артып калды.

Јаңы јерде јиит мечиртке јакшы јатты. Түште ағаштын көндөйиндеги уйазында јажынатан, карануй киргенде ле, аңдал баратан. Ағаштарга курчаткан тегерик јаланнның јаказында турган ағашта јаантайын ла кыймыктанбай отурып, түннинг шылыртын тындап туратан.

Јерге түшкен јалбырактарды чычкандар шылыратса, јыраалардың ортозыла койон мантап баратса, јиит мечиртке отурган будагынан учуп түжеле, бир канча ла талбыза, анычакка једип келетен. Оның корчок тырмагы анычактын арказына кадала беретен. Оноң тееп алган тындузын кейге көдүрип чыгала, чокужыла чокып, өлтүрип алатан. Оноң тапкан курсагын бойының агажына экелип алала, јакшы тойо ажанып алатан. Уйуктап турган кушкашка табару эткенде, мечиртке база куру калбайтан. Ол ончо кушкаштарга табару эдетен, је јаңыс ла каргааларга тийбейтен. Каргаалар оноң јаан болгон. Мечиртке олордың бек ле курч чокуштарынан коркып туратан.

* * *

Бир катап түнде мечиртке јаантайын ла анычактар каруулдайтан агажында отурган.

Ай јакшы јарыдып јат, салкын токтоп калган, айландыра бир де табыш јок, тым болды.

Түште кар јааган учун, эмди бастыра ағаштар мызылдажып тургулады.

Кенетийин чибинин будагынан болчок кар јерге келип түшти. Мечиртке кыймыктап турган будакту чибн јаар јалан кечире уча берди.

Чибинин јанына келеле, јаңыс јерге канаттарыла талбып, курч көстөриле чибинин бүрлерин өткүре көрүп турды.

Чибинин будагының төзинде сары јалаалу кичинек кушкаштар уйуктап јаттылар. Мечиртке курч көстөриле олорды көрүп ийди. Бой-бойына коштой онноң ажыра кушкаштар отурды. Мечирткенин талбып турган канаттарының соок ээзинине кушкаштар ойгонып келди. Бу ок өйдө мечиртке тарбайтып алган тырмактарыла олордың үсти орто барды.

Кичинек үч кушкаш оның тырмактарына кадала берди. Арткандары коркыгандарына сагыжы чыгып, јер башка учкулай берди.

Мечирткенин кара көлөткөзи карлу јалаңда элбес эдиң калды. Бойының агажына мечиртке сүүнчилү келди. Оның өткүн күртүлдежи ыраак јаныланып турды.

Коргыгандарына тырлажып турган сары жалаалу кушкаштар чибинин будактарынын ортозына кирип, таң атканча уйуктап болбой жаттылар.

— Ток-ток-ток-тэррр! — деп, томуртка кушкаштарды сары таңла ойгосты.

Агаш аразында анан-мынан кушкаштардын табыштары угулды.

Сары жалаалу кушкаштар отурган чибизинен учуп барарга коркып турдылар.

Кайда да каргаалар аайы-бажы жок кыйгы көдүрди.

— Таррр-эррр! — деп, томуртка токуназы жок токулдадат.

— Ци-ци-ци! — браадыс, браадыс — деп, көктөштөр ончо жанынан ого каруу берет.

Табыланарга жарабас болгон. Сары жалаалу кушкаштар өскө кушкаштарга жежерге учтылар.

Агаш аразындагы кайучылардын башчызы кызыл жалаалу чоокыр томуртка болды. Ол кургак тыттын будагын чокужыла токулдада чокып отурды. Томуртканын командазы ончозы коштой турган агашта жуулышты.

Мында ак төштү боро кушкаш бар болгон. Карчыш чокушту эки кушкаш ла көктөштөрдүн бир канча үйрлери болгон. Онон томуртка токулдажын токтодып ийеле, агаштын ары жанынан бажын чыгарып, бир көзиле кушкаштарды аяктап көрдү. Ончозы жуулып калганын көрөлө, ол «Кийик!» — деп, кыйгырып ийди, онын кийинде, кичинек кушкаштарда онын бир де жереги жок немедий, ичкери учуп ийди.

— Сургин! — деп, ак төштү боро кушкаш сыгырып ийеле, томуртканы ээчий учуп ийди.

Агаш аразындагы кайучылардын кызыл жалаалу башчызы мөш агашты жорголоп түжүп билер болгон. Томуртка бойынын керектерине ары-бери ырада жүрө бергенде, ол бастыра команданы башкарып туратан.

Көктөштөр, чичке тумчукту ла сары жалаалу кушкаштар, чыйкылдажып, актөштүн кийинче ончозы уча бердилер.

Томуртка чирик кайыгнын өнине отуруп алала, агаштын бажы жаар секирип, сан өрө чыкты.

Көктөштөр будактан будакка калып турдылар. Сары жалаалу кушкаштар чибилер сайын отургылап алала, секирижип турдылар. Актөштөр лө чичке тумчукту кушкаштар өрө-төмөн секирип турдылар. Кайучылар бойынын ижин кичеemelдү бүдүрип турдылар. Агаштын чобраларынын жарыктарында жабынып калган курт-конустарды олор таап, жип турдылар.

Томуртка «Кийик! Кийик!» — деп, кыйгырып ийеле, агаштан агашка учуп турды.

Јүзүн-јүүр оок кушкаштар онын кийнинен чуркуражып учуп турдылар. Олордын жүзүн-јүүр кожонгы, сыгырыжы кеен жайды эске алындырып турды.

Айландыра кар болгон. Эртең тура күн айас та болзо, је соок болды.

Сары јалаалу кушкаштар өскө куштарла кожо агаштан агашка учуп жүрдилер. Је олордын кожондоры бүтүн кунукчылду угулат. Олордын нак үйүрүнөн үч кушкашты түнде казыр мечиртке уурдай берген.

Агаштан агашка учуп, кушкаштар агаштардын ортозында тегерик јаан акка једип желгенин бойлоры да билбей калдылар. Тегерик актын жаказында мечиртке неме каруулдап отуратан кайыннын төзінде јундар ла түктер чачылып калганын сары јалаалу кушкаштар көрүп ийдилер. Јундардын ортозынан чоокыр канаттар көрүнди.

Сары јалаалу кушкаштарга коркушту боло берди: түнде өлгөн карындаштарынын бирүзинин канадын олор танып ийгендер.

— Карр! Карр! — деп, бийик чибинин бажында отурган каргаа жыйгырды.

Сары јалаалу кушкаштар чочыйла, јажыныжа бердилер. Түндеги казыр мечирткенин каткызы олорго угулгандый болды.

Бир канча минут өдө берерде, олор каргаанын таныш үнин танып ийдилер.

Бу өйдө томуртка бойынын командазын агаш ортозы јаар ырада ээчиде берди.

Сары јалаалу кушкаштар оны ээчий сүрекей бачымдап учтылар.

Агаш ортозында бозомтык ла чочыдулу болды. Сары јалаалу кушкаштар ары-бери көрүп аыктангылайт. Мечиртке кайда да мында, јуугында, олордон јажынып отурганын олор сезип турдылар.

Кенетийин агаштын кийнинен сары кушкаш учуп чыкты. Сары јалаалу кушкаштар коркыйла, јер башка быркырай берди. Је сары кушкаш тургуза ла агаш аразы јаар уча берди. Онын кийинче андый ок өңдү үч куш ээчий-десчий учты.

Бу агаштар аразында жүретен кичинек каргаалар болгон. Олор сары јалаалу кушкаштарга бир де ајару салбады.

Онон ары учуп барып јадала, сары јалаалу кушкаштар агаштар ортозында јаан көңдөйлү чирик кара карагай көрүп ийдилер. Бу агаштан олорго чык ла јаман јыт јытанды. Сары јалаалу кушкаштар капшаай ла онон ары учтылар.

Арт-учында сары јалаалу кушкаштар ак јаланга учуп келди. Бу јаланга төңөш турды, ондо кандый да неме отурды.

Сары жалаалу кушкаштар онын жанынча учарга шыйдынып ла аларда, тӧнӧштӧги неменин кӧзи ачылып, жалаң жаар кӧрӧп турды.

Корчок чокушту, узун тырмактарлу борбок мечирткени куш-каштар жаңы ла таныдылар.

Мечиртке канадын бош салып, кӱнге изидинип отурган.

Тӱнде ологго табару эткен мечирткени сары жалаалу куш-каштар танып ийдилер.

Олордын куды чыгып, тургуза ла агаш ортозына кире бердилер. Оноортон олор шур-шуманак кыйгы кӧдӱрип, бастыра кушкаштарды бойына кычырды.

— Ци-ци-ци! — браадыс, браадыс! — деп, кӧктӧштӧр тургуза ла ыраактан каруу бердилер.

— Киик! — деп, томуртка тыңыда кыйгырды.

Мечиртке канадын тӱрген элтей тартып алала, тындай берди.

Оогош кушкаштарды кӧрӧлӧ, мечиртке коркушту казыр кербелӱ боло берди. Оны кӧргӧн сары жалаалу кушкаштар будактардын сырангай ла ортозына жирдилер.

Ологго болушка агаш аразынын кайучылары једип келдилер.

Томуртка агашка отурып, тыңыда токулдадып ийеле, сыгырып ийди. Актӧштӧр будактар сайын учулап, сыгырыжып турдылар. Јалтанбас кӧктӧштӧр кыйгы-сыгырышла мечирткеге табару эдип, бойларынын кыскачак канаттарын мечирткеге арай тийгиспей турдылар. Сары жалаалу кушкаштар кӧкийле, ологго тургуза ла бириге бердилер.

Мечиртке чокуштарыла тырсылдадып отурат. Отурган јеринен кыймыктабай, ол бажын ары-бери айландырып, ајыктанып турды. Кӱннинг јаркынду чогы ого кӧрӧргӧ чаптык эдип турат, кушкаштар, куйунга учурткан јалбырактар чылап, онын ѳстинде теерип, ары-бери учулап турдылар. Мечирткеде шулмус кушкаштарды тудуп алар аргазы јок болды.

Кӱндӱ, јарык тӱште кушкаштар онын ончо кыймыктаганын кӧрӧп, тургуза ла туура јӱре бергилейт. Олор оны бастыра жаңынан арадап, ӧчӧштирип турдылар.

Мечирткеге кӱннинг чогы тийип турды, кушкаштарга јаман кӧрдӱрип отурарга ол эп-јоксынды. Мечиртке кушкаштардан качып барала, бойынын карангуй кӧндӧйинде јажынып отурарга сананды. Агаш аразына учарга тӧнӧштӧ бурылып ийди.

Је бу ӧйдӧ каргаалар калактажып учуп келдилер. Олор кайучылардын кыйгызын угуп ийгендер, мечирткени кӧрӧп ийеле, ого тап эттилер.

Кенетийин келген болушка кичинекей кайучылар сӱӱне бер-

дилер. Атрайган јундарлу каргаалар ологго јаан ла күчтү деп билдирдилер. Је мечирткени олог коркыдып болбодылар: ологдын кажызын ла жагыс чокужыла өлтүрүп ийерин мечиртке билип турган. Жагыс ла ологдын чартылдаак үни коркушту болгон. Мындый сүрекей табышка чыдабай, мечиртке канадыла талбып уча берди.

Көндөй јаар учуп браадарда, јолдо ого агаш аразынын кушкаштары табару эттилер. Мечиртке кайдаар баратанын көрүп, сан өрө учуп чыгала, кушкаштардан качып, агаштардын үстиле учты. Каргаалар ла агаш аразынын оок кайучылары оны ээчий учуп бардылар. Ологдын кыйгызы ыраакта жагыланып турды.

Узун чибинин бажында отурган кара каргаалар ологдын кыйгызын угуп ийди. Ологдын журч көстөри мечирткени ыраактан көрүп ийген. Бастыра каргаалар мечирткени тозорго шугуп ийдилер.

Каргаалардын кыйгызын угуп ийеле, мечиртке туура бура согодо, бастыра бар чыдалын салып качты. Каргаалар једишсе, ого коомой болор деп, ол билип турган.

Кыскачак жанаттарлу сары јалаалу кушкаштар мечирткеге једишпей салала, ойто агаш аразына учуп келди. Олог бойлогрынын ижин бүдүрүп салган: өштүни табала, јаан кушкаштарды кычырып экелген.

Түште учуп јүрер кушкаштар ончозы мечирткени көрөр күүни јок, түште оны көрүп ийгенде, арадап сүрүп салатандар.

Бу да тужында мечирткени сүрүжип, учында оны таппай калала, каргаалар бойынын бийик чибизине ойто учуп келдилер.

Кушкаштарга сүрдирип, сүрекей коркыган мечиртке түш кирерин сакып јадарына керектү өскө јер бедреди.

Бу мечиртке өскө мечиртке мензинбеген јерди тапкан ба, јок по, јарты јок. Айса болзо, ол бойы да үкүге туттуртала, јулмажатырып салгаң. Је агаш аразынын нак кайучылары јаткан агаштар јаар ол база барбады.

Је мынын кийинде сары јалаалу кушкаштарды түндер сайын ол мечиртке табару эдип коркытпас болды. Олог коштой, коштой отургылап алала, амыр уйуктап аладылар.

АПРЕЛЬ.

Апрель — ол чечектин айы,
Кызыл жалбыштый кандыкту жаландар.
Апрель — ол Ленин айы,
Ого жайылат чечек-маанылар.
Апрель — ол жүрүмнинг жөнүзи,
Жажарган агаштар, суулар, булуттар.
Апрель — ол кижилик сүүмјизи,
Жаңы кожондор, жараш салымдар.
Апрель — ол биске кереестий кару.
Улу башчыбыс чыккан күни
Жирме эки число — бийик ле ару.
Эмди билерим, эне Россия
Энгилбес жайымды ол сеге экелген.
Темир бүктеген ишмекчилер күчине
Телекей чайкалар ийде берген.
Улу Россия, сеге быйан
Ленин апрельде чыккан учун.
Апрель — ол ундылбас айлар
Күкүрттин ийдези, жүрүмнинг жөнүзи.
Апрель — ол кызыл чечек-маанылар,
Ленинди уткып, элбиреп келди.
Ленин кижиликке жайым экелген,
Жаңы жүрүмнинг ырыстай жазын!
Тошту тенгистен изү түштүккө
Онын жылу салкыны соксын!
Жылдан жылга, үйеден үйгө
Ленин күнин байрамдап жүрерис.
Жас чылап, жүрүмди жаңыртып,
Башчынын амадузын бүдүрерис.

Ч. Чунижсеков.

ЖАС.

Жаңы жылдын быйанзак кызы —
Жылу жазыбыс, биске келдин
Жаркынду күннинг изү чогын
Жалаң жерлерге жетирип бердин.
Сенин тынган тыныжыңа

Мөңкү тоштор кайыла берди.
 Элбек жеримнин сууларына
 Бийик туулардан урулып келди.
 Бойыннын өткөн жерлеринде
 Журттарды сүүмжиле толтырды —
 Быйанзып баскан изинде
 Чечектү кебисти артырды.
 Арыштын жайылган бұрлери
 Күнге жажырып жалтырады.
 Куштардын ума жок үүрлери
 Кыштаган жеринен жангылады.
 Ұренчи, карлагаш уйалап,
 Учуштын түргенин көргүскилейт.
 Састарда бакалар бапылдайт,
 Кырларда күртүктер күлүрейт.
 Сен, жараш жас, журттардын
 Улузын эричимдү ишке көкүттин.
 Учы жок элбек жалаңдарда
 Күчтү тракторлорды күркүреттин.
 Мен, кырачы, төрөл жеримди
 Жаңы улу макка экелерим.
 Бойымнын сүүген Төрөлимди
 Аштын түжүмиле сүүндирерим.

Э. Палкин.

ЖАСКЫ ИШ.

Жас келген. Жайа түшкен,
 жаркындалган жас, көрзөң,
 Жалаңдар, жиктер жажарган:
 Серүүн, жымжак көк өлөң.
 Эрү, чыкту жаңы кыра
 Эбиреде араай буулайт.
 Картошко салып, жаскы жерде
 Жанча улус бөкөңдөйт.
 Кара жерди, казадым,
 Жайкап тургандый көрөдим.
 Жилбиркеп, акту күүнимнен
 Сыным женил иштейдим.
 Турна бийикте кыйгырды...
 Тенери тымык, көк, аяс!

Ончозы өзүп, чечектеп жайылды...
 База ла жас.
 Ланымда жажыл жик кечире
 Койлор отойт, баш көдүрбейт.
 Жангы төрөгөн кой жанында
 Келин иштенип билинбейт.
 Ак кураган туруп болбой,
 Араай маарайт, ээлжиндейт.
 Энезининг эмчегин таппай,
 Телчип, бойы энчикпейт.
 Лиит келин оны сыймайт,
 Куучындажат, күлүмзиренет.
 Энезине эмизип, оны
 Эркеледип кичеейт.
 Кураан жылу сүтти сорып,
 Куйругын сүүнип, чычандадат.
 Койчы келин бөржин чулчып,
 Терин арчыйт, каткырынат..
 Иштеген кижини тууразынан
 Көрөргө дө жараш ине.
 Иш кижини жалакай эдет,
 Сүүген ижи — кижиге эржине.
 Иштенкейге мен бүдөдим,
 Чырайына чике көрөдим,
 Эмдик малдый шунгуп бараткан
 Ойди ишле чалмадайдым!
 Жүрүмде сүүнип иштеген
 Кизи катан болотон.
 Иш эппестер чык жетпеген
 Агаштый куру туратан.
 Жайылтып, кайыңды жажарткан
 Жастың жаркынду чогыңдый,
 Агаштарды өрө өскүргөн
 Агару ачу жулугыңдый,
 Улу ийде сүүген иштен
 Кижининг эди-канына таркайт.
 Ол ийдеден кизи агаштый
 Өзүп, тыгып чечектейт.
 Жер үстине жажыл мөштий
 Жаркындап, энжүк, бек турат.
 Иштеген кижиге ар-бүткен де,
 Ак-айас та болужат!

БАШТАПКЫ МАЙ.

Кызыл өрттий маанылар
Көк аяасты бүркеди.
Улустан бүткен толкулар,
Улай-телей түрүлди.

Мун улус жүреги
Бирлик күүндү согулат.
Майдын жараш байрамы
Найылыкты тыгыдат.

Лаш балдардын каткызы
Чечегин болды, чанкыр май!
Лон-калыктын ырызы
Жаркынын болды, жажыл май!

Л. Кокышев.

ЖАЛАНДА.

Қырлар бажын кызыдып,
Кызыл энгир койылды.
Тайалардын төзинде
Талтар эдип кунукты.
Чапкан өлгөн жытанат.
Чалын бүрге түнеди.
Сойокто туман тартылат.
Соочы аштап үнденди.
...Озөктө журтка жетире
Көөркийим кожо баралык.
Мечирткенин кожонын
Мендебей кожо угалык.
Амыр, тымык жаланга
Ай чыкканча удайлык.
Көк чечектү жаланга
Көөркийлер болуп ойнойлык,
Жымжак жылу буулдын
Жыдын кожо жытайлык.
Тенериде жылдыска
Тегине ле көрөлик...

БАЖАЛЫКТАР

V КЛАСС

Алтай јерис

Јаңы Алтай	3
Алтай	—
Алтын-Көл. П. Кучияк	4
Алтай. М. Юдалевич	—
Алтайым. Л. Кокышев	5
Малчылар турлуунда. Г. Кондаков	—
Андый албаты бар. С. Суразаков	7
Кеен Алтайым. П. Самык	8
Көчүш. А. Ередеев	—

Чөрчөктөр

Кудачы түлкү. (Алтай чөрчөк)	9
Сагыскан, Түлкү ле Сыгырган. (Алтай чөрчөк)	13

Ленин эмди де тирүден тирү

Ленин — сыраңай жарык большевик. П. Кучияк	17
Ленин ле печник. А. Твардовский	18
Приморский вокзалда. С. Мирер	22
Лениннинг туразында. Ш. Шатинов	25

Озогы жүрүмнөң

Адыжок. П. Кучияк	27
Араттың сөзи. С. Тока	31

Октябрьский революциянын ла гражданский јуунын геройлары

«Айлына јетирип бергени». А. Голубева	49
Ангылу јакылта. С. Курзенков	52

Ада-Төрөл учун Улу јуунын геройлары

Энезинин јакылтазы. П. Кучияк	61
Орус кылык-јаң. А. Толстой	62
Мүркүттин уязынын үстинде. Л. Линьков	70

VI КЛАСС

Кўски ар-бўткен

Кўс. Л. Кокышев	81
Кўски салкын. А. Адаров	—
Үч анчы. С. Суразаков	82
Кара тўлжү. В. Бианки	87

Чөрчөктөр

Талтар. (Алтай чөрчөк)	88
Көзүйке. (Кай чөрчөк)	90
Үч кыс. П. Кучияк, Н. Улагашев	117

Ленин эмди де тирүден тирү

Ленин. А. Ередеев	122
Ленин бисле кожо. А. Адаров	—
Оттор. З. Воскресенская	123
Амыр-энчү керегинде сөс. М. Исаковский	139
Ойно, ойно, топшуурым! Н. Улагашев	141

Ада-Төрөл учун Улу жуунун геройлары

«Јана баспай тартыжарыс». С. Самсонов	142
Јуу-чак ла балдар. А. Гайдар	151
Аркадий Гайдар. Л. Кассиль	154

Өскө ороондордын албатыларынын жүрүминен

Найылардын письмозы. В. Качканаков	157
Революциянын керегин бүдүрип. Б. Дык Лан	158

Јаскы ла јайгы ар-бўткен

Агаш аразынын кайучылары. В. Бианки	162
Апрель. А. Адаров	170
Јас. Ч. Чунижеков	—
Јаскы иш. Э. Палкин	171
Баштапкы май. А. Ередеев.	173
Јаланда. Л. Кокышев	—

Опонгошева Мария Викторовна

РОДНАЯ ЗЕМЛЯ

Книга для внеклассного чтения

На алтайском языке

Редактор З. И. Табакова. Художественный редактор В. И. Ортонова. Технический редактор М. Г. Шелепова. Корректор А. А. Чулушева.

Сдано в набор 8/II 1977 г. Подписано к печати 18/IV 1977 г. Формат 60×84¹/₁₆. Усл. п. л. 10,23. Уч. изд. л. 10. Бумага тип. № 2. Тираж 4000 экз. Заказ 1019. Цена 33 коп.

Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного издательства, г. Горно-Алтайск, Горно-Алтайская, 36. Горно-Алтайская типография, пр. Коммунистический, 27.

33 акча

ГОРНО-АЛТАЙСК